

Валентин Таранець

ВЕЛЕСОВА КНИГА

(історико-лінгвістичне дослідження)

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ВАЛЕНТИН ТАРАНЕЦЬ

ВЕЛЕСОВА КНИГА

(історико-лінгвістичне дослідження)

Монографія

Одеса – 2015

ББК 81.081.411.2(4Укр=Рос)-03
Т 191
УДК 811.163.1–112(477)

Рецензенти:

Ступак І. В. – доктор філологічних наук, професор
Кожолянюк Г. К. – доктор історичних наук, професор
Паньков А. І. – кандидат філологічних наук, професор

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету (протокол № 2 від 29 вересня 2015 р.)

Т 191 Таранець В. Велесова книга (історико-лінгвістичне дослідження): Монографія / Валентин Таранець. – Одеса: Вид-во КП ОМД, 2015. – 173 с.

У монографії розглядається проблема автентичності давньої пам'ятки «Влескниги» з позицій проявлення в ній системних особливостей слов'янських мов, зокрема їхніх фонетико-семантичних характеристик. Аналіз показав, що в пам'ятці наявна велика варіативність фонетичних реалізацій, зумовлена природою даного тексту, який представляє собою діалектну варіативність, засвідчену різними хронологічно-лінгвістичними пластами усного походження, записаними автором пам'ятки Іларом Хоругіним. Дослідження показало, що «Влескнига» відображає в цілому вірно історичні події минулого, більше того, вносить у деякі із них уточнення, підтвержені лінгвістичним матеріалом. Аналіз мови пам'ятки відображає загальнослов'янські фонетико-семантичні закономірності, дає в окремих випадках додаткові свідчення щодо цих історичних процесів. Всебічний семантичний аналіз слів та слівформ виконано з урахуванням наявних результатів дослідження у слов'янських мовах, включаючи праці автора, що привело до підтвердження історико-етнографічних фактів та отримання додаткових свідчень, важливих при дослідженні етносу народів та їхньої мови. Статистичний аналіз «Влескниги» дозволяє передбачити її написання в XIII ст. н. е.

Резюмуючи викладене вище, «Влескнига» вважається надзвичайно важливою й цінною історично-лінгвістичною давньоукраїнською пам'яткою, написаною волхвом-язичником, яка відображає мову й життя простого народу, а не інтереси князівської верхівки, засвідчених зазвичай у літописах.

Рекомендується філологам, історикам, етнографам, студентам гуманітарних спеціальностей, учням шкіл та всім, хто цікавиться життям давніх слов'янських народів та їхньою культурою.

© В. Г. Таранець, 2015

© Міжнародний гуманітарний ун-т, 2015

© В. Д. Рома (обкладинка), 2015.

ISBN 978-617-637-091-8

Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,
В ріднім краю панувати не дамо нікому;
Чорне море ще всміхнеться, дід Дніпро зрадіє,
Ще у нашій Україні доленька наспіє.

Павло Чубинський

ВСТУП

У зазначеній праці розглядається автентичність давньої слов'янської пам'ятки, відомої під назвою «Велесової книги» (ВК), або Влесової. Ознайомлення з публікаціями на зазначену проблему і її невирішеність на сьогодні спонукали нас звернутися безпосередньо до текстів ВК і виразити своє бачення проблеми.

Структуру монографії складає ряд часткових проблем, важливих, на нашу думку, і розглянутих за окремими підпунктами теми. Тут відображені питання природи тексту «Велесової книги» та часу її написання, походження, міграції й життя племені русів, що червоною ниткою пронизує весь зміст пам'ятки. До розгляду залучені етноніми, етнічний склад окремих словоутворень, теоніми, антропоніми, топоніми, числові позначення тощо. За своїм змістом та формою досліджуваній об'єкт відображає суть Велесових текстів і дозволяє зробити, вважаємо, переконливий загальний висновок щодо автентичності пам'ятки.

Зміст, поданого в нашій праці матеріалу, був раніше опублікований в окремих статтях у науковому та науково-популярному виданнях (див.: Науковий вісник МГУ, Одеса, 2014-2015; Альманах, Науковий збірник НПТ «Просвіта-Світовид», Івано-Франківськ, 2014), що дало можливість обговорити із зацікавленими читачами окремі місця текстового дискурсу і врахувати їх результати при підготовці зазначеної праці.

Глибоко вдячний ректору Міжнародного гуманітарного університету А. Ф. Крижанівському, Вченій раді та колективу кафедри германських та східних мов МГУ за рекомендацію цієї праці до друку. Виражаю щире подяку рецензентам проф. І. В. Ступак, проф. А. І. Паськову та проф. Г. К. Кожолянку за високу оцінку

роботи та зауваження до неї, що послугували покращенню її структури та змісту. Велику подяку висловлюю автору перекладу текстів «Велесової книги» письменнику Сергію Піддубному за численні бесіди і дискусії в ході дослідження текстового матеріалу.

Окрему подяку висловлюю своїм колегам та читачам, що допомогли мені при розгляді окремих дискусійних питань роботи, рекомендаціями щодо літератури та різного роду зауваженнями. Серед них це – П. Ю. Гриценко, М. П. Лесюк, О. Т. Полівчак, О. С. Різниченко, Л. П. Саннікова, О. М. Гвоздяк, А. Даниленко, Алекс Сафер (обидва із США), І. В. Слободцова, О. А. Жаборюк, О. А. Мартинюк, В. М. Никифоров, О. С. Поліщук, М. А. Приходько, О. С. Шпоть, О. М. Леонтьєв, І. М. Ільїнський, Н. І. Козак, Н. В. Романова, Г. І. Лук'яненко, Н. П. Гавриш, О. М. Ткачук.

Вдячний також Л. Є. Таранець за редагування тексту та духовну підтримку, І. О. Нечепуренку за комп'ютерне оформлення, а також В. І. Красницькому за хороше поліграфічне видання праці. Виражаю подяку В. Д. Ромі за художнє оформлення обкладинки книги.

1. ОКРЕМІ «ПРОБЛЕМИ» В ТЕКСТАХ «ВЕЛЕСОВОЇ КНИГИ»

Протягом десятиріч існує проблема автентичності «Велесової книги», розв'язання якої залежить від багатьох чинників, серед яких на перше місце виступає всесторонній лінгвістичний аналіз. Попри велику участь у цьому дослідницькому процесі науковців України та Росії (Л. П. Жуковська, О. В. Творогов, Б. І. Яценко, О. Б. Ткаченко, С. В. Піддубний, О. І. Асов, М. В. Слатін), вирішення спірних питань залишається поки ще недосяжним. У славістиці ця пам'ятка має неоднозначні судження, оцінка яких сягає повного заперечення її автентичності зі сторони академічної науки і, з іншого боку, сприйняття іншими дослідниками як унікальної пам'ятки світової культури.

Історія появи «Велесової книги» досить відома в літературі і тому немає потреби на цьому питанні спеціально зупинитися. Ознайомлення з публікаціями на зазначену проблему і її **актуальність** та невіршеність на сьогодні спонукали нас звернутися безпосередньо до текстів ВК, які існують у вигляді транслітерованих щодо запису на дощечках ВК, і виразити свої думки та судження до вказаного матеріалу. Це визначило нашу **мету** - зробити історико-лінгвістичний аналіз змісту пам'ятки, який включав би в себе перш за все спостереження над різними її особливостями, до яких відносимо фонетико-семантичні характеристики, засвідчені в етнонімах, антропонімах, теонімах, топонімах та в язичницьких термінах слов'ян. Зазначені словотерміни визначають **об'єкт** дослідження. **Предмет** спостереження передбачає всесторонній лінгвістичний аналіз пам'ятки з урахуванням історичного аспекту. У нашому матеріалі не йдеться прямо про дискусії з тими, хто дотримується протилежного нашому розуміння, оскільки для нас основним завданням є аналіз текстів ВК, який би ґрунтувався на сучасних підходах і привів би до розв'язання існуючих на сьогодні непорозумінь у вказаній проблематиці.

Попереднє ознайомлення з текстами ВК показало, що незважаючи на тривале їх вивчення науковцями, існує багато протиріч, що

базуються на невірному прочитанні й інтерпретації тексту пам'ятки, зокрема часу написання ВК, місця походження та міграціях слов'ян, етимології окремих термінів тощо. Оскільки неможливо охопити все зразу і в достатніх деталях, вважаємо за необхідне провести спостереження над окремими значущими для зазначеної проблеми питаннями, яких торкаються тексти ВК. У зв'язку зі сказаним нами прийнято рішення дотримуватися при розгляді мовних одиниць такого основного постулата, а саме: прослідкувати, як у словесних формах ВК реалізуються лінгвістичні **закономірності** чи їхні тенденції – фонетичні, граматичні та семантичні - і не зводити аналіз слів із ВК до пошуку тих чи інших подібних форм в існуючих на сьогодні матеріалах і пам'ятках слов'янських мов. Неможливо кожен форму слова із ВК шукати в тій чи іншій мові чи діалектах у слов'ян, оскільки давнє минуле їх життя засвідчено на письмі епізодично і багато чого із мовного вираження не відображено повністю. Таким чином, цілком логічним і реальним виглядає те, що у ВК можуть бути такі словоформи, які в існуючих давніх слов'янських текстах не засвідчені. Опоненти «Велесової книги» звинувачують її автора в фальсифікації, висуваючи питання **різноманітності** словоформ, що відображають особливості майже всіх слов'янських мов. На цій стороні питання зупинимося в деталях під час аналізу тих чи інших словоформ із тексту ВК.

Перш ніж переходити до аналізу окремих сторін пам'ятки, зупинимося на аналізі деяких фонетичних та граматичних ознак мовних одиниць, що виступали, на нашу думку, часто предметом дискусій і непорозумінь. Розглянемо ці характеристики з позиції відповідності їх загальнослов'янським тенденціям розвитку.

Занепад зредукованих голосних у слов'янських мовах привів до збігу різнотипних приголосних в анлауті слова. У давні періоди існування індоєвропейських (іє.) мов у цій позиції реалізувалися лише сполуки типу ST-, SR-, TR-, DR-, STR- та ін. з **висхідною** артикуляційною напругою [91, с. 156; 94, с. 53-65]. Нагадаємо читачеві, що тут S позначає щілинні приголосні, T - зімкнені та R - сорні. У деяких мовах (наприклад, германських, романських, бал-

тійських) такі структури збереглися незмінними до сьогоднішнього дня (за винятком запозичених слів), у слов'янських (також грецькій, вірменській, індо-іранських) на початку слова вживаються і інші, відмінні від зазначених вище, типи, а саме: SS-, RS-, RT-, TT-, RR-, RST-, ZTKR- та ін. Більше того, в західнослов'янських мовах існують слова зі складотворчими сонорними /r, l/, що й зустрічається часто в текстах ВК (наприклад: РЦЕ, ЖРТВЫ, КРЩАЩЕТЕ, ПЛДНЕ, СЛВІХОМ). Зазначена особливість щодо комбінацій приголосних в інших слов'янських мовах не відрізняється від реалізацій цих звуків у текстах ВК і включає в себе комбінації з висхідною та спадною артикуляційною напругою чи їхніми варіантами. Наведемо приклади із ВК: ГЛАС, ПРАОЦЕВ, ХВАЛУ, СТАРЕ, СЛОВЕ, ГРЬЦЕ, ХТЯЕ, БРАТАРИЕ, в яких на початку слова реалізовані сполуки приголосних із висхідною напругою: *гл-, пр-, хв-, ст-, сл-, гр-, хт-, бр-*, у той же час має місце велика кількість комбінацій, які відображають відмінні реалізації напрямку напруги, зокрема: *бг-* (БГОМ), *рщ-* (РЩЕНА), *пт-* (ПТЬЩІА), *дб-* (ДБАТЕ), *хвл-* (ХВЛУ), *свр-* (СВРОГ), *жртв-* (ЖРТВЫ) та інші. Розглянуті початкові сполуки приголосних у словах ВК не мають суттєвих відмінностей від реалізації комбінацій звуків у цій позиції у слов'янських мовах взагалі.

До зазначеного необхідно додати, що подібні випадки скупчення приголосних мають місце і в інших мовах, зокрема в скандинавських рунічних пам'ятках. Давній напис, знайдений в Готланді на фібулі (Etelhem), відноситься до 500 року і має вигляд: *mkmlawrta*, який за Бугге необхідно читати: *mik (mek) Måmila worta*, що значить: «мене Маріла зробив» [10, с. 283]. Подібне скупчення приголосних у словах має місце і в текстах ВК, показаних вище.

Пропуски голосних у словах пояснюються також тим, що в давнину переважало «консонантне» письмо, що відображало семантичну сторону повідомлення, і лише пізніше розвинувся вокально-консонантний тип фіксації мовної інформації.

Звернімося до реалізації морфологічних формант у текстах ВК і розглянемо їх на одній із найбільш вживаній словоформі. Оскільки

ки досить частотним виглядає вживання наймення отця *Ора*, нами були виписані всі варіанти його фіксації. Ці форми, які стали об'єктом нашого спостереження, чітко виділені в текстах, що важливо при визначенні словесних меж. Для аналізу були взяті варіанти наймення *Ор*, які стоять у функції суб'єкта, граматично в **називному** відм. однини. Таких форм виявилось 9, зокрема: у наз. відм. в текстах реалізовані наступні форми імен (тут і далі взято текст ВК і його переклад із книги Сергія Піддубного: [43, с. 18-114]): ОРИЕ, ОРИЕ (д. 4-Г), ОРИЕ (д. 10), ОРЕА, ОРЕ, ОРЕ (д. 24-В), ОРЕО (д. 26), ОРЕІ, ОЕРЕІ (д. 35-А), в яких у позиції після /р/ вжиті такі сполуки голосних: *-ie, -ea, -e, -eo, -ei*. Цікаво відмітити, що в наведеній кінцевій позиції форм, що вказують на наз. відм. одн., реалізовані голосні: /e, a, o, i/, тобто фактично всі артикуляційні типи звуків (крім /y/), характерні для фонетичної системи слов'янських мов. У цій частині слова вжита одна граматична одиниця - флексія, яка відображає перш за все відмінкове відношення, характерне для тексту, яке передав на письмі автор ВК. У всіх випадках зазначене ім'я виступає в ролі суб'єкта і тісно пов'язане з предикатом *говоріння, повідомлення*.

Відносно цього антропоніма, вжитого в наз. відм. однини, виникає питання щодо **причини** його реалізацій з різними кінцевими голосними, наведеними вище.

Звернімося до природи відмінкових закінчень іменників в індоєвропейських мовах (А. Мейє, С. Б. Бернштейн, О. С. Мельничук). Після розпаду мови-основи кожна із мов унаслідувала зміну іменників за їхньою належністю до типу основ, тобто парадигма відмінювання визначалася основотвірним суфіксом відповідного іменника. Наявність в іє. мовах тенденції до перетворення триморфемної структури у двоморфемну привела до розщеплення цього суфікса, початкова частина якого, як правило, відійшла до кореня (явище фонетичної атракції), а решта утворила відмінкове закінчення. Згідно з принципом аналогії морфемна та семантична спорідненість слів привела до зародження нових їх класів, що мали однакові чи подібні закінчення. У псл. мові «почалося поступове

перегрупування відмін не за основами, а за родами» [18, с. 263]. Шляхом фонетичної зміни у наз. відм. однини іменники чол. роду отримали закінчення *-ь/-ъ* [62, с. 288]. Вважається, що «переважна більшість давньоруських іменників чоловічого й середнього роду належала до другої відміни (основа на *-ǫ, -ǫd*)» (др. *братъ, вълкъ, отць*) [44, с. 180]. До зазначеної відміни відносимо і іменник *Ор*, для якого типовим є закінчення в наз. відм. одн. у др. мові *-ь/-ъ*, оскільки кінцевий */-r/* міг виступати як твердий або м'який приголосний.

Повертаючись до словоформ імені *Ор*, яке виражає один і той же суб'єкт, засвідчений в наз. відм. і вжитий зі спорідненими предикатами, задаємося питанням, що ж могло послугувати причиною реалізації в текстах абсолютно різних словоформ, тобто різних флексій, які виражають одне й те ж саме граматичне значення?

Починаючи від іє. часу необхідно відмітити такі етапи в розвитку відмінкових закінчень, зокрема флексії в наз. відм. одн. імен чол. роду: іє. **ǫ/*ǫ* > псл. **ь/*ъ* > др. *ь/ъ* (до XII ст.) > *o/e*, *редукція*. Утворена відмінкова омонімія мала формальну надлишковість, оскільки передавала функцію одного й того ж відмінка, що й привело з часом до відносної уніфікації закінчень у сучасних слов'янських мовах. Оскільки тексти ВК записані в XIII ст., як буде показано далі, то у цей час фактично відсутні були редуковані голосні *ь/ъ*, а існували лише ті звуки, що були на їх місці до і після редукції, тобто давньоруські голосні змішаного часу. Наявність у словоформах наймення *Ор* кінцевих голосних саме у вигляді */-e, -a, -o, -i/* і свідчить про різне **діахронічне** нашарування текстів, тому розглянуті звуки можна назвати «до- і післяредукованими» голосними. Саме природа текстів ВК і пояснює велике розмаїття відмінкових закінчень, що відносяться до наз. відм. одн.

Висловлена гіпотеза щодо діахронічної різноплановості мовного матеріалу в текстах ВК знаходить підтвердження також і в словоформах імені *Ор*, що засвідчені в **род.** відм. одн. і мають посесивне значення. У текстах зустрілися такі словоформи: ОРІУ («*троє синів Орїєвих*») (д. 4-Г), ОРІЕ («*од Ора були наші отці*») (д.

6-А), ОРЕА («од отця Ора»), ОРЕА («за Ора-рода славні») (д. 6-В), ОРЕА («вище пращурів та Ора-отця») (д. 8), ОРЕОВІЕ («і Орієві завіти») (д. 25), ОРЕА («щоб не змішувати їх з людьми отця Ора»), ОРЕ («і люди отця Ора славні»), (д. 35-А), ОРЕОВО («сповнилося прикрістю серце Орієве») (д. 35-Б) (всього 9 вживань), а також з початковим /и-/: ИРЪОВА (з «трьома синами Оровими») (д. 38-А). У якості закореневих виступають у словах такі форманти: *-iy, -e, -a, -ovie, -ovo, -ova*, серед яких чітко виділяються двоскладові. Останні, маючи типовий суфікс *-ov/-iv*, протиставляються односкладовим формантам з голосним *-e/-a*. Таким чином, у відмінкових закінченнях генітива формально контрастують форманти, які мають у собі сліди знахідного відмінка (з голосним у флексії) та власне форми род. відм., що виражають посесивність. Останні виступають спорідненими до прикметникових форм, а також до форм давально-го відм., що і вплинули на відмінювання іменника. Дослідження у сфері славістики свідчать, що «поряд з формою родового відмінка в ранніх слов'янських пам'ятках ... були звичайними і форми знахідного відмінка прямого додатка» [18, с. 451]. Іноді співпадають форми род. і дав. відмінків. Наочно це можна виразити такими сполуками слів: *люди Ора* (пор. у знах. відм. - *бачу Ора*) та *люди Орієві* (пор. у дав. відм. - *пишу Орієві*).

Наявність у наведених вище формах род. відм. одн. наймення *Ор* флексій типу: *-iy, -e, -a, -ovie, -ovo, -ova*, засвідчених у текстах ВК, чітко реалізують як архаїчні форманти, так і нові, що виникли пізніше. Знову зустрічаємо той випадок, коли в текстах ВК змішуються ознаки різних **діахронічних** зрізів мови.

Розглянутий стан вжитку граматичних форм від *Ор* у наз. та род. відмінках однини протирічить розумінню одного синхронного зрізу. Звичайно ж автор ВК у своєму спілкуванні з людьми свого часу користувався єдиною з ними мовою, а не вживав таке різноманіття форм. Виникає питання: чому автор ВК у своїх записах на дощечках реалізує різні **історичні** пласти мови і тим самим відхиляється від звичного повсякденного свого спілкування, тобто свого узусу? Вважаємо, що причина цього явища криється у природі

тексту, його походженні і існуванні. Очевидно, що специфіка текстів ВК змушувала автора звертатися до такого виду оповіді, що відрізняється багатьма рисами від живого спілкування з одноплемінниками.

Наявність різноманіття флексій свідчить про **нашарування** на зміст ВК різних мовних періодів. У результаті цього в написанні відбулося суміщення різних діахронічних ознак слова, що протирічить існуванню мови одного синхронічного зрізу. Такий текст не відображає якусь одну мову, так як в її формальній реалізації присутні словоформи різного часу, споріднені з формами різних і давніх слов'янських діалектів та мов. Зазначена вище надзвичайно важлива особливість текстів ВК проявилася через те, що автор отримав текстову інформацію із **усного** джерела. Зміст у вигляді повідомлень, легенд, історії життя слов'янських племен тисячоліттями передавався із вуст в уста та із покоління в покоління. Отже, весь комплекс текстів ВК являє собою збірник усних оповідей про історію слов'ян, що впродовж багатьох віків продовжували жити в середовищі окремої групи людей, до яких відносимо у слов'ян волхвів та жерців. Ці люди отримували відповідну інформацію від своїх предків, зберігали її в своїй пам'яті та передавали наступним поколінням. Таку роль у зазначеному ланцюгу зв'язку поколінь відіграв автор Влесової Книги - Ілар Хоругин, який під тяжістю якихось зовнішніх чинників обірвав усномовленнєвий ланцюг інформації із життя слов'ян і вирішив засвідчити все, відоме йому, письмово в текстах на дерев'яних дощечках. Особливістю цих текстів є також те, що зберігається на дощечках не тільки інформація із життя слов'янських племен, але і вірне формальне **звукowo-адекватне** відображення, притаманне відповідній епосі. Збереження форми та змісту відповідало тому розумінні святості тексту в цілому, чого дотримувалися у слов'ян язичники. У тексті не можна було змінити ні форму, ні смисл, оскільки вони були свого роду духовними орієнтирами в язичницькому житті племені. Тісний зв'язок земного життя слов'ян з їхніми предками та божествами вирію забезпечував живучість таких текстів, до яких зверталися не тільки жерці, а й їхні

одноплемінники. Такі тексти скріплювали народ в єдину цілісність - духовну й фізичну і були гарантом існування й виживання його в тяжких умовах. Ці цінності пропагуються автором ВК протягом всього великого епосу в його зверненнях до предків та нащадків, що перебували постійно під заступництвом слов'янських Богів.

Все вищезазначене свідчить про різноплановість сюжету і, з іншого боку, про усний його характер. Текст відіграв роль язичницького канона, який повинен був бути збережений наступними поколіннями як за **змістом**, так і за **формою**. Ці тексти були засвідчені життям слов'ян і стали для них ритуалом, який проголошувався або проспівувався. Саме це є однією із причин різноманітності форм, що виражають одне й те ж значення.

Іншою причиною виступає **діалектна** різноманітність, притаманна давнім слов'янським мовам. Усна мова як базова риса існування діалекту, що опирається на колективний досвід рідного соціуму, пише П. Ю. Гриценко, «сприяє суттєвому збереженню архаїчних елементів структури та мовленнєвих архетипів діалекту» [26, с. 11]. Саме усний характер діалекту створює «передумову чи причину зміни багатьох елементів структури мови в минулому, що засвідчено писемними пам'ятками різних періодів історії мови» [там само, с. 32]. «Лінгвальне протиставлення українських півдня і півночі, - пише В. М. Мойсієнко, - намітилося, мабуть, ще задовго до утворення Київської Русі» [64, с. 399]. Проте не тільки говори Центру й Сходу України, зазначає М. П. Лесюк, а й південно-західні говори причетні до формування літературної української мови [56, с. 22]. Взагалі-то для розвитку мов характерна фонетична **дивергенція** еволюційних ліній, яка, як пише Р. В. Васько, досліджуючи систему звуків давньогерманських мов, набуває своєрідності «у період етнічного розходження їх носіїв» [12, с. 27].

До зазначеного вище необхідно вказати ще на одну особливість текстів ВК, що торкається їхньої графіки. Оскільки автор ВК при записі відповідних текстів старався відобразити їхнє звучання та смисл, то він все ж використовував ті буквені значки, які йому були відомі у час написання текстів, тобто графіка запису відповідала

часові, коли жив і творив Ілар Хоругин. У таких ситуаціях, як свідчать дослідження у сфері фонології, людина відтворює на письмі усний текст, виходячи із **фонемного** сприйняття його звучання. Лінгвістичне відображення передає в графіці лише те, що було значущим зі сторони смислу, а такими мовними одиницями виступають лише фонemi, а не ті її відтінки чи варіанти, що не мають лінгвальної інформації (Л. Р. Зіндер, Р. І. Аванесов, Л. Г. Скалозуб). Таке розуміння психолінгвістичних особливостей текстів дозволяє зрозуміти, що носові голосні фонemi, не відображені в текстах ВК, сприймалися автором як сполуки двох фонем «голосний + *л*», а не однієї носової фонemi. Відповідний стан для слов'янських мов характерний уже для часу після X ст. [18, с. 81]. Те ж саме відноситься і до вживання в словоформах редукованих голосних /ь/ та /ъ/, які епізодично реалізуються як показники «м'яких»/«твердих» приголосних, а не як голосні фонemi. Їхній фонемний статус змінився уже протягом XII-XIII століть [18, с. 83]. Подальше спостереження відносно графіки текстів ВК буде нами зроблено в ході аналізу текстового матеріалу, тут же лише наголосимо, що автор текстів ВК, передаючи різні давні оповіді із життя слов'ян і відображаючи адекватно формально-сміслову значущість їх, користувався при цьому сучасним для його часу звукосприйняттям і фіксацією його на письмі, зрозумілим для його одноплемінників.

2. ПРИРОДА ТЕКСТІВ «ВЕЛЕСОВОЇ КНИГИ» ТА ЇХНЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Одне із основних питань зазначеної вище проблеми торкається природи тексту і ґрунтується на аналізі його семантичного наповнення. Всі тексти розглядаються нами як носії відповідної інформації, що було в намірах автора довести її до відома всіх слов'ян, вірніше русів, до яких він звертається. Ця інформація має в собі три складові: її **наявність, передачу і збереження** в пам'яті наступних поколінь. Зупинімося на кожному із цих аспектів.

На наш погляд, зміст текстів ВК містить у собі основну його ознаку - **інформативність**, що зберігалась і передавалась із поко-

ління в покоління. Факти історії життя колективу, типові для літописів, хронік чи подібного роду оповідей, мають перед хроністами одним із перших своїх завдань передачу цих фактів наступному поколінню. Звернімося до цієї сторони передачі інформації, яка засвідчена в текстах ВК, зокрема до першого її етапу, який полягає в акумуляції (нагромадженні) наявного знання про життя одноплемінників та його збереженні.

Автор текстів «Влесової книги» Ілар Хоругин вказує на необхідність **держати в умі** інформацію щодо життя минулого свого племені, їхньої боротьби, поразок та слави. У різних місцях тексту ВК це виражено такими словами: «*ми Дажбові внуки - тримай, русе, в умі це*», «*даремно забуваємо доблесні старі часи наші*» (д. 1), «*сказано ж здавна, аби ми творили добро...*» (д. 2-А), «*згадаймо про те, як при отці Орю єдиний рід слов'янський був*» (д. 8), «*це не збагнути умом роздвоєним*» (д. 11-А), «*кажемо це слова ці для пам'яті, аби жодне з тих слів не втратити*» (д. 17-В), «*пам'ять наша те [благо] вдержить*», «*і зберігати пам'ять про них [русів] у синів наших*» (д. 25), «*і старе згадаємо, і те, що знаємо, скажемо*» (д. 38-А).

Нами засвідчено 16 випадків вживання подібних висловів, всі вони є нагадуванням для прийдешнього покоління і подаються як звернення до сучасника. Тексти пронизує турбота автора про необхідність зберегти ці знання, вказується на небезпеку у випадку прийняття письма від греків, яке призведе до забуття цінностей народу. Такі мотиви звучать у двох місцях ВК: «*греки хочуть нас хрестити, щоб ми забули богів наших*» (д. 6-Є), «*вони [греки] наставляють нам письмено своє, аби взяли його і розгубили свою пам'ять*» (д. 8(3)). На думку автора, поява письма ослабить пам'ять хранителя історії життя племені і призведе до втрати знань про минуле як основи майбутнього. Вищерозглянуте свідчить про необхідність **збереження** інформації (пам'яті суспільної), необхідної для виживання народу в тяжких умовах і подальшого його розвитку.

Наступний етап полягає в **передачі** цієї інформації новому поколінню. У текстах, дається, немає жодної оповіді, де б автор

не звертався до цієї сторони поширення знань про історію свого народу. Особливо багатим виглядить те, яким чином відбувається передача цих знань, і це знаходить відображення у вжитку різноманітних дієслівних форм. Наведемо основні реалізації з них: «[це] розкажемо із пережитого так за тисячу п'ятсот літ до Діра» (д. 5-А), «то бо глаголить вам глас праотців і слухайте» (д. 8(2)), «а ще повідаю вам..., як отці наші говорили мені» (д. 8(3)), «і про часи Ольдоріха згадаємо» (д. 18-Б), «Боги казали нам» (д. 24-В), «кажемо вам, як відаємо самі те здавна» (д. 24-Г), «старі перекази повідають нам» (д. 29), «а Кий, як розповідають, поставив град» (д. 31), «предречено од старих часів» (д. 36-А). Надзвичайно важливу роль відіграло у пам'яті народу збереження звичаїв одноплемінників, що відображались у язичництві слов'ян. «Віра передавалась з уст в уста, від Дідів-Прадідів до синів-онуків, - пише Г. Лозко. - Усна традиція була, певною мірою, й захистом своєї віри від чужинців, бо її передавали тільки своїм» [57, с. 13]. В давнину поширеною була фольклорна форма збереження інформації, коли усним шляхом передавалися із вуст в уста сказання, биліни [79, с. 42-43]. Досліджуючи ментальність українського народу, О. В. Яковлева зосереджує увагу на обрядах та ритуалах кожного члена сім'ї-роду, які «передавалися з покоління в покоління» [111, с. 63]. Ці специфічні риси язичництва постійно знаходилися під контролем спільноти, утворюючи поняття «ритуальної пам'яті».

Наявність у вищезазначених прикладах ВК передачі інформації дієсловами типу *глаголити, ректи, слухати, мовити* свідчить про **усну** форму існування цих знань. Вживання слова *співати* синонімічно до *казати*, як, наприклад, у виразах: «*Птиця Мати Небесна співає*» та «*свята Птиця сказала*» (д. 36-А), або: «*І тоді пісні співаємо біля вогнищ вечірніх, і повідаємо старі слова слави*» (д. 19), «*маємо честь славу співати богам*» (д. 24-А), наводить на думку, що оповіді, які передавалися із уст в уста, проспівувалися, як це прийнято у релігіях світу. Безсумнівно, така форма богослужіння притаманна була і язичництву, до якого належать як автор ВК, так і ті предки, про яких він говорить. Зазначене знаходить підтверджен-

ня і в дослідженні І. І. Срезневського про слов'янське язичництво, де він говорить, що багато молитв співались, а пісні належали «до богослужбових обрядів язичницьких Слов'ян», «храмові пісні супроводжувались звуками інструментів» [88, с. 65]. На нашу думку, все це знаходить підтвердження і в історії слів *снів*, *снівати*, з одного боку, та *оповідь*, *повідомляти*, з іншого, в яких присутній один і той же корінь *нів-/нов-*. Очевидно, що семантична спорідненість цих слів свідчить про те, що давні оповіді у слов'ян *проспівувалися*, тобто голосні звуки вимовлялися протяжно. Останнє найшло відображення і в структурі їхньої мови, яка під впливом мовлення населення Трипілья перетворилася у мову з відкритими складами, закономірність якої відома у славістиці під назвою «закону відкритого складу» [94, с. 49-53]. Звідси бере побутування у слов'ян великої кількості пісень, особливо в українців, які довше, ніж інші народи, проживали на теренах давнього Трипілья, мешканці яких вживали в мовленні лише відкриті склади.

Таким чином, вважаємо, що автор ВК користувався при написанні текстів **усними** оповідями, які він отримав таким же шляхом із уст своїх предків, про яких він говорить у текстах. Лише один виняток із написаного у ВК свідчить, що автор користувався не усним, а **писемним** текстом. Про це він повідомляє на самому початку дощечки (д. 38-А) словами ПИСАНО СЕ РУКОУ «*писано це рукою*». Ілар Хоругин вжив у тексті вказівний займенник СЕ «це», протиставляючи тим самим зазначений текст всім іншим. Очевидно, що у цьому випадку автор користувався якимось писемним текстом, і вважаємо, досить давнім, оскільки в тексті цієї дощечки подані оповіді про давній період життя слов'ян, зокрема про їх зародження і походження від арійського етносу. Про давнину зазначеного тексту свідчить також і вживання імені *Дажбога* у вигляді **Богдаждь** (на інших дощечках така форма не зустрічається), що свідчить про той давніший період життя слов'ян, коли в їхній мові перестановка (метатеза) його складових була рівноцінною, як, наприклад, у словоформах: укр. *ведмідь* та гуц. *медвідь*. Зазначений текст протиставляється всім іншим у ВК, в яких використано лише

усні оповіді про життя слов'ян і ніде немає згадки подібно «писано рукою».

І нарешті, третій етап - **збереження** знань наступними поколіннями - полягає в настанові нащадкам зберегти отриману інформацію про життя свого народу. Словесно це виглядає у текстах ВК таким чином: «*отож почуй, нащадку, славу ту...*» (д. 8(2), «*І ніхто не сміє про те забути, бо проклятий буде богами нашими і людьми*» (д. 25), «*Се знаємо, як повідано от праотців*» (д. 28), «*Пам'ятаймо про минуле завжди...*», «*Се маємо тримати в пам'яті*» (д. 29), «*Повинні пам'ятати...*» (д. 35-Б). Емоційне забарвлення висловлювань свідчить про велику значущість для життя народу передаваних знань. Постійне вживання слів *пам'ятати*, *держати в умі* та ін. свідчить про збереження інформації не на письмі, а в **пам'яті**. Така форма існування етнічних знань є своєрідною ознакою в житті колективу, і ці знання разом з формою їх вираження утворювали ритуал у духовному світі одноплемінників, якого повинні дотримуватися всі його носії. Пам'ять народу згідно з його віруванням повинна утворювати основу життя і бути гарантом його розвитку й існування в майбутньому.

Таким чином, інформація про життя народу проходить три етапи: пам'ять етносу → передача знань → збереження інформації, останній започатковує новий виток життя племені. Такий шлях пройшли знання, виражені в текстах ВК. Особливістю їх є **усномовний** характер і максимальне збереження **формально-звукового** вираження подій тих епох, яких ця інформація торкалася. Подібне існування язичницьких словесних ритуалів є типовим як для слов'ян, так і для інших народів. До останніх уналежнюємо давні германські міфи, відомі під назвою «Старша Едда», які існували серед германців в усній формі і лише в XIII столітті були засвідчені письмово [89, с. 185]. Такі ж ознаки язичницьких текстів відображені у Ведах і записані з допомогою давньоіндійського письма - санскриту. Збереження писемних (формальних) та змістовних канонів характеризує також сучасні релігії, до яких відносимо, окрім інших, християнську. Православна та католицька гілки христия-

янства до сьогодні строго дотримуються відповідних правил при проведенні богослужінь, які стали ритуальними і супроводжуються певним церковним співом. Як зазначає Г. Лозко, закономірною щодо ВК була «спроба записати давні релігійні тексти, які довгий час існували в усній формі...». «Так було в Індії й Японії з язичницькими текстами, які почали записувати лише тоді, коли виникла загроза насадження народам штучної релігії буддизму», так і в наших предків при загрозі християнізації [57, с. 12].

3. ТЕКСТИ «ВЕЛЕСОВОЇ КНИГИ»: ЧАС НАПИСАННЯ (фоностатистичний аналіз)¹

Зазначена підтема потребує застосування об'єктивних методів дослідження, які б не залежали від поглядів та установок дослідників щодо аналізу текстів ВК. Одним із таких підходів у нашому дослідженні виступає ймовірно-статистичний метод, що широко застосовується в мовознавстві, в тому числі і в порівняльно-історичному. Цей метод у вигляді фоностатистичного аналізу структур складу в писемних пам'ятках знайшов відображення при дослідженні давніх слов'янських і германських текстів [91] і був примінений нами при аналізі статистики подібних одиниць у текстах ВК.

Метою даного статистичного аналізу є визначення часу написання текстів ВК, розглянутих у зіставному ракурсі. Об'єктом спостереження виступають структури складу в текстах ВК у відношенні до інших складів хронологічно маркованих слов'янських пам'яток. Матеріал спостереження утворюють тексти «Велесової книги» [43, с. 274-319], а також тексти «Слова о полку Ігоревім» [85, с. 6-63].

Вихідним постулатом у нашому спостереженні є прийняття аксіоми про безперервність розвитку мовних одиниць та їх закономірну зміну в ході мовної еволюції. Вважається, що багаточастотні одиниці мовлення є давнішими, ніж ті, що рідко зустрічаються в текстах. Якщо перейти на фонетичний рівень, це значить, що така

¹В основі тексту знаходиться стаття, виконана сумісно з І. В. Слободцовою [97].

характерна риса текстів як частота вживання різних структур складу закономірно відображає різні епохи. Подібне застосування ймовірно-статистичного методу на фонетичному рівні мало місце в праці В. Г. Таранця [91] на матеріалі германських та слов'янських мов. Дослідження показало, що давнішими структурами у мовах були відкриті склади (CV, V), закриті ж появилися історично пізніше в ході еволюції мов. Цю ж тенденцію відображають і сполуки приголосних у превокальній позиції складу (CC-, CCC-), серед яких давнішими є комбінації, що утворюють **висхідну** артикуляційну напругу (ST-, TR-, SR-, STR-). Сполуки не-висхідного напрямку напруги типу SS-, RR-, RST-, RSTR- та ін. появилися пізніше зазначених вище і мають місце в окремих мовах, серед них у слов'янських. У германських, зокрема, залишилися у вжитку давні комбінації приголосних з висхідною напругою (окрім запозичених слів типу *Sphinx*, *Psalm*).

Цікавою є фонетична особливість, що відноситься до просодики тексту і базується на статистиці такої артикуляторної одиниці як склад. У зазначеній вище праці подані частоти реалізації структури складу в окремих слов'янських та германських мовах, які показали наявну статистичну закономірність у відношеннях частоти вживання структур складу щодо різних епох написання текстів [91, с. 66-68, 100, 103]. Єдині правила складоподілу в текстах дозволяють зіставляти деякі із параметрів реалізації структур складу. Так, у вищезгаданому дослідженні отримано такі дані щодо кількості **відкритих** складів у наступних текстах: давньоруський текст із «Успенського збірника» (XII ст.) - 98,5% та сучасний український текст (XX ст.) - 79,0% [91, с. 130]. Зазначена фонетична ознака відображає загальну тенденцію щодо розвитку структури складу в найдавніший час починаючи від дії «закона відкритого складу» і до сучасного стану мов і полягає в поступовому зменшенні частки відкритого складу в мові слов'ян. Вибірковий аналіз структури складу в текстах ВК показав, що в них число відкритих складів складає 89,33%, тобто менше, ніж у текстах «Успенського збірника», зазначеного вище. Очевидно, що оскільки останні належать до XII ст., то

по відношенню до ВК можна прогнозувати, що вони написані після зазначеного часу.

Вищезазначене дозволяє взяти для порівняння ще одну слов'янську (українську) пам'ятку – «Слово о полку Ігоревім», яка датується орієнтовно кінцем XII ст., і провести порівняльний аналіз на основі статистики структури складу з даними, отриманими для складів на базі текстів ВК.

Зазначене вище загальне спостереження дозволяє зробити висновок: частота вживання структур складу в текстах закономірно відображає епоху (час) їх написання і в цілому свідчить про відносну хронологію появи писемних текстів у ході еволюції мови та її одиниць. Оскільки побіжний аналіз показав фонетичну близькість текстів ВК та «Слова о полку Ігоревім» (наслідки вживання редукованих голосних, відсутність носових звуків), то для наступного детального фоностатистичного аналізу були й взяті зазначені тексти.

Із текстів ВК випадковим чином зроблена вибірка в 2981 склад (дош. 1, 2А, 4А, 4Б, 6А, 16А) [43]. Поділ текстів на склади робився за принципом: висхідна напруга утворює серединний склад, якщо цьому не перешкоджає поділ на морфеми. Наприклад: РЪ-КЛИ, РЪ-КО-МЕ-СТЕ, НА-ЛЪЗ-ША, ИЛЬ-МЕР-ШТІ, РОД-ЗОЛ, ОТ-ЦЕ, БОР-ЗО. Серединні склади утворюють сполуки приголосних з висхідною напругою, це - *кл-*, *ст-*, *шт-* та структура типу «приголосний+голосний».

Результати аналізу показали, що в текстах ВК засвідчено **13** різних структур складу, частота яких чітко відображає хронологію їх походження: давніші структури (простіші) є частотнішими, ніж ті, що появилися пізніше (складніші). Всі показники структур складу, отриманих із текстів ВК, подані в табл. 1.

Перша колонка значень відображає відкриті склади, серед яких найбільш частотною виступає структура CV, яка дорівнює 65,61% її реалізацій у текстах ВК. Ця ж структура є й найдавнішою у слов'янських мовах. За нею слідують склади V (13,02%) та CCV (9,56%), які хронологічно є вторинними після CV. І, нарешті, відносно пізно з'явилися у мові структури CCCV та CCCCВ, частота

яких є мінімальною. Загальна частка відкритих складів становить 89,33%. Аналогічний розподіл частоти структур має місце серед закритих складів, отриманих при аналізі текстів ВК (див. колонку 2 та ін.).

Таблиця 1.

**Структури складу і їх частота в текстах «Велесової книги»
(всього 2981 склад)**

CCCCV 0,0010	CCCCVC -	CCCCVCC -	CCCCVCCC -
CCCV 0,0104	CCCVC 0,0013	CCCVCC -	CCCVCCC -
CCV 0,0956	CCVC 0,0094	CCVCC -	CCVCCC -
CV 0,6561	CVC 0,0735	CVCC 0,0044	CVCCC 0,0007
V 0,1302	VC 0,0158	VCC 0,0013	VCCC 0,0003

Таким чином, частота структур складу досить переконливо свідчить про тенденцію зародження і розвитку цієї мовленнєвої одиниці і виступає у вигляді **діахронічної ознаки** (константи).

Паралельно був зроблений аналіз частоти структур складу, що знайшли відображення в текстах «Слова о полку Ігоревім». Із зазначеної пам'ятки була зроблена вибірка обсягом в 2735 складів. Поділ слів на склади проводився за тими ж правилами, що і в попередньому тексті ВК. Всього на зазначеному масиві слів зустрілося **10** різних складових структур. Порівняно до попереднього тексту, де засвідчено 13 структур складу, можна допустити, що оповіді ВК були записані **пізніше**, оскільки, виходячи з тенденції розвитку фонетичної системи східнослов'янських мов, тут має місце складніша система просодії текстів (складів). Простішою виглядає просодика складу в текстах «Слова...». Частотні значення структур складу останніх показані в табл. 2.

Таблиця 2.

Структури складу і їх частота в текстах

«Словес о полку Ігоревім»* '4957" +

CCCCV -	CCCCVC -	CCCCVCC -	CCCCVCCC -
CCCV 0,0069	CCCVVC 0,0004	CCCVCC -	CCCVCCC -
CCV 0,1302	CCVC 0,0194	CCVCC 0,0004	CCVCCC -
CV 0,6446	CVC 0,0914	CVCC 0,0040	CVCCC -
V 0,0848	VC 0,0179	VCC -	VCCC -

Аналіз зазначеного тексту показав у цілому ту ж динаміку зміни частоти у відкритих складах, що і в попередньому матеріалі. Найчастотнішою виступає прадавня структура CV (64,46%), проте за нею слідують CCV та V (відповідно 13,03% і 8,48%), а не V, CCV, як у ВК. Загальна кількість відкритих складів становить 86,65%.

Хронологічно пізніше з'явилися в мовах закриті склади, що і засвідчують наявні в текстах «Слова...» частотні характеристики. Відносно простішою і давнішою серед них виступає структура SVC, яка вирізняється частотою в 9,14% і є найуживанішою серед інших закритих складів. У цілому аналіз підтверджує попередній висновок про **закономірні** відносини між частотами структур складу, які свідчать про відповідну діахронічну властивість зазначеного статистичного параметру при аналізі як одного, так і другого текстів. Другими словами, частота реалізації структури складу в писемному мовленні виступає важливою діахронічною ознакою, що характеризує суть **тексту** та **час** його створення (походження). Цей висновок дозволяє порівняти текст ВК із іншим, маркованим у часі, і тим самим установити час написання першого. У якості відомого

тексту, з яким можна порівняти ВК, взято «Слово о полку Ігоревім», який, як прийнято у славистиці, був створений наприкінці XII ст.

Звернімося до зіставного статистичного аналізу структури складів, реалізованих у зазначених текстах ВК та «Слова...».

Спочатку порівнюємо частоту реалізації **відкритих** складів у текстах ВК та «Слова...», які мають відповідно значення: 89,33% та 86,65%. Для цієї цілі в математичній статистиці існують критерії істинності, згідно з якими можна встановити, розбіжності ці є суттєвими чи випадковими, які допускає статистика для змінної величини, що завжди варіює у своєму проявленні. У такому порівняльному аналізі використовуємо критерій χ^2 (хі-квадрат), згідно з яким нульова гіпотеза (H_0) приймається (тобто розглянуті параметри мають несуттєві відмінності) при теоретичному (табличному) значенні меншому $\chi^2 = 3,84$ [6, с. 38-39, 128]. Підрахунки з метою порівняння зазначених вище параметрів відносно відкритих складів проводилися за зразком до інших фонетичних одиниць, викладених у посібнику Т. О. Бровченко та ін. [11, 39-40].

У результаті проведеного аналізу було отримано значення $\chi^2 = 3,11$, яке є меншим табличного 3,84, а це значить, що нульову гіпотезу можна прийняти, яка засвідчує, що при великій ймовірності (0,95) зазначені показники відкритих складів у текстах ВК та «Слова...» не мають суттєвих відмінностей.

До таких же результатів привело і зіставлення в текстах ВК та «Слова...» частоти вживання структури **CV**, яка відповідно має значення: 65,61% та 64,46%. Нульова гіпотеза щодо їхньої подібності приймається, оскільки отримане значення $\chi^2 = 0,91$ менше теоретичного 3,84.

Серед закритих складів в обох вибірках найуживанішим виступає склад **CVC**, який має значення: 7,35% (у текстах ВК) та 9,14% («Слова...»). Застосування критерія χ^2 показало, що розбіжності у значеннях частоти реалізації зазначеної структури випадкові, так як отримане значення 2,45 є меншим від теоретичного $\chi^2 = 3,84$.

Порівняння структур складів **CCV**, **V** в одних і других текстах не дозволяє ні прийняти нульову гіпотезу, ні її відкинути, оскільки

для достатньої визначеності необхідно збільшити масив розглянутих вибірок. Цього ж потребують і інші структури складу, які мають низьку частоту реалізації в текстах [67, с. 295].

Проте обсяг вибірок достатній для тих трьох параметрів, які були проаналізовані вище: у цілому відкриті склади та структури CV, CVC. Ці одиниці покривають один і другий текст на 73%. Все це дозволяє прийняти отримані результати зіставлення, включаючи частоту вживання відкритих складів (аналогічно і закритих), які засвідчують фонетичну однорідність текстів ВК та «Слова...», що можуть відноситися до однієї епохи їх походження. Виходячи із цих параметрів просодики текстів, а також із того, що в текстах ВК переважає кількість різних структур складу (13) щодо текстів «Слова...» (10), робимо висновок, що час написання текстів «Велесової книги» дещо пізніший за «Слово...» і його можна віднести до XIII ст.

Застосування ймовірно-статистичного методу щодо текстів із зазначеною вище метою у наукових працях нами не зустрічалося, все ж вважаємо, що подібне прикладне лінгвістичне втілення цього підходу до ВК та «Слова...» є можливим, оскільки результати зіставного аналізу підтверджуються також фонетичним спостереженням щодо особливостей одного і другого текстів, тобто **якісним** аналізом текстів.

Отриманий статистичний висновок засвідчує, що тексти ВК були написані автором не раніше XIII століття. Невизнання цього іншими дослідниками, оскільки в текстах не відображені історичні факти Київської Русі часів Олега, Ольги та інших князів, не можна прийняти як переконливі, оскільки, як відомо, не всі дощечки ВК збереглися, а з іншого боку, мабуть, не випадковим є те, що християнська Русь тут фактично не згадується. За своїм змістом тексти ВК протистоять релігії, що привела до християнізації слов'ян і яка, вочевидь, почалася задовго до офіційної дати. Пастирі нової релігії вороже ставилися до всього язичницького. Автор ВК захищає свою віру і не вступає, як правило, у відкриту полеміку, тим більше у боротьбу з новою ідеологією. Подібні факти в історії народів свідчать

про мирні відносини **язичників** на о.Рюген зі сторони слов'ян та германців [95, с. 219-220], аналогічно на теренах Ісландії її мешканці мирно вшановували різних богів – язичницьких та християнських. Така ж ситуація склалася в Скандинавії, коли прийшли сюди християни в першій половині XI ст. Як пише Успенський Ф. Б., прийняття християнства у цих народів не проявило «деструктивної, руйнівної дії» [101, с. 207]. У Північній Європі дітей, як і раніше, називали «родовими іменами», нові оніми мали в своїх іменах ознаки «язичницьких богів» (ім'я єпископа *þór-lákr*, топонім *Odins-vé*) [там само]. Все це, вважаємо, було відомо автору ВК, який також надіявся на толерантні зв'язки та добродійні відносини нової релігії з язичницьким Сходом.

4. ПОХОДЖЕННЯ ІМЕНІ ПРАОТЦЯ СЛОВ'ЯН **ÓRA**

Всебічний аналіз текстів «Велесової книги» показав, що в них відображено великий обсяг часу історії слов'ян, починаючи з періоду зародження і перебування їх в межах арійського етносу (IV тис. до н. е.) і до епохи заснування Київської Русі. З різними періодами життя слов'ян пов'язано зародження етнонімів, теонімів, антропонімів, які трапляються в текстах ВК і які будуть розглянуті нами в подальшому матеріалі. Надзвичайно часто зустрічається в них ім'я праотця **Óra**, з аналізу якого починаємо це спостереження.

У «Велесовій книзі» вжито 24 словоформи зазначеного імені, корінь якого *or-* виконує в основному називну функцію. Згідно з текстами ВК відповідне ім'я **Or** відноситься до наймення людини, яка започаткувала рід слов'ян (д. 4-Г; д. 8). Подібне розуміння було типовим для давніх племен і знаходило відображення в їхніх легендах, оповідях, епосах. До свого першопредка *Латина* (*Latinus*) відноситься походження латинян, давніх греків представляє прародитель *Еллін* (*Ελλην*) або *Грек* (*Γραικός*), у скіфів першопращуром був *Таргітай*. Згідно з давніми піснями скальдів «Одін – праотець народу Скандинавського», «він, - пише Й. Шафарик, - переселив народ зі Східних земель на Скандинавський півострів» [107, с. 245]. Аналогічно в текстах ВК ім'я **Or** виступає як наймення першого

князя, старшого серед інших у родослівній слов'ян. Звернімося до смислового наповнення цього імені в текстах ВК.

В одному із текстів (д. 2-А) вказується на те, що праотці на чолі з отцем *Орем* повели свою худобу до землі руської. Його старшинство підкреслюється іменем *СТАРОТЕЦЬ* (д. 4-Г). *Ор* має трьох синів, це - *Кий*, *Щек* і *Хорів*, які започаткували племена: *руськоланів*, *венедів* і *борусів*.

В іншому місці (д. 6-В) автор ВК проводить зв'язок «від отця *Ора* до *Діра*», тобто вважає *Діра* його потомком. При *Орі* рід слов'янський був єдиним, а при його синах він розділювався, спершу на два - *венедів* та *руськоланів*, потім останні знову поділилися, виділивши *борусів*, ці далі ділилися і так дійшло до десяти (д. 8).

У тексті (д. 10) отець *Ор* разом із синами пов'язується зі своїм попередником богом *Богумиром*. *Богумир* та його дружина по імені *Славуна* мали трьох дочок і двох синів (д. 9-А), які женилися на земному терені. Від дочок походять три роди: *древляни*, *кривичі* та *поляни*, а від синів *Севи* та молодшого *Руса* започаткувалися *сіверяни* та *руси*. Цікаво зазначити, що Бог *Умир* (*Ÿmir*) неодноразово згадується в германському епосі «Старша Едда», де він виступає першопредком при сотворінні світу і є богом предків-велетнів [114]. Наймення *Богумир* (*Бог Умир*) та *Ÿmir* свідчать про близькість у давнину язичницьких витоків у слов'ян та германців, що також підтверджує відому в мовознавстві тезу про існування слов'яно-германо-балтійської мовної єдності (А. Шлейхер, Т. Лер-Сплавинський, В. Георгієв, А. П. Непокупний, В. І. Карабан). Взагалі-то про деяку спорідненість атрибутів язичництва у германців та слов'ян була у нас мова в одному із досліджень [95, с. 217-236].

Ор має також зв'язки з *Перуном* (д. 24-В), який кував мечі для *Ора* і давав йому настанови, які той передавав іншим слов'янським отцям (князям). Вказівка на те, що Перун (Бог грози й блискавки) був старшим за *Ора*, свідчить також про давні часи його існування, і в цьому місці може йти мова про спорідненість Перуна з божествами у інших народів-язичників. Із досліджень відомо, що цей бог був «спільним нащадком древніх індоєвропейських традицій» [41,

с. 4]. Бог Грози виступає під назвами, представленими в писемних пам'ятках: псл. *Perunь*, лит. *Perkūnas*, лтс. *Pêrkôns*, прус. *Perkuns*. Про поширеність Перуна у слов'ян свідчить назва міста *Prenzlau* в Німеччині в Укермарк, що значить 'Перунови слов'яни'. Згодом Перун стає кумиром воїнів та князів, як, наприклад, у Київській Русі, де він серед інших слов'янських божеств займав пошановане місце на одному із київських пагорбів.

Першопредок *Ор* контактує з іншими божествами, до яких належать *Дажбог*, *Влес*, *Хорс*, *Яр* та інші (д. 4-Г). Очевидно, що *Ор* виступає ніби посередником між племенами слов'ян та світом богів, від котрих залежало життя всіх земних. Він виступає напівбогом і є міфічною особистістю, а з іншого боку, *Ор* втілює в собі реальні сторони життя слов'янських племен. Саме у такому вигляді, вважаємо, зароджувалися у народів божества: їхній шлях пролягав у напрямку від людини через посередництво напівбога/ напівлюдини і далі в сферу небесних сутностей, які вже сприймалися земними людьми як всесильні та безсмертні. Таке розуміння людиною обоготворення засвідчено в культурі шумерів, де відображено найдавнішу ступінь означеного шляху *людина* → *напівбог* → *бог* [50] та в епосах Гомера «Іліада» та «Одіссея». Такий же шлях від воїна-героя до його обожнення зустрічаємо в ісландських сагах [125]. Як реальність сприймає це П. Й. Шафарик, відзначаючи, що Водан (Одін) «змінився із богатиря в напівбога, із напівбога в бога» [107, с. 257].

При такому тлумаченні *Ор* виступає напівбогом, який опікується долею слов'ян-русів. Отець *Ор* - також духовний наставник і порада для слов'ян, він ходив зі своїми людьми на нові землі (д. 35-А).

Ор приймає також заповіді бога *Сварга* і передає їх своїм одноплеменникам (д. 25). Праотець радить синам очолити свої роди і бути в єдності (д. 26). Сини пішли на південь і захід, Кий поставив град, ім'я якому Київ (д. 31).

Отже, згідно з текстами ВК отець *Ор* є напівбогом і виступає намісником слов'янських богів на землі, він старший із слов'ян

ських князів, їхній **першопредок**. Автор ВК підкреслює, що всі назви слов'янських богів суть один *Бог*, проте сам Бог, як свідчать тексти, представлений у багатьох іпостасях, що виражають ту чи іншу рису єдиного Божества. Таке розуміння Бога є типовим для давніх племен у час їхнього язичництва. Так, германський бог *Одін*, ім'я якого значить 'єдиний, один', згідно зі «Старшою Еддою» мав масу інших наймень, що відображали різні сторони цього божества - його характер, зовнішність, функціональне навантаження [76]. У давньогрецькій міфології головним із богів-олімпійців виступає *Зевс*, відомий також під іменами *Діас*, *Горкій*, *Ксеній*, *Геркей*, *Гелленій* та іншими [83, с. 108-110]. Різні наймення свідчать про характерні риси цього бога.

Виходячи із вищезазначеного, можна прийняти, що праотець *Ор* продовжив родослівну попереднього етносу, який започаткував слов'янські племена, і, очевидно, це ім'я *Ор* є спорідненим із найменнями його предків. Цими предками були *арії* (індоєвропейці). Імена останніх нами детально розглядалися раніше [92, с. 27-31], згідно з чим етнонім мав первинно вигляд іє. **k^wer-* зі значенням 'скотарі/землероби', пізніше етнос розділився, і утворилися дві фонетично споріднені форми, які позначали окремі із етносів, отримавши смисл: іє. **k^wer-* 'скотарі; воїни' та іє. **k^wel-* - 'землероби'. Очевидно, що родоплемінний зв'язок князя *Ора* своїм іменем нагадує ранішню форму аріїв у вигляді **k^wer-* > **âr*. Цю сторону спорідненості розглянемо детальніше, виходячи із різноманітних варіантів реалізації зазначеного наймення в текстах ВК.

У досліджуваній ВК неодноразово значиться, що батько *Ор* разом з праотцями «*худобу повели*» (/д. 2-А/ СКЪТИ ВЪДША), в іншому місці «*отець Орій одвів отари свої*» (/д. 35-А/ ОЦЦ ОРЕІ ОД-ВЕЖДЕ СТИАДЫ), до князя Кисько звертається Ор: «*Давай об'єднаємо в одне вівці свої та худобу*» (/д. 35-А/ І ТАКВО РЕЩЕХОМ ІЖЪ ПЛЕМЕНО ІЕ І ДАХОМЪ ОВНА СВА А СКУТІА ДО НЬ). З іншого боку, у слов'ян згадується *Землебог* (/д. 36-А/ ЗЕМЬБОГ), «*Дажбожі внуки, улюбленці божеські, божі скорі рала ви впеvнено тримаєте в десниці своїй*» (д. 3-А), «*настала велика біда: жнива*

наші спалені» (д. 6-А), «то Влес учив праотців наших землю ряяти і зерно сіяти, і жати віна-віночі на полях жнивних, і ставити Сноп до огнища...» (д. 8 /2/). Зазначені й інші місця в текстах ВК свідчать, що господарство русів, про яке пише автор, включало в себе скотарство та землеробство, можливо, з деякою перевагою першого. Одна і друга сфери занять русів відображала вихідну мовну парадигму, що бере початок від часу існування арійського етносу, а також формувала відповідне соціальне угруповання. Останнє породило також той та інший тип племені: з переважаючим скотарським елементом чи землеробським. Як уже говорилося вище, для перших домігантою виступає лексема з коренем іє.*k^ver-, для других – іє.*k^vel- [95, с. 22-83]. Наше спостереження свідчить, що руси займалися як землеробством, так і скотарством, а це дозволяє вбачати в текстах реалізацію лексичної парадигми двох типів: іє.*k^ver- ‘скотарі’ та *k^vel- ‘землероби’. Наприклад: *ратай, рать, Хор, орь* ‘кінь’, *орати* (діал. укр. *горати, ворати*), *вирій*, з іншого боку: *селяни, поле, Велес, воли* та інші. Перевага землеробства у слов’ян і його розширення на сприятливих для цього територіях, де закріпилися руси та інші східнослов’янські племена, поступово привела також до відповідного соціального та культурного розвитку. Основний корінь іє.*k^vel- у парадигмі мови слов’ян утворив лексеми типу: *коло, Коляда, калина, село, поле, колуні* та ін., які засвідчені в текстах ВК і на яких зупинимося пізніше.

Таким чином, суть отця *Ора* у ВК включає в себе давніший **арійський**, вихідний, елемент і новий, зароджуваний, що знайшов відображення в історії **слов’янських** племен, зокрема русів. Визначення змістовної частини наймення *Ор* дозволяє перейти до його формальної сторони і розглянути фонетику цього імені, засвідчену в текстах ВК.

У текстах ім’я *Ор* складають різні варіанти його вживання, серед них: *Оріє, Ореу, Орео, Оре, Ореа* та інші. У більшості випадків в анлауті слова реалізується лабіальний голосний заднього ряду /o/. Велика частота вживання одного й того ж голосного свідчить про його сильну фонетичну позицію, яку можна вважати місцем реалі-

зації словесного наголосу. Наявність початкового /o-/ свідчить про його попередній лабіальний приголосний [78, с. 79], що дозволяє передбачити зазначений вище корінь у вигляді іє. **k^wer-*. З останнім пов'язана група слів зі значенням 'арій', як, наприклад: дінд. *ârya-*, ав. *airya-* 'арій', дгр. *Ἄρειος* 'бог війни' у Древній Греції (раніше 'бог бур і гроз'), хет. *ârûa* 'вершина, скеля, гора' [34, с. 84].

Як зазначає А. Мейє, в доісторичну епоху слов'янські мови не розрізняли тембр голосних /a/ та /o/, все ж у словах іє. походження давнє *â передавалось через псл. *a, як, наприклад, суфікс імен-діячів на *-arjъ* походить із гот. *-âreis*, лат. *-ârius* [62, с. 44] (пор.: укр. *пугатар, вівчар, столяр*). У той же час псл. *o/ відповідає *a/ в інших мовах (пор.: *осьль* та гот. *asilus, monopъ* та іран. *tapara* [там само]). Таким чином, іє. корінь *âr- закономірно перейшов у праслов'янську спершу в *ar-, а потім в or-, тобто фонетично ім'я *Op* відповідає за своїм походженням вихідному іє. *âr - зі значенням 'арій'. Очевидно, що первинною в імені *Op* є семантика 'арій', або вірніше 'арій-слов'янин', що започаткував рід слов'янський.

Різні часові нашарування, як свідчать тексти ВК, привели до вживання інших варіантів написання імені *Op*, зокрема в анлаутній позиції. Один із варіантів представлений у вигляді ОЕРЕІ (д. 35-А), в якому в анлаути наявна сполука /oe-/. У цілому зазначена форма вжита в контексті «*прийшов до них отець Орей*». Порівняно до губного задньоязикового /o-/, що є типовим для імені *Op*, варіант /oe-/ являє собою делабіалізований /o/ і належить до звуків переднього ряду. Подібна зміна якості голосного - перехід із заднього ряду в передній - засвідчується, наприклад, у давньоукраїнських діалектах: бойк. *яблико* (укр. *яблуко*), лемк. *біво* (укр. *було*) [61, с. 91, 104]. Особливо чітко це явище проявляється у слов'янських мовах після йотованого /j/, коли, як зазначає А. Мейє, «всяка проста голосна заднього ряду змінилась у відповідну голосну переднього ряду», наприклад, o > e, y > i та ін. [62, с. 95].

Ю. Шевельов, досліджуючи українські діалекти в історичному розвитку, свідчить «просунення вперед і знеогублення **u₂**», який належить до голосних заднього ряду [108, с. 761]. Сам процес мав

вигляд $u_2 > ь > i$, в результаті якого утворився передньоязиковий /ь/. Останній іноді позначався буквою (ю), наприклад: *хют* ‘хіть’, *рѣмѣслоу* ‘ремеслам’ [там само, с. 762]. Поява голосного /i/ на місці /ь / (із < о) засвідчується в 1653 році, проте вчений зазначає, що у запозичених словах дані переходу $u > ь > i$ історично відображають всі його етапи уже в давньоукраїнський період (середина IX - кінець XIV ст.), наприклад: *вірмен*, *вівтар* [там само, с. 764, 766-767].

Для слов'янських мов характерною була зміна дифтонга /ѡi/ у монофтонг /ѡ̄ > i/ [18, с. 52]. Аналогічна зміна відбулася відносно другого лабіалізованого іє. */û/, який у слов'янських мовах відобразився спочатку через редукований заднього ряду /ъ/, а потім, втрапивши огубленість, перейшов через дифтонг /ъi/ в голосний /ы/, що позначається у вигляді (у). Наприклад, іє. *sûnъ > псл. *synъ ‘син’ [там само, с. 54], або в текстах ВК: (д. 6-Д) СОІНА ([убив] сина), СОІН (син), (д. 23) ПАРУНЕ СЫНЫ (*Перуна сини*), (д. 25) СЫНЫ СТВАРЕГО (сини Творця). Зміна /oi/ > /yi/ > /ы/ також показала поступове пересування голосного заднього ряду до переднього, а також зображення нової якості звуку в його написанні (ы).

Подібні зміни мають місце і в неслов'янських мовах, зокрема в німецькій і її давніх діалектах, коли розвиток звуку /o/ привів до зародження нової фонемі у сучасній німецькій мові: $\hat{o} > \alpha > \ddot{o}$ (двн. *scōni* > свн. *schoene* > нім. *schön* ‘гарний’), те ж і щодо змін: $\hat{u} > ui > \ddot{u}$ (двн. *hûsir* > свн. *hiuser* > нім. *Häuser* ‘будинки’ [54, с. 131].

Таким чином, по відношенню до розвитку голосних заднього ряду в різні періоди існування української мови висновуємо наступні деривати звукових змін:

- 1) іє. *â > псл. *a > *ô > слав. /oi/ > д.укр. /i/,
- 2) іє. *û > псл. *ÿ > слав. /oi/ > д.укр. /yi/ (ы/и).

На шляху до витворення у зазначених змінах голосного /i/ в діалектах української мови зустрічаємо дифтонги чи дифтонгоїдні сполуки типу /yi/, /oi/, /yi/, /ei/. Така різноманітність має місце також у текстах ВК, про що буде засвідчено пізніше. Тут лише зазначимо, що наявність у ВК у споріднених словах написання **ѣ**-ie-e-i, як писав Б. Яценко, «можна пояснити лише тим, що вони виникли

в різні періоди побутування і копіювання пам'ятки і не можуть бути віднесені тільки до IX ст.» [13, с. 168].

Подібний до розглянутого вище варіант написання, відмітний від наймення *Op*, засвідчено також у вигляді ОІРЯН (д. 5-а). Фонетично початкове /oi-/ не відрізняється від вищерозглянутого делабілізованого і відноситься до голосних переднього ряду. Зазначену форму вжито в контексті зі значенням «Щек – од оріян був він», де ОІРЯН представляє собою антропонімне утворення (а не ім'я *OP*) і позначає плем'я *оріяни*. Оскільки князь Щек згідно з текстами ВК був сином отця *Ора* (як і Кий та Хорів), то етнонім *оріяни* також пов'язаний з іменем *Op*. Можна допустити, що ім'я *Op* і також *оріяни* прямо відображають етнонім *арії*. Це припущення знайде підтвердження нижче при аналізі інших варіантів написання імені *Op*.

Виходячи з попереднього, зазначимо, що хоча в текстах широко подано розуміння того, що праотець *Op* породив синів, які започаткували слов'янські племена і серед них *русів*, все ж наймення *Op* фонетично ближче до етноніма ОІРЯН (д. 5-а), ніж до *руси*. Останнє у такому вигляді появилось значно пізніше вжитку імені *Op*, хоча ці оніми є спорідненими. У тексті (д. 8) зустрічаємо вираз: ОСЬПОМЫНЬМО О ТЪ ЯКООБ ОЦЕ ОРЕИ ЕДИН РОД СЛАВЕНЕ, який перекладається: «Згадаймо про те, як при отці *Орію* єдиний рід слав'янський був». Тобто, при *Орії* слов'яни були єдиним цілим. Таке тлумачення відповідає істинному положенню речей і свідчить, що не тільки *Op*, а і його сини - *Кий*, *Щек* і *Хорів* представляють аріїв-слов'ян.

Повернімося до фонетичного аналізу варіантів імені *Op*. Окрім зазначених вище відхилень від початкового /o-/, в анлауті зустрічаємо також такі форми написання цього імені: И РЪКША ИРЪИ (д. 38-А), де на початку лексеми *Op* реалізується голосний переднього ряду /i/, в тексті перекладено «*і сказав Ірій*». Інша форма ИРЪИ також має початковий /i/ в контексті «*і сказали Іру-отцю*», те ж саме маємо в записі: СЫНИ ИРЪОВА (д. 38-А), що значить «[з] *трьома синами Оровими*». Походження початкового /i-/ може бути, ймовірно, від дифтонгу типу /oi/, тобто фонетична зміна мала вигляд

/ ô > oi > i/. Такого типу перетворення характерне для окремих слов'янських мов, зокрема полабської, лужицьких, української, словінської, для яких у славистиці передбачається перехід давніх посл. *ô/*ê > i через дифтонги [95, с. 160-170]. Семантично зазначені вище імена з початковим /i-/ виглядають тотожно з антропонімом *Op*, що дозволяє передбачити у випадках написання цього імені з /o-/ або з /i-/ як такі, що відносяться до різних епох: більш ранньої з формою на /o-/ та пізнішої, коли через посередництво /oi, oe/ появляється /i-/. Зазначений фонетичний процес, який у слов'янських мовах відображає різну хронологію, свідчить про те, що тексти ВК мають не тільки різний смисл, а, що суттєво, передають **різночасовість**, засвідчену також і в мовному відображенні. Тобто, автор ВК, на нашу думку, чітко передавав смисл та форми, що відповідали тій чи іншій епосі.

Отже, розглянуте вище явище делабіалізації у вигляді / ô > oi > i/ заключає в собі два етапи фонетичної зміни: перший із них свідчить про утворення дифтонгу і тим самим про зміщення голосного у напрямку переднього ряду (характерного, наприклад, східнослов'янським мовам), а другий констатує утворення голосного /i/ - типового показника української мови. Зазначений фонетичний процес повністю чи частково відображений у різних словоформах тексту ВК, а не тільки наймення *Op*. Так, у текстах (д. 1) зустрічаємо написання СТАРОІ ЧАСОІ (*старі часи*), МОІ (*ми*), ЕСЬМОІ (*єсь ми*), СТОІДІХОМСЯ (*стидаємося*), ТОІЯ (*той*), НОІ (*нас*), ПРАЩУРОІ (*пращурів*), ВОІРЕЩАІ (*дорікають*), ДОСТОІТІ (*достойні*), БОІТІ (*бути*).

Таким чином, у текстах ВК присутні нашарування різних епох, різночасовість яких проявилася особливо чітко в реалізації різноманітних форм одного й того ж слова, що притаманно певним періодам його розвитку. В результаті цього, як зазначалося вище, в написанні відбулося суміщення різних діахронічних ознак слова, що протирічить існуванню мови одного синхронічного зрізу в текстах ВК. Такий текст не відображає якусь **одну** мову, так як в її формальній реалізації присутні словоформи різних епох, споріднені з формами багатьох діалектів та мов.

Отже, ім'я *Op* споріднене як за формою, так і за значенням з термінами *арії* та *боруси, руси* і тим самим уособлює в собі зв'язок з попереднім арійським етносом та наступною слов'янською спільнотою. Окрім вищезазначених випадків, це підтверджується також вживанням імені *Op* в окремих контекстах з голосним /a-/. Так, у ВК зустрічаємо сполучення лексем (д. 31) ОД ЗЕМЕ АРСТІЙ, де АРСТІЙ розпадається на морфемі: АР- (корінь), -СТ- (суфікс) та -Й (флексія). Корінь прямо співвідноситься з іє. **âr* - (пор.: дінд. *ârya* 'арій'), суфікс -СТ- омонімний до /-ск-/ з посесивним значенням (суфікс під впливом Трипільського субстрату змінився в напрямку -ск > -ст), а флексія, що походить із псл. *-jь (пор: д.болг. *novъjь/novajego* в: [112, с. 128]) вказує на знах.-род. відм. одн. Відомо, що в давнину в слов'янських мовах знах. і род. відмінки однини, що вказували на живі істоти, співпадали [49, с. 30]. Цей морфологічний процес «спостерігається в усіх слов'янських мовах» [там само, с. 31]. Вважаємо, що слово АРСТІЙ є відіменним прикметником, і приведені вище словосполучення необхідно перекласти 'із землі **арійської**', а не «із землі **оріїв**», як зустрічаємо в сучасних перекладах.

Наступна лексема також етимологічно близька до імені *Op*, вона з початковим /a-/ представлена в цьому ж тексті (д. 31) у сполученні: ТАМО РЪЩЕ ОТРЩ ГЛС АРІУВ, в якому засвідчено АРІУВ у вигляді двох морфем: кореня АР- та суфікса -ІУВ. Очевидно, що корінь пов'язаний із семантикою 'арії', а суфікс має посесивне значення і вказує на множину род. відм. Подібний суфікс у вигляді -ъvi в наз. та знах. відм. множини зустрічаємо в іменників жін. роду з основою на -й [112, с. 102]. У цілому зазначена лексема становить собою похідний іменник і відрізняється від вищерозглянутого відіменникового прикметника АРСТІЙ. Наведене словосполучення необхідно подати в перекладі: 'отчий - глас **аріїв**', який відрізняється, як і попередній, від інших інтерпретацій цього місця на дощечці, що подається як «...глас **Орія**» [57, с. 278].

Отриманий висновок узгоджується у цілому з текстом на д. 31, в якому зустрілися зазначені форми з початковим *ар-*. Якщо взяти

ці місця в контексті перекладу ВК, зробленого С. Піддубним, то такий текст буде виглядати таким чином (наша вставка засвідчена в дужках): «*Хай святиться ім'я його Интра, бо то є наш Бог серед богів і Веди знає. Тож оспівуймо його... Дитиною прийшов він [із землі арійської] до краю Инського і луччого... Тоді наказав отчий - [глас аріїв]*» [43, с. 99]. Із такої інтерпретації слів з коренем *ар-* слідує, що із землі арійської вийшов Бог *Интра* на *Инські* землі (тобто, *Инські, сіндські* – С. Піддубний), які знаходилися в низинах Дону та на побережжі Азовського моря [95, с. 112-115]. Таким чином, *Интра* прийшов із землі **арійської**, а **не землі оріїв**, які нібито знаходилися в Індії. Сюди слов'яни могли лише пізніше мігрувати, але не були за походженням із цих країв.

Ще одне свідчення наймення *Op* з початковим /a-/ зустрічаємо на іншій дощечці /д. 8(27)/ у вигляді ПРАОЦЕМ АРІЩЕНСЬКА. Такий словоподіл подає С. Піддубний і перекладає: «*хто походить від отців і праотців орійських*». Тут коренева частина має вигляд АРІ-, позакоренева подана у вигляді двох суфіксів та флексії. Така складна структура слова свідчить про відносно пізні його походження. І дійсно, вміст на цій дощечці відображає події, в яких задіяні Аскольд, Рюрик, згадується Київська Русь. Проте згадка про праотців і походження від них згаданих слов'янських князів спричинила вживання автором відповідної форми з коренем АРІ-, тому зазначений вище переклад, вважаємо, необхідно подати у вигляді '*хто походить від отців і праотців [арійських]*'.

Аналіз показав, що є потреба говорити про корінь *Op-* з початковим /a-, який тяжіє до імені *арії*, а коренева форма з /o-/ позначає старотця *Opa* - першопредка слов'ян. Подальша зміна початкового голосного /a-/ в напрямку /o- > /i-/ відноситься до того ж імені, але у мовленні окремих племен, серед них і давньоукраїнського, виворилося /i/. Очевидно, що в тексті чітко розрізняються оніми з коренями *ар-*, *ор-* та *ір-*, із яких перший відноситься до етносу *аріїв*, а інші – до *слов'ян*, що вийшли із арійської спільноти.

Таким чином, розглянутий нами корінь імені *Op* розвивався у напрямку: іє. **ār* - > псл. [**ar-*] > **ôr* - > слов. *ôr-* > *oir-* > д.укр.

ir- (наприклад: АРСТІЙ - АРІУВ - ОРЕА - ОІРЯН - ИРЪЙ). У славістиці зазначається, що посл. **ô-* змінилося в /i/ через стадію дифтонгу, як це має місце і в текстах ВК. Більше того, зазначені корені відображають хронологічно різні періоди і мають у собі деривацію смислу: 'арій' > 'арій-слов'янин' > 'слов'янин' > 'давньоукраїнець'. Як за формою, так і за змістом автор ВК досить вірно передав їх вжиток у слов'янських мовах. Отже, всесторонній аналіз фонетичної сторони імені *Or* показав наступні його діахронічні зміни, які можна подати в такому хронологічному порядку: іє. *АР- > слов. ОР- > ОІР- > ІР-. Очевидно, найбільш ранньою є форма праотця слов'ян *Or* зі значенням 'арій-слов'янин'. Про давність цього імені свідчать також композити з відповідним коренем у найменнях слов'янських князів: СВЕНТОРЕ (д. 4-Б), БІЛОЯРЬ (д. 4-В).

У наступній фонетичній позиції похідних форм від імені *Or*, тобто після /р/, слідує голосний /-e/ або /-i/, найуживанішим виступає /-e-/ (16 випадків). Наявність /i/ свідчить про пом'якшення попереднього приголосного, що дозволяє допустити вживання в імені *Or* різних варіантів /р/: твердого і м'якого /р-р'/. Аналіз діалектних особливостей реалізації /р/, які іноді відображають і літературну мову, свідчить про наявність у текстовому мовленні слов'ян, відображеного у ВК, двох типів приголосних р/р'. Такі сонорні можна зустріти в одній і тій же морфемі при порівнянні українських діалектних та літературної форм. Наприклад: гуц. *церькова* - укр. *церква*.

У цілому згідно з пам'яткою ВК у варіантах наймення *Or* реалізується форма *ore-*, яка представляє собою основу слова. Ця основа засвідчена в текстах у різноманітних варіантах із суфіксами та/або закінченнями, що відображають різні відмінкові форми однини. Частотна реалізація основи має такий вигляд: у наз. відмінку (9 випадків), род. (11), рідше в дав. (4), знах. (1) та орудн. (1). Аналіз форм перших двох відмінків був проведений вище, де зазначено, що в закореневій частині наймення *Or* реалізовані в наз. відм. одн. такі сполуки голосних: *-ie*, *-ea*, *-e*, *-eo*, *-ei*, що належать до флексії і тим самим свідчать про реалізацію в текстах ВК різ-

них зрізів існування слов'янських діалектів. У той же час флексія має в собі перший голосний /-i-/ або /-e-/, які належить до звуків переднього ряду, перед яким пом'якшувався попередній приголосний. Наступний, кінцевий голосний різний за якістю, це - /-e, -i, -a, -o/, що утворює в дифтонгоїдній сполуці відмітні її варіанти, серед яких типовим виступає *-ei/-ii*. У цілому наймення *Op* пройшло розвиток: *Op* > *Opej* > *Opij*, серед яких останні є похідними від первісно однокореневої форми *Op*. Реальність останньої, на нашу думку, підтверджується у Г. Л. де Боплана, який, описуючи Крим, край Татарії, згадує місто без мурів на перешийку Перекопі, яке татари називають *Op* [Og] [9, с. 207]. Арабо-перські пам'ятки також свідчать у дельті Дону серед русів племена під подібними назвами: *Orthani* (*Arthani*), *Arni*, *Orni*, *Arna*, *Orna* та міста *Artha*, *Orna* [121, с. 141, 162].

Давнина існування імені *Op* (*Opij*) у слов'янських народів, а також обширні міграції племен в Європі та Азії спонукають нас до пошуків його свідчень у давніх писемних пам'ятках слов'ян та інших народів. Спільними для них виступають єдині витоки із кореня іє. **âr* -.

Розгляд наймення першопредка слов'ян *Opa* логічно повинен бути продовжений у пошуках вживання цього ж кореня псл. **ar-/*or-* у писемних свідченнях давнини, перш за все, у слов'янських племен. Спорідненим до нього виступає ряд засвідчених у пам'ятках лексем, до яких уналежнюємо, перш за все, наймення слов'янського храму на о. Рюген у вигляді *Аркона*. Проте наявність назви цього храму у вигляді лат. *Arcona* свідчить, що початкове *ar-* відображає іє. варіант початкового голосного, такий ужиток *Аркона* має в собі неслов'янські витоки і показує ніби запозичення його у латинян. Зазначене наймення слов'янського святилища структурно розпадається на дві частини *Ар-кона*, остання із яких виступає у вигляді суфікса, що походить із іє. **k^wena* зі значенням 'один із..., перший'. У цілому зазначене наймення має смисл 'храм слов'ян'. У той же час в одному із словників давнини фіксується також інша назва цього храму у вигляді *Orcan*, а також подібна назва одного із

поселень на північній стороні острова Рюген [128, с. 1750]. У такому вигляді наймення храму з початковим *op-* прямо засвідчує його слов'янську природу. Цей храм протиставляється іншому слов'янському святилищу під назвою *Петра*, що виник пізніше, маючи в назві суфікс *-тра* 'два, другий'. Одна і друга назви храмів мають у собі корінь */op-/* та його метатезу */pe-/*, типову для сонорних, і позначають 'слов'янський (храм) перший/другий'.

Складове *-op* зустрічаємо в найменні *Антенорь*, який з групою троянців-енетів (*Henetes*) прибув до Італії. Зазначене ім'я має структуру *Антен-орь* і позначає, на нашу думку, 'ант Ор' [105, с. 82].

Зроблені вище в ході викладу матеріалу висновки дозволяють ще раз акцентувати увагу читача на походженні слов'ян і їхніх давніх племен як *руськолани*, *боруси* та *руси* від «першопредка *Ора*».

Серед інших племен на Каспійському побережжі Птолемей (II ст. н. е.) поміщає плем'я *орінеї* у вигляді *Ὀριναῖοι*, що підтверджує факти щодо цього племені в ВК. Вжиток початкового *Op-*, яке в цьому корені є типовим для слов'янських мов, свідчить про його витоки із теренів слов'ян. Подібний висновок робимо щодо походження римського бога підземелля *Orcus*, в якому також присутній корінь *Op-* зі слов'янськими слідами. В літературі відносять витоки цього божества до етрусської релігії, але останні, вважаємо, також походять із теренів Трипілля. Про це свідчить етнонім *Rasenna*, який вживали етруски як самоназву свого племені. В останньому корінь *Ras-* прямо співпадає з найменням слов'янського племені *руси*. Зазначений етрусський етнонім у грецькій мові мав вигляд *Tyrsener*, що є спорідненим до *боруси*, які походять із псл. **kwer-*. Початкове */kw-/* закономірно могло переходити під впливом Трипільського субстрату в */t-/* або */b-/* [94].

С. С. Бессонова, розглядаючи скіфську міфологію, засвідчує змієдіву *Ора*, народжену Землею. Торкаючись питання зв'язку цієї богині з якимсь із племен, археолог передбачає, що в культурі скіфської богині «відобразились в основному погляди місцевого північнопричорноморського населення» періоду індоєвропейської спільноти [8, с. 37].

Багато споріднених наймень у індоєвропейських народів із коренем **ор-* (< **ар*) засвідчено у Великому тлумачному словнику української мови, що належать, окрім іншого, до **язичництва**, що очевидно пов'язано з іменем його першопредка **Арія*, у слов'ян *Ора* [15]. Так, наприклад: *оракул* (у старод. греків, римлян та деяких народів Сходу) 'божество, що пророкувало, а також жрець, який це пророцтво витлумачував', *оранта* (християнський образ) 'зображення фігури людини з піднятими в жесті моління руками', *орар* 'частина одягу диякона', *оргія* (в античних народів) 'святкування й обряди на честь богів вина і веселощів', *ореол* 'свайво навкруг голови Бога', *ормузд* (в давньоперськ. міфології) 'бог світла й добра', *орнат* 'урочистий царський одяг головного персонажа релігійної сцени'.

Поширення вищезазначеного кореня у різних індоєвропейських народів свідчить про його походження із іє. **âr-* зі значенням 'арії; скотарі (воїни)/землероби'. Останнє також знайшло відображення в термінах землеробства в різних індоєвропейських мовах (іє. **âgro-s* 'поле, земля під оранку'), а також у слов'ян, наприклад: *орало* (заст.) 'рало', *орати*, *оранка*, *оратай* 'орач, плугатар', *оріон* (із давньогрецьк. міфології) 'красень-велетень', *орк* 'войовнича міфічна істота', у їхніх іменах: *Орентій*, *Орест*, *Орина* та найменнях населених пунктів: *Орадівка*, *Оране*, *Оратів*, *Орани*, в етнонімі *орія*, що позначає 'народ в Індії' та його мову.

З цим же коренем *ор-* пов'язано акт оповіді, славлення, оспівування, що часто супроводжують старотця *Ора* в текстах ВК. Така група слів засвідчена у слов'янських та інших мовах, зокрема: *оратор* 'промовець', *ораторія* 'великий музичний твір для хору', *орган* 'музичний духовий інструмент', *оркестр* 'ансамбль музичних інструментів', *оровели* (у Вірменії, Східній Грузії) 'давні землеробські пісні', *орфей* (давньогрецька міфологія) 'чарівний музикант і співак'. Близькість дій *Ора* до небесних богів знаходить втілення в образі *сокола* чи *орла*. Більше того, оскільки подибуємо цей іє. корінь в етнонімах інших народів, можна допустити його спорідненість з подібним терміном у ностратичних (неіндоєвропейських)

мовах. Про це свідчать такі приклади: *орда* (у тюркських і монгольських народів) ‘об’єднання кочових племен’, *орден* ‘почесна відзнака’, ‘назва деяких тасмних товариств’, *ороки* ‘невелика народність, що живе на Сахаліні’, *оромо* ‘народ, що живе в Ефіопії і на півночі Кенії’, *орочі* ‘невелика народність, що живе у Хабаровському краї Росії’, *орочони* ‘самоназва групи евенків’ (там само).

Цікаво зазначити, що серед індоарійських (індійських) племен на сьогодні відомо 209 мов, серед яких значаться *хінді*, *урду*, *панджаба*, *непалі*, *орія*, *сіндхі* та інші. Особливу увагу звертаємо на мову *орія*, а також народ *орія*, що розмовляє цією мовою. Це населення знаходиться в східній частині Індії зі сторони моря і утворює штат *Орісса*. Існує також місто *Орія*, покровителем якого вважається святий Варсонофій Великий (VI ст. н. е.) - християнський святий, монах, учнем якого був Іоанн Пророк. Сучасна релігія *оріян* (95%) - індуїсти. Більше 90% *орія* живе в селах і займається землеробством, серед них поширені вмілі ювеліри, різьбярі по дереву та каменю. Сучасна мова *орія* близька до бенгальської. Предки *Орія* в давнину мешкали в державі Калінга (Індія), яка відома з VII ст. до н. е.

Наявність у зазначених вище словоформах кореня *ор-*, на нашу думку, свідчить про його давні витоки, коли народ *орія* в складі давніх індоаріїв мігрував із південних степів Причорномор’я в напрямку сучасної Індії. Цей давній шлях міграції індо-іранських народів, засвідчений в науковій літературі, привів до заселення сучасних Ірану, Індії та інших земель. Це підтверджують також наймення мови *сіндхі*, річки *Інд* (*Сінду*), які мають спорідненість зі слов’янськими іменами племені *синди* та річки *Дон* (*Sin*), розглянутих нами раніше [95, с. 98 і далі]. Це ж саме засвідчує і наймення першопредка слов’ян *Ора*, про якого часто йде мова у «Велесовій книзі». Зупинімося ще на одній стороні розглядуваного питання щодо кореня *ор-*.

На нашу думку, перебування у доісторичний час давньоіндійських та слов’янських племен в дельті Дону та побережжі Азовського моря свідчить про тісні контакти їхніх мов, які, ймовірно, утворювали єдину мовну спільність. Родовід носіїв цих мов, як і інших індоєвропейських, бере свій початок від терміну *арії*, тобто

від кореня *ar-*. Останній становить собою самоназву народів Давнього Ірану та Давньої Індії, засвідчених історично в II-I тис. до н. е. Звідси походить етнонім *індоарії*, в якому зберігся корінь іє. **âr-*, і в цілому слово *арії* передається в індійських мовах наступним чином: д.інд. *árya-*, авест. *airya-*, д.перс. *ariya*. Із досліджень відомо, що іє.**â* передається у тій же якості в д.інд. через **â* [53, с. 15]. У той же час цей іє. голосний, як було нами показано вище, засвідчений у слов'янських мовах у прадавній час у вигляді **a* (там само, с. 15). Як уже говорилося, у слов'ян мала місце зміна: іє.**âr-* > псл.**ar-* > слов. *ôr-* > *oir-* > д.укр. *ir-*. Таким чином, іє.**âr-* розвивалося у слов'янських мовах у напрямку **ôr-*, в індійських же мовах цей корінь залишився без змін. Виникає питання, звідки ж появилось в одній із індійських мов *орія* початкове /o-/ в словах: *орія* ('мова, народ, місто'), штат *Орісса*. Оскільки давні індо-іранські племена вийшли із терену Приазов'я, де мешкали також слов'яни, то, на нашу думку, це індійське наймення народу й мови походить із спільного зі слов'янським *Ор, руси* і т. п., тобто є запозиченням із мови слов'ян. Цей факт підтверджує думку, що має місце при розгляді окремих місць у ВК, що слов'яни-руси могли мігрувати з індійським населенням до місць, що пізніше утворили Індію. Мабуть, до цього ж часу відноситься і поклоніння християнському святому, як говорилося вище.

Зроблені вище в ході викладу матеріалу висновки дозволяють ще раз акцентувати увагу читача на походженні від *Ора* як першопредка слов'ян і тих давніх племен *руси, боруси* та інших, що зустрічаються в текстах ВК і до яких ми перейдемо в наступному аналізі.

5. РУСИ ТА РУСКОЛАНЬ

У попередньому дослідженні мова йшла про першопредка слов'ян отця *Ора*, який «започаткував» слов'янські племена. До них належать також *руси*, оповідь про яких червоною ниткою проходить у «Велесовій книзі». Виходячи із текстів ВК, розглянемо змістовну сторону, а також формальне навантаження цього най-

нення, що послужить підґрунтям його походження та встановлення відношень з іншими родинними племенами, зокрема *коланами, борусами, венедами та слов'янами* в цілому. Одночасно торкнемося в цьому розгляді деяких споріднених назв помешкань та шляхів міграцій, що засвідчені у ВК щодо зазначених слов'янських племен.

Термін *руси* вживається у значенні 'плем'я' у більшості текстів ВК і реалізується в різних відмінкових формах як іменник. Нами засвідчено 39 випадків, коли ім'я *руси* стоїть у наз. відм. множини і виступає в ролі суб'єкта-підмета. Серед цих словоформ найчастотнішим значиться наймення РУСЕ (13 випадків у текстах: д. 4-В, д. 6-Д, д. 18-А, д. 23 та ін.). За ним слідують РУСОІ (5 випадк., д. 6-Б, д. 27), РУШТЕ (3, д.18-А, д. 25) і в 1-2 випадках: РУСЫ (д. 7-Є), РУСИЩЕ (д. 34), РУСШТИ (д. 4-Б), РУСИЦІ (д. 32), РУСИЩЕ (д. 17-В), РУШТИЩІ (д. 4-А) та інші. Окрім наймення племені, тут мають місце похідні форми від кореня *рус-* у вигляді *русичі/руські*, тобто ті, що належать до племені *руси*. У цьому разі до кореня РУС- приєднується один із синонімічних суфіксів: -ІЩ, -ІЦ, -ТИЩ або -ШТ. У текстах зустрічається форма РУС-ШТИ, а також стягнута у вигляді РУШТИ, в результаті чого свідчиться чергування -С/-Ш.

В одному випадку вжита змінена коренева форма, зокрема: І РЕНСЕ ПОБІЯЩЕТЕ (д. 22), що значить: «*і русів побити* [хотіли]». На місці серединного голосного /у/ в корені РУС- утворилося /ен/, отримавши вигляд РЕНС-. Така зміна визвана тим, що кореневий голосний /у/ в слові РУСЕ перейшов в /е/, який має схильність назалізуватися (так само, як і /а, о/) [90, с. 81], що привело до утворення сполучення -ЕН-. Подібну зміну засвідчено у ВК у словах (д. 22): РЕНСКОЛАНЕ та РЕНСКОЛАІЕМ, де корінь РЕНС- за змістом і формою відповідає РУС-. Подібну фонетичну зміну зустрічаємо і в іншому слові, сюди належать РЫБЬЯНЫ (д. 7-Є) та РЕНБА (д. 9-А). У коренях РЫБЬ- та РЕНБ-, як і в попередньому прикладі, передбачаємо зміну кореневої голосної у напрямку: */о/ > /е/ + /н/ > /ы/. Можливо, схильність /е/ до назалізації викликана також впливом сполук /ен, ем/ та наявністю носових голосних у системі праукраїнських діалектів. Цікаво зазначити, що розглядуваний

фонетичний процес реалізується у варіантах типу «чистого»/«назалізованого голосного+н», пор.: РУС/РЕНС, а також *сьто* та ТРЫ СЕНТЕ (д. 22).

Із форм, що передають смисл 'руські', поступово зародилися прикметникові слова зі значенням 'руський'. Вони мають вигляд: РУСЬКА (д. 2), РУСЬКУ (д. 4-В), РАУСЬКА (д. 6-Д), РУСЬК (д. 7-Ж), РУСЕК (д. 34) та інші. Але і в цих словах фактично без змін залишається коренева частина РУС-, суфікси та флексії виглядають досить варіативно, аналогічно відмінковим формам іменника, розглянутим нами раніше. Прикметники типу *руський* узгоджуються з іменником, до якого вони належать, і виступають у текстах у позиції атрибута та характеризують загальне поняття *руси*.

До сказаного необхідно додати, що в поодиноких випадках у текстах зустрічаються форми з коренем РУС-, що позначають одну, тобто одноплемінників русів. Це такі наймення: РУСО (власне ім'я) (д. 9-А), РУСИЩ (д. 8 /27/) та РУСИШТЬ (д. 37-Б) зі значенням 'русич'. Кореневе РУС- не відрізняється від попередніх форм.

Повертаючись до наймення РУСЕ 'руси' зазначимо, що у такому вигляді етнонім виступає як найпростіше та найдавніше словесне утворення. За формою воно співпадає з найменням країни *Русь*, як, наприклад, у вислові КІЙСЬКА РУСЕ 'Київська Русь' (д. 8 /27/). Одне й те ж словесне ім'я племені та місцевості, де воно перебуває, відносяться до найдавнішого пласту слів, що характеризують життя племені. Все ж первинною у цих найменнях є назва племені, тобто *руси*.

У текстах ВК зустрічаються форми РУС (д. 1), РУСЬ, РУСЕ (д. 2-А), які в більшості випадків виступають у значенні 'країна', на яку вороги нападають, вона ж «*стократ починалася*» й «*стократ розбита була*» (д. 2-А). Характеристика *Русі* подана через призму особистого сприйняття автором тих часів, за яких існувала й розвивалася ця країна. Це – його Батьківщина, яка потребує захисту й підтримки, особливо шкідливими є «*уособиці*» між князями (д. 4-Б), «*та бо Русь єдина має бути*» (д. 8), її підтримує могутній Сварг (д. 7-Б). *Русь* же «*потерпала*» з різних сторін від ворогів:

греків, *годе (готів), хезар (хазар), егунитів (гунів)* та ін. Вона ж є «*мати наша, а ми діти її*», з якою ми будемо до кінця, зазначає автор ВК (д. 7-3).

Цікаво відмітити, що під терміном РУСЕ розуміються всі племена руські (слов'янські), які сягають від моря і до гір (д. 19). Іноді тут виступають 'воїни-руси', як в одному із текстів (д. 32), коли Вендеслав «*зібрав Русь*» і повів на ворогів, або 'військо', коли воевода «*вів Русь до Голуні*» (д. 18-В). Очевидно, що під терміном *Русь* розуміються широко 'країна, Батьківщина' або звужено як 'військо, воїни'. Близькість почуттів автора до своєї країни чітко засвідчується у текстах шляхом персоніфікації цього образу, що відображається словесно у вигляді «*отаборилася Русь*», «*Русь зітхнула і сказала*» (д. 4-А), необхідно берегти «*силу Русі як єдину грозу ворогам*» (д. 28). Особливо широко вживається у текстах слово *Русь* у значенні Батьківщини, яку треба захищати, не жаліючи себе, як говорили предки, «*самі маємо вмирати, а Русь визволяти*» (д.32), оберігати та гордитися за неї, що є надзвичайно актуальним у давньому і теперішньому часі.

Широко вживаним у текстах з коренем РУС- є термін у вигляді РУСКОЛУНЬ і под., аналіз якого подаємо нижче. Однією із складових терміну виступає наймення *Колунь*, яке має самостійний ужиток у текстах ВК. Серед його варіантів необхідно назвати: КОЛУНЕХ (д. 4-В) «*греки, були на Колунях*», КОЛУНЕ (д. 17-Б) «*[Колунь] нашу залишили ворогам*», КЪЛЮУНЕ (д. 19) «*і мали ми тоді державу за древнім іменем Колань нашу*», КЪЛЮНЕ (д. 19) «*мали уділ русів Колунь*». Із текстів видно, що під іменем *Колунь* розуміються місцевість, країна, де проживали руси. Спорідненим до нього є наймення ГОЛУНЕ і под., яке має також широкий ужиток у текстах ВК. До нього належать: ГОЛУНЕ (д. 17-Б) в контексті «*хоч та Голунь, колом будучи, тяжко дісталася ворогам*», ГОЛЫНЕ (д. 18-А) - «*[воевода] вів Русь до Голуні*», ГОЛЮУНЕ (д. 22) – «*одна частина пішла до Голуні*», ГОЛЮУНЕ (д. 22) – «*Голунь був славний і три сотні градів мав*», ГОЛОІНЕ (д. 34) – «*Голунь – град руський*», ГОЛОІНЬ (д. 34) – «*Голунь град був великим і багатим*», ГОЛЮУНЕ

(д. 34) – «*пішли до Голуні та до Суренце землі*», ГОЛУНІЕ (д. 36-а) – «*відродити маємо Руськень нашу з Голунню і трьомастами городів та сіл*», ГОЛУНЕ (д. 36-Б) – «*відійшли до Києграда і до Голуні*».

Аналіз терміну *Голунь* у текстах свідчить, що більшість його вжитку становить розуміння міста під цією назвою, проте є випадки, де позначається місцевість, частина регіону подібно до *Колунь*, розглянутого вище. Безсумнівною є спорідненість наймень *Колунь* та *Голунь*, в яких подано різний час їх виникнення. Оскільки, як правило, в мовах відбувається анлаутна зміна в напрямку $k > h$, то можна передбачити походження розглядуваних словоформ із єдиного кореня **kol-*. Згідно з цим, вважаємо, була започаткована назва місця проживання русів, а згодом і наймення регіону, країни. Давніший об'єкт як місто отримав ім'я *Колунь* > *Голунь*, а назва держави залишилася у вигляді *Колунь* (чи *Колань*).

За логікою речей цікаво подивитися походження наймення *Колунь*. Структурно в ньому виділяються корінь *кол-* та суфікс *-(y)нь*. Останній має посесивне значення вигляду 'один із...', а корінь **кол-* засвідчуємо в етнонімі *слов'яни/склавіни* [92, с. 196-200], тобто *Колунь* значить 'одне із слов'янських міст; регіон; країна'. Розташовувався цей регіон у північному Причорномор'ї, проте чіткіша локалізація викликає труднощі.

Необхідно відмітити, що корінь **кол-* знаходить відображення не тільки в найменні праслов'янського племені, а має також самостійне існування у текстах ВК у вигляді терміну: КОЛО (д. 1) «*зануримо душі наші в [старину], бо то є наше, що прийшло з Коллом, і творить Божу силу*»; КОЛІ (д. 4-В) «*віче ...мало думати про свої кола (= «укріплення, міста» – С. Піддубний)*; ОКОЛО (д. 4-В) «*Ворженець був древнім... і огороджений по колу від нападників*»; КОЛБО (д. 6-Д) «*[веди] вкрали у нас, і не маємо нині Кол*»; КОЛЕ (д. 11-А) «*Бога ... просимо не переставати живих явищ Кола крутити в Яві*»; КОЛО (д. 12) «*[слава] Хорсові, що златорунні кола крутить*»; «*[РУСИЧІ] сказали: утворимо коло [КОЛЕ], і були захищені ним*» (д. 17-А), КОЛЕМ (д. 17-Б) «*та Голунь, колом будучи,*

тяжко дісталася ворогам»; КЛОУМ (д. 17-Б) «наші міста колом ставити маємо»; КОЛО (д. 27) «Коло і коні то сила наша дійова»; КОЛЕ (д. 33) «[князів] обирали по сьомому колу од Коляди до Коляди» ОД КОЛЯДЕ ДО КОЛЯДЫ.

Очевидною в текстах є семантика двох типів: позначення загальнолюдських знань щодо КОЛОВОРТУ в природі, перш за все часу, та конкретні «колові» реалізації на Землі у вигляді укріплень та валу кругом міста чи інших населених пунктів. У природі така семантика знаходить проявлення в циклічному русі сонячних світил навколо Землі, в змінах року, дня і ночі, які, за уявою древніх, не маючи початку чи кінця, змінюються у постійному коловороті й управляються небесними божествами. Серед останніх називаються у текстах *Сварг*, *Хорс* – бог Сонця, що пояснює перехід терміну КОЛО на позначення сонця. На цей кшталт в українській мові [15] серед інших зустрічаємо слова: *коло* зі значенням ‘круглий майданчик для танців, бігів’, *коловий*, *коломийка* ‘гуц. пісня, танець’, *по другому колу* ‘повторно’, *коляда* ‘славлення Різдва’. Взагалі-то поняття *Коло* ввійшло у слов’ян в основу язичницьких вірувань і закріпилося у народних святах та фольклорі. Походить це слово із іє. **k^wel-* [7, с. 148], із якого, як уже говорилося, вийшли також назви етносу *слов’яни/склавіни* ‘арії-землероби’ [92]. Землеробська семантика має місце і в похідних словах розглядуваного кореня *коло-*, наприклад: *колѡн* ‘сільський мешканець’ (у Римськ. імперії, країнах Зах. Європи та Візантії), *колобок* ‘невеликий круглий хлібець’, *колос*, *колосся*, *коловорот/коловерть*, *колода*, *колодязь* тощо. Цей термін має місце при святкуванні *Коляди*, в *колових* танцях, у *колі* віночка, в *колових* рухах мольфарів при замовляннях.

Розглянута вище складова *-Колунь* у словах типу РУСКОЛУНЬ має надзвичайне широке поле реалізації і проявляється у численних варіантах. Серед них зустрічаємо: РУСКОЛУНС, РУСКОЛУНЬ (д. 4-А), РУЗКОЛУНІ (д. 4-Б), РУСКОЛАНІУ, РЕНСКОЛАНЕ (д. 22), які мають двояку семантику – наймення країни або мешканців цієї країни. Одне і друге може виражатися однією формою (д. 6-В), зокрема РУСКОЛАНЕ в контексті «*і була тоді Руськолань сильна*

та міцна» та РУСКОЛАНЕ – «*русколани...порядкували на півдні*». Зустрілася форма РУСКЕНЬ (д. 36), в якій засвідчено зникнення серединного складу -ЛА-. Подібну редуковану форму подибуємо в найменні населеного пункту в Молдавському князівстві у вигляді *Роускани* [84, с. 308], що свідчить про протяжність помешкань РУСКОЛАНИ від Молдови до Дону вздовж Причорномор'я.

Звернімо увагу ще на одну особливість розглянутого терміну: РУСКОЛУНЬ у більшості випадків позначає місцевість (аналогічно КОЛУНЬ), а РУСКОЛАНЕ відноситься до мешканців зазначеної території. Якщо на терені КОЛУНЬ проживали греки, то їх називали ГРЬЦКОЛАНЕ і под. Таким чином, суфікс *-унь* тяготіє до наймень локальних, а *-ань* позначає жителів, тобто одноплемінників (пор.: *слов'яни, поляни, древляни* тощо). Оскільки наймення племені є первинним до однойменного терену їхнього помешкання, то необхідно допустити, що етноніми типу *поляни, колани* є ранішими, ніж наймення місць їхнього проживання.

Повернімося ще раз до розгляду терміну *русколани* у текстах ВК.

З часу князювання слов'ян останні розділились на три племені. Це зазначено в наступному тексті ВК (д. 8): А П(О) ОЦЕ О ТРИЕ СЫНОВЕ (Е)ГО РОЗДІЕЛЕНЩЕСЯ НА ТРИЦЮ А ТАКО СТА О РУСКОЛАНІЕ А ВІЕНЬЦІЕ ЕЖЕ СЕН РОЗДІЕЛЩЕСЕ НА ДВЫ ТА БО ТВА ОБ БОРОСИЕХ ЯКВЕ БЯЩЕТЕ РОСТРЖДЕНА НА ДВІЕ А ТОГДІЕ ІМАХОМЬ СКОРО ДЕСЕНТЪ. Спершу необхідно уточнити існуючий переклад, запропонований Б. Яценком [14, с. 35]: «*а по отцю Ору сини його розділилися на трійцю, і так стало; про руськолань і вenedів, що розділилися надвоє; та про борусів, які були розторгнуті на дві частини. І тоді скоро мали і десять (частин)*». Необхідно зазначити, що тричленний поділ племен є соціально й хронологічно вторинним, первинним же був поділ лише на два племені, коли із одного (цілого) племені вичленилося ще одне плем'я. Саме у такому вигляді відбувалися зародження і розвиток поняття числа і його матеріальних реалізацій у різних народів [96]. Тому автор ВК у цьому місці фіксує наслідки двох поділів, в результаті чого витворилося три племені. Спочатку відбувався розподіл

єдиного племені, в результаті чого утворилися *руськолани* і *венеди*. Останній етнонім, як свідчить наше дослідження, походить від терміну *слов'яни*, проте вживається у сильноредукованому вигляді, в результаті чого зникла початкова частина *сло-* [92, с. 196-204]. Тобто, *венеди* – це ті ж *слов'яни*, але які територіально мешкали в північно-західному ареалі. Таким чином, текст ВК свідчить, що первісно із єдиного союзу племен *слов'яни* (= *венеди*) виділилися *руськолани*. Зупинімося на семантиці цього етноніму.

У нашому розумінні структура *руськолани* має в собі дві складові семи: *русь-*, що походить від іє. **k^wer-* зі значенням 'скотарі' та *-колани* – від іє. **k^wel-*, що значить 'землероби'. Це був час, коли ці групи слов'ян вели суміжне господарство і утворювали єдиний етнос. Звідси слідує, що первісно *руськолани* займалися і скотарством і землеробством у залежності від умов помешкання. Якщо вони знаходилися в степах біля моря, у них переважало скотарство, коли ж під тиском інших племен вони змушені були мігрувати на північ, в ліси, де вони освоювали участки лісу під землеробство, тут їх називали «огнищанами».

Зазначене вище розуміння *руськолани* мало місце в той ранній час, коли це слово було сполученням двох сем 'скотарі + землероби' і виражало відповідно складне поняття.

З того часу, коли слово *Колани* стало позначати місцевість, між основами *русь* та *колани* зародилося атрибутивне відношення, в якому перша складова *руси* позначала етнос, а друга - *колани* мала посесивне значення (д. 4-А). Нові відношення в складному слові *руськолани* отримали смисл: досл. 'руси коланські', тобто 'руси, що мешкала в Коланах'. Така семантика підтверджується і в іншому подібному словоутворенні ГРЕЦЬКОЛНЕ (д. 18 Б), ГЬРЕЦКОЛАНЕ (д. 23), ГРЕЦЬКОЛАНЬ (д. 34), що має смисл 'греки коланські', тобто 'греки, що мешкали в Коланах'. Таким чином, повертаючись до зазначеного перекладу фрагмента тексту, відмічаємо, що термін *руськолани*, вжитий у контексті зародження племені, необхідно перекласти словом *руси*, і в цілому текст зводиться до вигляду: '*і так сталося, що витворилися* [венеди (слов'яни) та руськолани (руси)]'.

Із *руськоланів* (*русів*), які далі поділилися, походять *боруси*. Вважаємо, що в первісній формі цей етнонім існував у вигляді *бори* і є безпосередньо спорідненим із етнонімом *орії*, і, як зазначає С. Піддубний, це була «одна з перших назв русів» [43, с. 32, виноска вниз]. Таке розуміння слідує із тексту ВК: (д. 6-А) ОД ОРИЕ ТО СЕО БЯЩИ НАШОІ ОТЦЕ СО БОРУСОІ («*Од Ора були наші отці спільно з борусами*»). І далі: А БОРУСЦЕ ТУ БО БОРИ («*а борусичі то були бори*»). Очевидним у зазначеному етнонімі був корінь БОР-. Оскільки слов'янські мови зазнали великого впливу зі сторони мови трипільців, про що у нас вже була мова раніше [94], то форма *bor-* логічно виводиться із кореня іє. **k^wer-* зі значенням 'скотарі, воїни'. Останній пройшов розвиток у напрямку: іє. **k^wer-* > псл. **kwer-* > слав. **gwer-* ~ **bor-*. Очевидною є спорідненість етнонімів *бори* та *руси*, які походять із іє. **k^wer-*. Щодо терміна *руси*, то він суттєво змінив первісну форму, в якій зник початковий склад *k^we-* та появилася кінцева *-си* внаслідок слов'янської палаталізації із бувшого суфікса псл. **χ-* (< іє. **ke-*), що позначав збірність та цілісність. Етнонім *бори* вбачаємо у свідченні Прокопія Кесарійського, який зазначає, що слов'яни і анти в давнину називалися *спорами* (Σπόροις) як 'розкидані по селах' [77, с.185]. Таке розуміння у грецькій мові, на нашу думку, має розглядатися як вторинне і запозичене із слов'янських мов, в яких *спори* є ідентичним до *бори*, що значить 'слов'яни-скотарі'. Очевидною є спорідненість *бори* та іє. **(s)k^wer-*, де початковий приголосний виступає в словах як «рухотий-*s*» (О. С. Мельничук).

Ще одне свідчення про плем'я *бори* зустрічаємо у К. Птоломея (II ст. н. е.). Відомий у світі географ Птоломей відмічає в Європейській Сарматії 50 різних народів, серед них свідчається також *боруски* (*Воробскои*) [77, с. 51]. В останньому розрізняємо суфікс *-с-* та закінчення *-oi*, корінь *borou-* співпадає з назвою племені *бори*.

Зазначений корінь *бор-* зустрічаємо і в одному із давніх наймень Дніпра *Борисфен* (д.гр. Βορυσθένης, лат. *Porysthenes*), засвідченому в античних працях Геродота, Страбона, Плінія Старшого. Вважається, що цей гідронім представлений у фонетико-мета-

тезному варіанті давньої та пізнішої назв: *Pory-sthenes* і *dana-per* (О. С. Стрижак) [92, с. 166-167], семантику яких зводимо до вигляду: 'борусів річка'/'річка слов'янська'. У зазначеному випадку значення кореня *бор-/пор-* співпадає, що дозволяє припустити походження гідроніма *Дніпро* від наймення слов'янського племені *бори*, яке мешкало на берегах цієї річки.

Плем'я *борани* згадано лише в двох джерелах: у Зосімі (в «Новій історії» (кн. 1) і як *воради* у Григорія Чудотворця (у «Канонічному посланні») [72]. Вважається, що цей народ проживав у III ст. у Приазов'ї і на північних берегах Чорного моря і став відомим у результаті морських набігів на римські володіння у роки Скіфської війни. Етнічна належність цього племені, як свідчить сучасна наука, невідома. Вживання у пам'ятках паралельно форм *воради* та *борани* вказує на давніший варіант *воради*, у якому корінь *вор-* імітує відоме етнічне гніздо з іє.**k^{vr}er-*. Вплив Трипільського субстрату зумовив появу форми *борани*, тобто з субстратним початковим губно-губним /б/. Локалізація цього племені в Приазов'ї дозволяє вбачати його слов'янську природу і розглядати *борани/воради* поряд з племенами *боруси, руси, синди, таври* та ін.

Повернімося до текстів ВК, що відображають помешкання русів. Щодо їхнього місця проживання автор ВК пише: (д. 6-В) «[Руськолані] *порядкували на півдні, а боруси [БОРУСЕ] на півночі*», утворивши дві гілки роду «*Велика і Мала Борусь*» [ВЕЛИКА І МАЛА БОРУСЕНЕ]. Цей же корінь *БОР-* вживається в найменнях слов'янських князів: *БОРУСЛАВЬ* (д. 25), *БОРЬВЛЕНЬ* (18-Б), *БРАВЕЛЕНЬ* (д. 29), *БОРОВЫНЬ* (д. 36-А). Закоренева частина виконує роль атрибута, зокрема 'слов'янський (князь) великий, перший'. Такі двоосновні наймення князів були типовими для описуваних подій у ВК.

Таким чином, первісно слов'янський рід започаткував два розгалуження, представлені *слов'янами* та *руськоланами*. Останні породили згодом племена *боруси/руси*, а *слов'яни* постали у вигляді *венедів* та *антів*. Із текстів ВК слідує, що загальноновживаними до споріднених племен виступають терміни *слов'яни* та *руси*. У той же

час розрізняються КІЙСЬКА РУСЕ 'Київська Русь' та РУСКОЛАНЕ 'руські колани'. До цієї гілки племен відносимо також *Сурозьку Русь* (д. 6-В), яка сусідствовала на периферії Сходу з *руськоланами* і займала побережжя Чорного та Азовського морів (д. 21). Розглянемо детальніше зазначене наймення *Суренжі*.

У текстах ВК зустрічаються наступні споріднені імена: КОМНОЩЬ СУРАЖОУВ в контексті (д. 3-А) «хай потягне в небо коней Суражієвих», СЛІВУ СУРАЖІУ «оспівуймо ж славу Суражію», ЗЛАТ СУРАЖІЩЕВ «коні золоті Суражієві», в текстах (д. 4-В): СУРА «і йшли вони до Сури на південь», СУРАЖЬГРАД «і Сурожград утверджували біля моря», СУРАЖЬ «[Білояр] кріпив град Сурож» та в інших випадках: (4-Г) «Суражію [СУРЕНЖЕ] бо святому бути над нами!», «Се гонить Сурож [СУРОЖ] і б'є ворогів наших», «Сурія [СУРІА], світи на них і до нас»; (6-В) «Сурожці [СУРЕНЖЕ] звалися Сурожською Руссю [СУРЕНЖКА РУСА]», «поки на Суренжі [СУРЕНЖЕ] не стало князів сильних»; (д. 6-Д) «Сурож [СУРЕНЖ] огречена», (д. 6-Е) «пішли по морських берегах до Суренжа [СУРЕНЖЕ], аби утворити Суренж [СУРЕНЖ]», (д. 21) «[храми] і в Суренжі [СУРЕНЖЕ] на морі Сурьськїм [СУРЬСТІЕМ] та Синім, ... суренські [СУРЕНЬСТІЕ] побиті ворогами» та (д. 34) «пішли до Голуні та до Суренце [СУРЕНЦЕ] землі» та інші.

В усіх випадках зустрічаємо початкову форму-корінь СУР-, за нею слідує суфікси -ЕН, -АЖ/АЖЬ, -СТ/-Ц та флексія. На місці закореневої частини, вживається, наприклад, -ЕН: СУРЕНЖ, СУРЕНЦЕ, в той же час у текстах мають місце також форми без носової ознаки голосного типу СУРАЖІУ, СУРАЖЬ. Із славістики відомо, що в слов'янських мовах у сполучі «голосний + *n*» міг утворюватися носовий голосний, що приводило до реалізації в слові відкритого складу, внаслідок дії «закону відкритих складів» (вірніше, впливу Трипільського субстрату). Подібні зміни мають місце і в германських мовах при утворенні носової голосної, пор.: дісл. *áss* 'бог' і гот. *anses*, двн. *ansi-* [127, с. 16]. Порівнюючи з вищерозглянутим РЕНСКОЛАНЕ 'Руськолань' можна передбачити в формах типу СУРЕНЖ, СУРЕНЦЕ кореневе РУС-, в якому кінцеве -С

є спорідненим до -Ж/-Ц згідно з результатами праслов'янських палаталізацій. Останні свідчать, що -С, -Ж, -Ц витворилися із задньоязикового псл. *k' (< іє. *k-), у цілому зазначеним вище змінам передувало псл. *ruh-/*ruχ 'Русь'. Таким чином, вказані форми типу СУРАЖЬ/ СУРЕНЖ мають в собі складові: *СУ-РУСЬ, серед яких початкове СУ- виступає в якості префікса зі значенням 'разом, з...' (аналогічно *су-сід, су-путник*). Реконструйована форма *СУ-РУСЬ значить 'разом з Руссю, суміжно з Руссю'. Із контексту випливає, що СУРЕНЖКА РУСА знаходилася поряд з Руськоланою. Остання була на території Північного Причорномор'я, Суренжська Русь згідно з текстами ВК мешкала на крайньому сході від Руськолани і займала терен дельти Дону та Приазов'я. Можна вважати, що мешканці цього державоутворення отримали згодом назву *анти* (варіант терміну *венеди*). Тут же був град СУРАЖЬ, річка СУРА, мешканці СУРЕНЖЕ, територія мала також коротку назву СУРЕНЖ. Від цього ж кореня (СУ)-РУС в текстах вживаються прикметники, зокрема: «*на морі Сурськім [СУРЬСТІЕМ] (= Азовськім)*», «*суренські [СУРЕНЬСТІЕ] побиті ворогами*», в яких присутній суфікс -СТ.

У подібних до розглянутого в текстах вживаються словоформи типу СЛВУ СУРАЖІУ «*оспівуймо ж славу Суражію*», ЗЛАТ СУРАЖІЩЕВ «*коні золоті Суражієві*» та ін. У словах СУРАЖІУ, СУРАЖІЩЕВ присутній корінь СУР-, що значить 'Сонце', яке стоїть над нами: «*Суражію [СУРЕНЖЕ] бо святому бути над нами!*». У цьому випадку СУР- вживається у значенні 'сонце' з відповідними суфіксами посесивного значення. У мовознавстві етимологи виділяють два синонімічних кореня, що позначають 'сонце': *sun-* і *sur-* [104, с. 710-711]. Обидві форми зустрічаються в текстах ВК, про що буде мова пізніше.

Повертаючись до терміну РУСЬКОЛАНИ, зазначимо, що його складові пов'язані з онімами, які, на перший погляд, не знаходяться на поверхні, проте, на нашу думку, мають з ним спорідненість. До цього гнізда слів відносимо перш за все етнонім *роксолани*, на деталях якого зупинимося нижче.

Історики відносять *роксоланів* до сарматських племен (Тацит,

Страбон), які знаходились між Танаїсом і Борисфеном біля Меотійського озера (Азовського моря). За Геродотом, сармати жили на сході від Дону, а на його західній стороні, як пише Ф. Браун, роксолани появились в 175 році [10, с. 90]. Вчений розглядає роксоланів як сарматську народність, яка знаходилася між Доном і Дніпром [там само, с. 93]. К. Птоломей також поміщає роксоланів по Меотійському побережжю. На Певтингеровій карті, що відноситься до XII-XIII ст., але відображає події початку нашої ери, це плем'я знаходиться на середині Південного Бугу [77, с. 68], тут їх застали готи [10, с. 95]. Пізніше вони мігрували до Дунаю і вторглися в Римську імперію, у VI ст. їх захопили гуни, після чого роксолани зникають із історії народів.

Щодо походження етноніма *роксолани* існують різні точки зору, починаючи з М. В. Ломоносова і до сьогодні має місце думка, що *роксолани* та *роси/руси* - це один і той же народ. Д. І. Іловайський ототожнював роксолан з Руссю і вважав їх слов'янами. О. С. Галкіна передбачає, що роксолани в IV-VIII ст. розвинулися в новий етнос *русів*, утворивши *Руський каганат* [21]. Таке державне утворення нібито включає в себе русів та іраномовних аланів, що уособлюють сарматське плем'я. Останнє пов'язане з найменням царя русів у вигляді *Rus-khaqan*, як це подибуємо у арабо-перських письменах [там само, с. 60]. Очевидно, що термін «Хакан русів» не є випадковим і засвідчує, що в зазначене державне утворення входили і руси і алани, які, як буде показано далі, мешкали на спільній території.

Поширеною є думка В. І. Абаєва про те, що *роксолани* походять із іранського *roxs-alan*, що значить 'світлі алани' [1]. Схожим є тлумачення О. М. Трубачова, який зводить цей термін до д.інд. *rukṣa-* з подібним значенням [100, с. 27]. Взагалі-то такий асоціативний підхід, як правило, не приводить до переконливого розв'язання проблеми етимології слова, тому вважаємо за необхідне звернутися до словоформи *роксолани* та її відповідників, засвідчених в інших мовах. Зокрема, це наймення лат. *Rhoxolani* та д.гр. *Ροζολάνοι*, аналіз яких почнемо з окремих словесних позицій.

В інлауті етноніма *роксолани* реалізується сполука приголосних *-кс-*, яка нерідко утворюється у словах у результаті метатези (перестановки) первинної сполуки *-ск-*. Подібне фонетичне явище має поширення у розмовній мові, особливо в той час, коли письмо фактично було ще відсутнє. Так, пор. у нім. *Waks* та з тим же значенням укр. *віск*, або нім. *Wiskla* 'Вісла' та зміну цього наймення річки до сучасного вигляду нім. *Weichsel*, де серединне прийняло форму метатези */-ks-/*. Подібна зміна має місце у формах зах.сакс. *fixas /fiksas/* та англ. *fisc* зі значенням 'риба' [126, с. 7]. Аналогічні перестановки приголосних як, наприклад: *sp/ps*, *wr/rw*, *Ch/hC*, *S + P > PS* та ін., до яких відносимо також *sk > ks*, були типовими для багатьох мов [там само, с. 15]. У результаті такого фонетичного процесу ретроспективно можна передбачити первинну форму розглядуваного етноніма у вигляді *росколани*, в якому вирізняються дві смислові складові: *рос-* та *-колани*. Це підтверджується також матеріалом інших мов. Так, початкова форма *рос-* реалізована в анлауті лат. *Rhoxolani* та д.гр. 'Ρωξολανοί зі значенням 'роксолани', в яких можна передбачити перед приголосним */p/* ще один звук. У латині початкове *Rh-* вийшло із *hR-*, те ж і в давньогрецькій, де *Po-* < **hr-*. Початкове *рос-* реконструюється із **hrus-*, яке засвідчено також у давніх сирійських та інших пам'ятках зі значенням 'Русь'. Очевидно, що наймення *роксолани* має смисл 'руси, що проживають на терені Колани'. Вище було показано, що у ВК зустрічаються також форми, які мають вигляд ГЪРЕЦКОЛАНЕ зі значенням 'греки, що проживають на терені Колани'. Очевидно, що в Коланах перебували і руси і греки. Більше того, на цій території могли бути й інші племена, як про це йдеться нижче.

Найдавніші свідчення *роксолан* (русів) зустрічаємо у пам'ятках II ст. до н. е. у Страбона, Плінія, К. Птолемея.

У Коланах, як вище зазначалось, була столиця *Голунь* (походить із *Колани*). Спорідненим до зазначеного виступає наймення племені *алани*, яке в інших мовах має вигляд: лат. *Alani*, *Halani* та д.гр. *Αλανοί*. Очевидною є абсолютна тотожність названих слів-форм з іменем *алани*. Якщо допустити, що наймення *Колунь/Голунь*

за походженням слов'янські, то звідси слідує, що ім'я *алани* також має слов'янську природу, хоча вчені відносять цей етнос до іраномовної гілки [51].

Повертаючись ще раз до топонімів *Колани/Голани*, зазначимо, що спорідненим до них виступає також етнонім *елліни*, який вирізняється від латинського етноніма *Graecia* 'греки'. Останнє наймення є поширеним у іноземців, самі ж греки свою країну називають *Еллас* або *Еллада* (гр. *Ελλάς, Ελλάδα*).

У багатьох текстових оповідях ВК зустрічається термін *греки*, який характеризується в основному як вороже чи недружелюбне плем'я, історія появи цього наймення була довгою і багатогранною [75]. Розглянемо етнонім *греки* в текстах ВК.

У старі часи руси обирали князів, яких називали отцями своїми і «довгий час і з греками [ГРЬЦЕ] не зналися» (д. 10). Коли будувалася Суренж, «греки [ГРЕЦІ] приходили як купці до торгищ наших, прибутків шукаючи і землю нашу розглядаючи» (д. 8/3/). Автор ВК порівнює їх зі зміями, що «йдуть з півдня, себто з Боспору», відбиті нашими дідами, «греки [ГРЕЦЕ] ще хочуть оточити землю нашу» (д. 19). Образ зміїв у літературі асоціюється з автохтонним населенням Старої Європи, яке було ворожим до прийдешніх аріїв [48].

«[Греки пішли на нашу землю] й осіли на ній, незважаючи на русів», які взяли мечі «і відігнали їх до їхнього берега морського» (д. 23). З цього часу й почалися тривалі війни русів із греками, які намагалися зайняти причорноморські землі. «Греки [ГРЬЦЕ] хотіли підкорити нас біля Хорсуна, та билися ми люто проти рабства нашого» (д. 7-Б). Вони [ГРЬЦЕ] хотіли «нас хрестити, щоб ми забули богів наших і обернулися в їхню віру» (д. 6-Є). «Потерпала Русь од греків [ГРЬЦЕ]» (д. 6-Е), які силою й шляхом християнізації хотіли підкорити цей народ, як зазначає автор ВК в іншому місці: «Та бо Сурож огречена [ОГРЕЩЕНА] і не буде вже своя, руська, бо там боги грецькі і статуї» (д. 6-Д), більше того, князі Аскольд і Дір були «у греків [ГРЬЦЕ] хрещені» (д. 6-Е).

Виходячи з хронології появи греків у Причорномор'ї, які прийшли спершу як купці на землі, зайняті русами, а потім стали ці

землі завойовувати й заселяти, все це можна віднести до часу перших контактів зазначених племен, які згідно з дослідженнями відносяться до VII ст. до н. е., коли греки вперше появилися у цьому регіоні. А це дозволяє також стверджувати, що слов'яни-руси уже в цей час знаходилися в причорноморських степах. Оскільки руси в цьому краї утворювали країну *Колунь* (зі столицею Голунь), яка носила наймення відповідно *Руськолунь*, також *Руськень*, то мешканці її називалися *руськолани*, як уже говорилося вище. Аналогічно й греки, які в якийсь час захопили Колунь, отримали назву *грецьколани*, або *грецьлани* [ГРЕЦЬЛАНЕ] (д. 18-Б).

Якщо розглянути реалізовані в текстах ВК форми ЕЛАНЕ, то можна відмітити, що в усіх їх стабільно виглядає основа ЕЛАН-, яка в свою чергу структурно розпадається на корінь ЕЛА- та суфікс -Н-, що відповідно значать 'арії-землероби' (походить із іє.**k^wele-*) та 'один із...' (із іє.*-*na*). У цілому форма ЕЛАН- існувала як єдина і неподільна одиниця в позначенні племені *елани*, до якої могли додаватися флексія та суфікс, наприклад: ЕЛАН-Е, ЕЛАН-СТ-Е, ЕЛАНЬ-ШТ-Е (д. 25). В окремих випадках у текстах ВК зустрічаємо форми з початковими ІЛАН-, наприклад: ІЕЛАНСТІЕ (д. 29, «греколанець»), ІЛАНЬСКО (д. 34, «еланські»), ІЛАНЬШТЕ «елани». Зміна в корені /e > i/ є закономірною у слов'янських мовах, характерною, окрім інших, для української.

Порівняння етнонімів *елани* та *греки*, які вживає автор текстів ВК, показує їхню близьку смислову спорідненість, у той же час вони мають і відмінності. Іноді в текстах ВК греки і елани різняться між собою, але лише географічно, тобто місцем проживання – в Греції чи Руськолуні. «Греки поміж еланами [ЕЛАНЕОУ] плем'я окреме...» (д. 18-Б), зустрічається уточнення – «греки [так звані елани]» [ЕЛАНЕ] (д. 8). Схоже, що автор ВК пояснює читачу поняття греки на основі уже відомого йому етноніма *елани*. Останні мешкають, як правило, на березі моря, і був час, коли *руси* заселяли Задонські землі (д. 37-А) і торгували з еланами, «життя наше о тій порі було дружне і мирне». Але все ж елани, як і греки, «суть вороги руськолоніям і вороги богам нашим» (д. 22), займалися торгівлею (д. 37-А) і мешкали на

краю морським. Проте «земля [русів] не підкорилася руці еланській [ЕЛАНЬСТЕ] і лишилася руською» (д. 23).

Все це свідчить, що етнонім *елани* (вірніше, *елліни*) є давнішим за наймення *греки* і не випадково став загальноновживаним у Греції для позначення її мешканців, як зазначає А. Сафір [75]. У грецькій мові *елани* записуються як *Ἐλλήν*, де початкове /h/ є осколком від первісного *Голунь/Колунь*. Все вищезазначене свідчить, що *елани* є редукованою формою від *Колуни* – країни русів, яка згодом стала синонімічною при позначенні мешканців Греції. Вважаємо, що **еллінська цивілізація** вийшла із теренів Руськолани (вірніше Трипілля), збагативши також давньогрецьку куьтуру на Балканському півострові. Звернімося детальніше до етимології слова *елліни*.

У словниках зазначається, що *елліни* належать до грецького етносу і позначається в мовах: *Ἐλλήν*, д.рус. *елинь*, стсл. *юлинь*, [103, с. 16], також норв. *Hellas*, калм. *Эллинмудн Орн Нутг*. Наявність у грецькому слові на початку голосного сильного придику свідчить про вимову в цій позиції приголосного [h], і тому корінь мав вигляд **hel-*. Під цим іменем *Геллен (Hellen)* постав відомий персонаж давньогрецької міфології - прабатько *еллінів*. Він був сином Зевса та Пірри, мав трьох синів: Еол, Дор і Ксут, народжені німфою Орсеїдою, від яких походять грецькі племена - *еолійці*, *дорійці* та (від синів Ксуфа) *ахейці* і *іонійці*. Геллен, який започаткував грецькі племена *еллінів*, мав дружину *Орсеїду*. З попереднього аналізу текстів ВК відомо, що корінь *Or-* походить від слов'янської родоплемінної гілки, їхнього праотця *Ора*, а це значить, що дружиною *Геллена* була слов'янка. І, як свідчить ім'я *Геллен* (першопредка *еллінів*), зазначене плем'я знаходилось на терені *Колунь/Голунь*. Звідси слідує, що еллінські племена зародилися в Причорномор'ї у дуже давні часи. Можливо, цей термін стикається з іє.**k^wel-*, що мав значення 'арії-землероби', з якого походить також наймення причорноморських Колунів, де знаходилися різноетнічні майбутні племена як *руси*, *греки*, *роксолани*, *елліни*, *алани*. Якщо ця гіпотеза вірна, то в цих оповідях ВК засвідчено час зародження зазначених племен у середовищі арійського етносу в епоху Трипілля.

Відмітимо також, що тексти ВК свідчать про існування в пізніші часи *Київської Русі*, *Русколани* та *Суренжської Русі*. Як уже вище зазначалося, мешканці зазначених регіонів носили також спільні наймення – *слов'яни*, *венеди*, *руси*. Останнє досить часто вживає Ілар Хоругин, автор «Велесової Книги». Як свідчать тексти ВК, руси мали безпосередні зв'язки з сусідніми племенами - родинними й чужими.

6. РУСИ ТА ЇХНІ СУСІДИ: РОДИННІ Й ЧУЖІ ПЛЕМЕНА

У попередньому матеріалі мова йшла про плем'я *руси* та його першопредка *Ора*, наймення яких є спорідненими за своїм походженням. До цього ж гнізда слів уналежнюємо також назву племені *боруси*, що в цілому дозволяє за матеріалами текстів ВК відтворити давню форму зі складовими *бору-си*. Вплив на мову русів (слов'ян) Трипільського субстрату дозволяє реконструювати псл. **kweru-si* зі значенням 'слов'яни-скотарі', що вийшло із іє. **k^were-ke*. Термін **k^were* 'скотарі' включав у себе племена *боруси/руси*, які займали територію східних слов'ян.

Наймення *руси* є ідентичним також до *руги*, одного із слов'янських племен Північно-Західного регіону, що займало землі бережжя Примор'я і о.Рюген. Раніше нами було показано походження назви *руси*, яка має подібні шляхи зародження із вищезазначеним [92, с. 223-237] і яких називаємо *Карпато-Поморські Руси*. Очевидним є зародження терміну *руси*, що позначав кілька слов'янських союзів, до яких входять також такі державоутворення як *Київська Русь*, *Русколани* та *Суренжська Русь*. Цей висновок слідує із аналізу текстів ВК, він підкріплюється також історико-археологічними свідченнями, які детально подає О. С. Галкіна [20].

У цілому, як свідчить аналіз етнімікону, слов'янські родоплемінні наймення зводяться до двох первісних кореневих структур, які мають вигляд: іє. **k^wele* та **k^were* зі значеннями відповідно 'землероби' і 'скотарі' [95, с. 82-83]. Останнє реалізовано в найменнях: *серби*, *черв'яни*, *сіверяни*, *руги*, *руси*, *укри*, *рутени*, протилежні

назви мають вигляд: *слов'яни, венеда, анти, поляни, поляки, бойки, гуцули, велети, лужичани, лемки, волиняни* та інші.

Зупинімося спершу на аналізі текстів ВК щодо окремих із слов'янських племен, що позначали землеробів, зокрема *слов'ян, венедаів та антиів*.

Власне про *слов'ян* у текстах ВК подається небагато інформації, автор зосереджує нашу увагу в основному на племені *руси*. Термін *слов'яни* належить до найдавнішого часу існування племен, його, як пише автор, започаткував *Богумір*, Бог-Творець [ТВАСТ-ОПРЕМ] (досл.: 'небесний Ор'), уставивши «*роди окремі*» (д. 22). Їхній першопредок - отець Ор, при якому «*єдиний рід слов'янський був* [ЕДИН РОД СЛАВЕНЕ]», та його нащадки належать до «*роду Славуні* [РОДОУ СЛВУНЕ]» (д. 8), які пішли «*до землі, де сонце вночі спить*» /д. 9-Б/.

Корінь СЛАВ- вживається також у значенні 'славний', яке, вважаємо, походить від цього ж етноніма, проте тотожність обох вносить труднощі при перекладі на сучасні реалії. З цим же коренем вживається наймення одноплемінників типу «*а славуні* [СЛАВУ-НИ] *працювали рабами*» /д. 8(3)/ або власне ім'я: «*Богумір – чоловік Слави* [МУЖ СЛВОІ]», «*мати їхня, яку звали Славуня*» [СЛАВУ-НИ] /д. 9-А/.

Раніше в наших публікаціях детально розглядався етнонім *слов'яни* [92, с. 196-203], тут же викладемо лише загальні особливості походження цього слова. Витоки його сягають кореня іє. **k^wel-* зі значенням 'арії-землероби', від якого в результаті палаталізації початкового приголосного витворилося псл. **sl(o)-*. Постання з ним форманти псл. **-vene* (із іє. **-k^wana* 'один із...') привело до утворення етноніма **slověne* зі значенням 'одні із аріїв-землеробів, слов'яни'. Нами вважається, що у такому вигляді слов'янський етнос і мова існували в середовищі *аріїв* (індоевропейців) в III тис. до н. е., тобто після міграції останніх, ймовірно, із району Анатолії (Малой Азії) на Північнопричорноморське побережжя [22] де перебувало автохтонне населення під назвою *трипільці*. Мовна система прибулих аріїв суттєво змінилася під впливом Трипільського субстрату

[94], а це ще раз підтверджує, що арійські племена є **прийшлими** на теренах Трипілля. Зазначені факти категорично заперечують поширену в Україні точку зору щодо зародження слов'ян у Причорномор'ї та існування їх у вигляді країни *Аратти* (Ю. О. Шилов, В. М. Бебик, Л. Л. Залізняк). Звернімо увагу, виходячи із попереднього дослідження над текстами ВК, що в найменні *Аратта* корінь *Ар-* свідчить про його іноземне походження (до речі, *Аратта* існує як провінція в Пакистані, місто в Південному Ірані), наше слов'янське повинно б мати на початку *Ор-*, як, наприклад, згадане у ВК плем'я *оріяни*, яке витворилося із слов'янського етносу.

Збільшення населення і міграція привели до розширення території племен, що створило умови видозміни первісного наймення *слов'яни*. Найдавнішими міграціями вважаємо розселення слов'ян зі сторони Карпат у північному та північно-західному напрямках. У цьому регіоні переселенці отримали наймення *венеди*, або *венети*. Існує переконлива думка, що венети самі себе так ніколи не називали [77, с. 34, 44], і це ім'я, вважаємо, дали їм сусідні німці. Цілковито реальним є те, що німці, почувши спершу ім'я **slověne* з наголосом на другій складовій *-věne*, сприйняли її як наймення прийдешніх племен. І тому, як нами було раніше показано, спочатку вживалося *vene* по відношенню до слов'ян, а пізніше це ім'я отримало множинний германський суфікс *-ten*, і виникло слово *veneten* [95, с. 30-34]. Це наймення було поширеним серед тих слов'ян, що знаходились у зазначеному регіоні, сам же термін слов'янизувався і постав у вигляді *венеди*. Як уже нами зазначалося раніше, термін *венеди* (первісно *вени/вани*) вийшов із етноніма **slověne* і закріпився спершу за західними слов'янами, потім він поширився і на східних слов'ян, отримавши в цьому регіоні новий варіант *анти* [92, с. 196-207]. Етнонім у вигляді *венеди* має широкий ужиток у текстах ВК. Зупинімося на цьому детальніше.

Спостереження над текстами показало такі реалізації зазначеного терміну: (д.18-А) «так вона [Птиця] сяяла в ті часи, коли руси [РУШТЕ] йшли з венедрами [СО ВЕНДЕСА] і понесли богів своїх до моря і там угніздилися». Зміст подальшого тексту на дощечці свід-

чить, що у цьому контексті автором мається на увазі *Балтійське море*, а не *Чорне*. Тут збудовано немало величавих храмів, багатих, оздоблених золотом та сріблом, «і багатьом дерев'яним богам [ДРВЕНИ БЗЕ] віддавали честь десятиною», інші заздрили, араби [ОРАБІ] ходили до них, торгували, там і залишалися; та земля відає ще про мерзенні війни та злі вчинки, «а ми відійшли до гір Карпатських і до Кия [МОІ ОДЕНДЕЦА О ГОРЕХ КАРПЕНЬСТЕХ ДО КБІА] і там били ворогів за злі язики. І співаємо [адже ми руси] [ПОЯХОМ ЯКО СЬМОІ РУСЕ О СЛАВНЕХ ДНЕХ СЕХ] про славні дні ті», «воєвода Бобрець [ВІЕВОДО БОБРЕЦЕ], що вів Русь до Голуні, по смерті одержав чин Перунь [ЧИН ПЕРОУНЬ]. І не забудемо ніколи те Хоробре Гординство, оскільки ми сини отців наших і маємо любов до пам'яті їхньої». Із тексту слідує, що руси, про які повідує автор ВК, були також з венедами біля Балтійського моря, то були «славні дні», але згодом руси повернулися назад до Карпат і далі до Києва. До Голуні повів їх воєвода Бобрець, який отримав «чин Перунь». Бог Перун був дуже поширений у західних слов'ян-язичників, столиця яких *Prenzlau* носила його ім'я (досл. 'Перунови слов'яни'). Сварог (д. 28) «отцям казав про них, що то також брати [БРАТАРИЕ] наші у тім краї».

Про західних слов'ян говориться в тексті (д. 28): «А венеди [ВЕНДЕ] осіли на землі, де Суне Сурь [СУНЕ СУРЬ] спить вночі на златім ложі. І там їхня земля». Зважаючи на близьку родинність, східні слов'яни (руси) «ходили до них [СЕ ВЕНДЕ] допомоги молити, і не одержали, бо всяк люд мусить захищатися сам».

Спостерігаючи за життям західних венедев, автор ВК відмічає їхній відхід від своєї віри і прийняття іншої, що, мабуть, мається на увазі час християнізації цих слов'ян, який почався досить рано, оскільки їхні ближні західні сусіди із германських племен прийняли християнство уже в VII ст. н. е. і поширювали його в ході східної експансії. У зв'язу з цим в іншому тексті ВК (д. 36-А) говориться про необхідність відродити Руськень, «будемо боронити землю нашу краще венедев [ВЕНДЫ], які пішли на захід сонця [ДО ЗАПАДЬ СУРЕ] і там піддалися ворогам і землю орють, хибну віру

мають, тримаючись на ній». Ми «бачимо, що венеди [ВЕНДЕ] вертаються до земель наших, в степи древні та глядять ще печери [ПОЩАРЕ] їхні, як во дні виходу од П'ятиріччя і Семиріччя [ОДО ПЕНТЫРІЕЩЕЦЕ І СЕМЕРІЕЩЕ], коли од Сонця [ОДЕ СУНЬ] відділилися нашого». У тексті зазначається, що частина венедів повертається «в степи древні», мається на увазі Причорномор'я, та «глядять ще печери їхні». Останнє нагадує про давнє помешкання слов'ян-венедів у Карпатах, де вони жили в печерах, що слугували їм домівкою і захистом від диких звірів та ворогів. Далі в тексті зазначається, що *Птиця Сва* пророкує венедам голод, а боги в степах «сонце [СУНІЕ] дають і долю. Цим маємо пишатися, а не за часами антив [ЗА ЩАС АНТЕВЬ] жалкувати. Ті анти [АНТЫРІЕ] завоювали мечем багато, але ж погубили дім свій, бо домове ніхто на чужині не будує». У зазначеному тексті балтійські венеди прямо співвідносяться з терміном *анти*, що ще раз свідчить про ідентичність відповідних наймень, як було показано нами раніше. Очевидно, що згодом термін *анти* закріпився за східними слов'янами. Русь (д. 7-В) «розбила єгунитів, утворивши край Онтів [ОНТОВ] та Скитію Київську». В іншому місці (д. 7-Є) зустрічаємо вираз «скити-анти» [СКУФЕ АНТІВЕ], що значить 'антські скіфи', де під скіфами розуміються слов'яни. Із текстів ВК впливає, що венеди і анти можуть виступати тотожними, більше того, руси, до яких належить автор ВК, ототожнюються також з антами, наприклад, в (д. 24-А), «та анти [АНТІ] ми - маємо честь славу співати богам».

Виходячи з вищезазначеного, зрозумілим тепер виглядить текст у Йордана (VI ст.), в якому говориться, що слов'яни «походять із одного кореня, породили три народи, тобто венетів (*Venethi*), антив (*Antes*) і склавівів (*Sclaveni*)» [77, с. 110-111]. Ця ж думка стверджується і в іншому місці, де Йордан, говорячи про венетів, зазначає, що їх в основному називають склавіванами і антами (там само, с. 107). Окрім цього, автор називає слов'ян *спалами* (*Spalorum*), в найменні яких виділяється корінь **spal-*, який вийшов із іє.**k^wel-* 'слов'яни-землероби'.

Таке ж розуміння зустрічаємо і в Прокопія Кесарійського (VI

ст.), який писав, що «ім'я в давнину у склавів і антів було одне» [77, с. 183]. Очевидно, що і в цьому випадку під антами розуміються також і венеди. Їх називали також *спорами*, так як, вважає автор, їхні житла були розкиданими [70].

Таким чином, прадавній слов'янський етнонім пройшов розвиток у напрямку: іє. **k^wele* > псл. **kwelo* > слов'яни → венеди → анти.

Паралельна розглянутій існувала й розвивалася друга родоплемінна гілка у праслов'ян, про яку у нас була мова вище, і яку представляємо у такому вигляді: іє. **k^were* > псл. **kwero* > серби; боруси, руси, про що буде мова пізніше. Тут лише хочемо додати, що в одному місці Ф. Браун засвідчує проживання на Дніпрі племен *Герри*, країна яких називалася *Геррось*, останнє прямо вказує на 'руси-герри', тобто 'руси-скотарі' [10, с. 236]. Якщо це вірно, то слово *герри* асоціюється лише з прадавнім коренем псл. **kwero* і свідчить про час до палаталізації останнього. Тексти ВК підтверджують також проживання русів на берегах Дніпра.

Великої уваги, вважаємо, заслуговує словоформа КРАВЕНЦЕ (д. 7-Є), в якій Сергій Піддубний справедливо передбачає племена «окри (укри) і венециїв» [43, с. 45]. Проте тут необхідні деякі уточнення. Пропонуючи *окри* перекладач взяв із попереднього слова кінцеве О- [БЕДЕХШЕМО КРАВЕНЦЕ], хоча подібні граматичні форми з -О існують у мові текстів ВК (наприклад: ВОСПОМИНЬЕМО, д. 18-Б). Розглядуване слово є двоосновним, в яке входять складові КРА-ВЕНЦЕ. Останнє повністю відповідає розумінню 'венди', про що свідчить форма -ВЕНЦЕ в ізольованому вжитку, наприклад: ВІЕНЬЦІЕ (д. 8), ВЕНДЕ (д. 28). Початкова складова КРА- у такому контексті є спорідненою до етноніма *укри*, що значить 'горяни-скотарі'. Остання зародилася, як нами було показано [95, с. 253-255] у Карпатах, проте в час міграції слов'янських племен із цього регіону на Північ, *укри* зупинилися вздовж р. *Укри* та в нинішньому нім. *Укермарк*. Відсутність у цьому районі гористої місцевості типу Карпат спричинила вжиток терміну *укри/украи* 'горяни-скотарі' у редукованій формі *крани*, що також значило 'укри-скотарі'. Саме така форма засвідчена у тексті «Велесової Книги» КРА-ВЕНЦЕ

зі значенням 'венедські укри-скотарі'. Цю сторону походження складного слова, як вище зазначалося, інтуїтивно і вірно підмітив Сергій Піддубний.

Зазначене тлумачення КРА-(ВЕНЦЕ) підтримується також вжитком у Волинському літописі слів *Крайна*, *Украина* за Віслою та Карпатами. На захід від Галиції «**гористі** місця називаються Крайны (Крајіна), а мешканці Крайняне» (виділено нами – В. Т.) [105, с. 84]. Найстарішою із всіх *Крайнь* є *Akarnania*. В останньому корінь *Akar-* може бути відтвореним у слов'ян як *Okar-* (у давнину слов'яни не розрізняли тембр голосних **a/*o*) і далі споріднене *Ukar-*. Прикінцеве *-pania* вказує на множинність.

У текстах ВК численними є слов'янські племена, близькі за своїм походженням, що були родинними й добросусідськими. Їхні наймення автор сам визначає як співвідносні з місцевістю, що в літературі відомі як *етнікони*. Про це так пише Ілар Хоругин (д. 7-А): «*Даємо [назву] на спомин про гори Карпатські, коли рід наш називався карпени [КАРПЕНЕ]. Як стали жити в лісах, то мали назву дrevичі [ДРЕВИЩЕ], а в полі були, то звалися полянами [ПОЛЕНЬИ] - по-різному було*». А в Києві (д. 33) було «*скопіще полян, дrevлян, кривичів [КРВИЩЕ], ляхів [ЛЯХЪВЕ] на куцу руському [РУСИЩИ]*».

В іншому місці автор пов'язує назву племен з іменами їхніх предків, як, наприклад: (д. 9-А) «*...був Богумир - чоловік Слави [СЛВОИ]*». Від їхніх дітей «*походять дrevляни [ДРЕВЛЯНОИ], кривичі [КРВИЩЕ] та поляни [ПОЛЯНЕ], бо перша дочка Богумирова мала ім'я Древа [ДРЕВА], друга Крева [СКРЕВА], а третя Полева [ПОЛЪВА]. Сини ж Богумирові мали імена Сева [СЪВА] і молодший Рус [РУСО], - звідси походять сіверяни [СЕВЕРЯНОИ] та руси [РУСИЕ]*».

Вищерозглянуте свідчить про два шляхи походження слов'янських етнонімів: перший пов'язаний з найменням місцевості, де перебуває плем'я, це так званий *етнікон*, а другий виводиться міфологічно від імені, можна сказати, першопредка племені. У такому вигляді подає розрізнення слов'янських племен (венедів) Іордан,

яких називали по-різному «залежно від роду та місць помешкання» [77, с. 107]. В обох випадках апелюють представлений мовою відповідного етносу, тобто на тому чи іншому слов'янському діалекті. Але один випадок серед текстів ВК свідчить, що це правило не є строго обов'язковим - слов'янський етнонім може мати наймення іншої із давньоспоріднених мов, мабуть, мови із племінного союзу. Таким іменем, вважаємо, є назва слов'янського племені *костобоки*. Це наймення, як показав Олег Гуцуляк, має в собі такі складові: скр. *kastha* 'дерево, палиця, кий' та *-bhaga* 'тримати', що в цілому значить "древляни" [27, с. 26]. Таким чином, *костобоки*, які зустрічаються в текстах ВК, необхідно розглядати під іменем *древляни*. В одному із текстів свідчиться, що плем'я язени «на *костобці* [КОСТОБЦЕ] *налізло і сіклися жорстоко*», «*І була та борня двісті літ*» (д. 5-Б). В іншому (д. 7-Є) автор пише про риб'ян, що лишилися в Пендеба, і потім «*нічого не знаємо і про тих, що костобці [КОСТОБЦЕВА] зуться*».

Перебування в землях Індії, мабуть, не випадковим є для *костобців*, ім'я яких походить від давньоіндійських слів. Можна передбачити, що це плем'я було одним із індійських на теренах Причорномор'я і входило в одне угруповання разом зі слов'янами, з якими вони [КОСТОБЦЕ] «*Руськолань творили*» (д. 38-Б /уривки/).

Дуліби. Відносно часто вживається зазначений етнонім у текстах ВК. Це родинне для русів слов'янське плем'я, що було в союзі з ними, як значиться в одному із текстів (д. 7-Є): «*і не було в нас тоді нікого, крім дулібів [ДУЛЕБОВА], які були повернені на Борусь*». Про родинність з русами говорять і самі дуліби: (д. 29) «*А дуліби [ДУЛЕНБІЕ] кажуть про нас, що ми брати з ними, і те істинна правда, бо походять вони з того ж кореня, що й ми*». У прикметникових формах ДУЛЕБСТЕІ (д. 21), ДУЛЫЕБСТА (д. 34) та сучасне *Дулібський* омонімічно виступають суфікси -СК- і -СТ-, серед яких останній є первинним, а -СТ- появився пізніше під впливом Трипільського субстрату.

Литовці. Литовське плем'я *жмудь* має у текстах ВК реалізації

(д. 28) [ЖМЫДЬ] та (д. 8/27/): «жмудь [ЖЕМЕНДЕ] ... литовська – називалася нами ільми або інакше ільмери», виступає іноді під іменами ільмерці або ілірійці, оскільки вони знаходилися на півночі біля озера Ільмер. Останні наймення мають у текстах такі варіанти вжитку: (д. 2-А) «наш рід [був] родичем з ільмерцями [КИЛЬ-МЕРСТІЙ] – з одного кореня постали наші народи» /вони «брали шлюби з нами», «коли небезпека, охороняли нас», «ми теж їм поміч давали»/, (д. 4-В) «ільмерці [ІЛРМОЩЕ] ... пришлють воїв нам помагати», (д. 4-Г) «не забудемо також ільмерців [ИЛИМЦИ], які нас охороняли», (д. 7-Є) «[костобці]... ілірійцями [ИПРОУМ] були поглинені», «мало лишилось ілірійців [ІЛЕРУВА], названих ільмерцями [ЛИЕРСТІЕ], які якраз сіли біля озера», (Д. 8) «ільмерці [ІЛ-МАРІЦІЕ]... загинули, ... бо ільми [ІЛМЕ] не хотіли брати заліза до рук своїх і боронитися од ворогів», (д. 28) «це жмудь [ЖМЫДІЕ] розповіла нам...», «[годе] біля жмуді [ЖМЫДІЕ] повернули на південь», «те ж знаємо і про ільмів [ЫЛИМЫ], тобто ілерів [ІЛЕРΟΥ], - ми ж родичі», «і жмудь [ЖМЫДЬ] каже, що прийде на допомогу».

Текст ВК переконливо свідчить про **родинні** відносини між литовським племенем жмудь та слов'янським руси. Витоки таких відносин пояснюються походженням племен, які мають спільний етнічний корінь. У сучасному мовознавстві стверджується існування балто-слов'янської мовної єдності. Але в давнину важливішою була язичницька спільність походження і в цілому єдність етнічна, як випливає із текстів ВК. Ці племена ніколи не ворогували між собою, а навпаки допомагали одне одному в боротьбі з ворогом. Навіть західні венеди відказали русам у допомозі воїнами (д. 28), подібного свідчення щодо племені жмудь у текстах не зустрічається.

Родинність литовського та руського племен започаткована в їхніх найменнях. Руси входили до слов'янського союзу, де первинний корінь іс.**k^wel-* зі значенням 'арії-слов'яни; землероби' [92]. Щодо литовців, то найпоширенішим у текстах ВК виступає етнонім з коренем ІЛ-, на чому необхідно зупинитися детально.

Зазначений корінь має місце в складних словах, в яких при-

сутні дві основи, представлені у наступних варіантах: КИЛЬ-МЕР-, ІЛІ-РМО-, ИЛ-М-, ИЛЕ-РО-, ИЛІ-РО-, ІЛЕ-РУ-, ІЛІ-ЕР-, ІЛ-МА-РІ-, ІЛ-МЕ, ЫЛ-МЫ, ІЛЕ-РОУ. Форму з початковим приголосним КИЛЬ-МЕР- вважаємо архаїчнішою за інші, в слові чітко проявляються обидві основи: перша КИЛЬ- може бути співвіднесена з іє. **k^wel-*, а друга – МЕР-, що позначає ‘водойом’. Очевидною є асоціація зі словом *more*, яке в давнину мало значення ‘стояча вода’. У вищезазначених формах ця основа виступає сильно редукованою, навіть до зникнення одного із складів (-МЕ, -М, -РОУ, -ЕР), в одному випадку має місце перестановка (-РМО). Із цих варіантів етноніму походять синонімічні назви литовського племені у вигляді *ільмерці* або *ілірійці*. У загальному КИЛЬ-МЕР можна звести до реконструйованої форми **kelmer* зі значенням ‘литовці-землероби біля водойми’. Таке наймення племені виникло в той час, коли литовці знаходилися біля о.Ільмень, первинним все ж є ім’я **kel-*, що вийшло із іє. **k^wel-* і значить ‘арії-литовці; землероби’. У такому вигляді нами був реконструйований зазначений етнонім раніше [92, с. 31-32]. Цікаво відмітити, що в сучасній назві ЛІ-ТВА відсутній початковий склад **k^we-*, а післякореневе -ТВА походить із іє. **k^wa-* ‘вода’, що дослівно значить ‘(плем’я) землеробів біля води’.

Повертаючись до вищеприведених двоосновних варіантів наймення ‘литовці’ зазначимо, що у формах після основ знаходяться різні суфікси та закінчення: -ЦІЕ, -СТІЕ, -ВА, -УМ, -УВ, -ЦІ, -ЩЕ, -СТІЙ. Окремо від розглянутого стоїть етнонім цього ж племені *жмудь*, що в текстах ВК має вигляд: ЖМЫДІЕ, ЖМЫДЬ. Корінь споріднений із польськими формами та лит. *žėmas* ‘низький’, а у цілому *Жмудь* позначає ‘Нижня Литва’ [103, с. 59-60].

Іранці. У меншій мірі, але відносно в дружніх стосунках були руси з *іранцями*, які знаходилися в південній частині слов’янської ойкумени. За домовленістю після однієї із міграцій русів у цей край останні платили десятину, яку іранці [ІРОНЕІСТІ] забажали (д. 2-Б). Навіть один із руських князів Скотень був іранцем [ІРОНІ-СТІ], «од іроні [ІРОНІ] допомоги просив, і ті прислали кінноту велику, і хезари були відігнані». Іншим разом «наші виступили з ними,

... кіннота іранців [ІРОНШТЕ] вступила в бій і розбили годе». Будучи сусідами, «іранці [ІРОНШТІ] не чіпали звичаїв наших і рабів не брали» (д. 4-А). Повертаючись із вавілонського полону, русів наздогнали *перси* [ПАРЦЕ] (одноплемінники іранців), які, почувши в таборі слов'ян пісні та славлення бога *Інтра*, залишили їх, не силуючи до богів своїх (д. 6-В). Все це свідчить, що в язичництві русів та іранців (і персів) ще існували сліди ранішньої етнічної близькості, що й визначило дружні взаємовідносини іранців та русів.

Про їхню родинність у минулому свідчить також походження етноніма, що позначав одне й інше плем'я. У текстах ВК наймення іранців мало вигляд: ІРОНЕІСТІ, ІРОНІСТІ, ІРОНІ, ІРОНШТЕ, ІРОНШТІ, основою яких виступає ІРОНО- з коренем ІРО-. Раніше нами було показано, що цей етнонім споріднений з АРІІ і походить від іє.**k^wer* 'арії-скотарі'. Основа ІРО-НО має в собі кінцеве -НО, що виражає 'цілісність, одиничність', а в цілому ІРОНО має мотивацію 'одне із арійських племен-скотарів'. Згадаймо, що корінь у слові *арії* пройшов у слов'янських мовах зміни: іє.**âr-* > псл. [**ar-*] > **ôr-* > слов. *ôr-* > *oir-* > д.укр. *ir-* (наприклад: АРСТІЙ - АРІУВ - ОРЕА - ОІРЯН - ІР'ЇЙ). Цікаво щодо цього замітити, що початкове ІРО- в етнонімі іранців відповідає д.укр. *ir-*, а це свідчить про походження форми ІРОНО- в минулому на теренах Трипілья, де мешкали давньоукраїнці. Раніше нами було показано, що слов'яни та індоіранці проживали в безпосередній близькості одне від одного, будучи в Приазов'ї та дельті Дону [95, с. 112-116]. З цього часу згідно з текстами ВК йде родинність етнічна та мовна, розглянутих у ВК племен – *русів* та *іранців*.

Варяги. До кореня іє.**k^were* відносимо термін *варяги*, який досить часто згадується у «Велесовій книзі». Згідно з нашим дослідженням [95, с. 240-244] варяги - це зібрання воїнів, різних за своїм етнічним походженням. Започаткували вони своє існування, за нашими свідченнями, у вигляді морських розбійників у регіоні о. Рюген (Північна Німеччина). До варягів належали слов'яни-венеди, материкові германці, скандинави та інші племена. Морські розбійницькі походи вони здійснювали на прилеглих до материка

морях – Північному та Балтійському, войовничі дієства проявляли і в походах далеко на Схід, доходячи до помешкань східних слов'ян – русів, що включали лісостеп та побережжя Чорного моря. Загарбницький характер варягів чітко проявляється в текстах ВК, де вони виглядають як вороги русів, поряд з греками, хозарами та гунами. Зупинімося на окремих текстових свідченнях природи та особливостях варяжських воїнів.

В одному із текстів (д. 4-Б) говориться, що [в Києві] *«усілися варяги [ВОРЯЗІ], в яких суть хижаків»*, боялися їх і хозари, оскільки ті *«сини вовків»*. Руси не корилися ворогам, говорячи, (д. 7-Ж) *«не залишимо землю нашу ані варягам [ВАРЕНЗЕМ], ані грекам»*, в іншому місці (д. 22), дійшовши до Кия, *«там же, діждавшись приступу варязького [ВЪРІЯЖЬСКОУ], боронилися од них»*. Прийшовши до (Д)ніпра, (д. 14) [ВОРЯГОВЕ] *«там взяли землю нашу»*. Коли руси були на півдні (д. 23), варяги [ВРЯЗЕ] прийшли до них і там руси *«розбили їх»*. А коли на Русь прийшли Аскольд і Рюрик, пише автор ВК (д. 29): *«молимо богів позбавити русів од цього зла»*, оскільки останні не русичі, а варяги (д. 8/27/).

Поліетнічий склад варязького війська свідчить, що в ньому були, а іноді й переважали західні слов'яни. Це підтверджується тим, що останні поклонялися Перуну, як і руси, проте варяги в протилежність русам (д. 24-Б) приносили Перкуну людську жертву (д. 7-А). Старі перекази повідомляють, що нібито було три Аскольди-варяги, *«і ті варяги [ВРЯЗІ] приносили свої жертви, і є не нашими та й не чужими князями»* (д. 29). Те, що князі варязькі були *«не нашими та й не чужими»* і, як і руси, поклонялися Перуну, свідчить про те, що за своїм походженням слов'янські варяги були родинні з русами. Підтверджується ця думка і етимологією слова *варяги* порівняно до походження етноніма *руси*. Згідно з попереднім нашим дослідженням [92, с.240 і далі] обидва слова вийшли із однієї спільної основи іє. **k^were-* 'арії-скотарі; воїни', яка в слов'янських мовах мала наголос на другому складі, в результаті чого в найменні *руси* початок повністю редукувався (явище афези), а в слові *варяги* має місце часткова редукція. Остання реалізується до-

силь наглядно в текстах ВК, зокрема: ВЪЯЗИ, ВРЯЗИ, ВРЗЕ, ВЪРЯГОМ, ВАРЕНЗЕ, ВОРЕНЗЕ. Незважаючи на етнічну спорідненість русів та варягів у минулому, в останніх по відношенню до русів переважали ворожі задатки. Цікаво зазначити, що ця сторона відношення варягів до східних слов'ян не знайшла свого відображення в давньоруських літописах, та це і зрозуміло, оскільки Київські князі родом із варягів і їхній владі було підпорядковано життя Київської Русі на відміну від Русі причорноморських степів.

Скіфи. Цей термін вживається в текстах ВК у двох значеннях. Одне із них відноситься до грецького етноніма *Σκύθαι*, який позначав кочові племена іраномовної гілки, що, витіснивши кімерійців, перебували на території України в I тис. до н. е. (VII-II ст.). Це було вороже плем'я по відношенню до русів, як і зазначається в окремих текстах: «*скити [СКУФИ] наступали*» (д. 6-В), прийшли вороги і ми «*втрапили Скитську землю [СКІВСКЕ ЗЕМЕ] на побережжі морському та степи*» (д. 17-А), [маємо мету], «*аби степ скитський [СКОУФЫНІА] був за нами*» (д. 8). Важливо відмітити, що зазначений термін позначає скіфів на півдні, в степах та морському побережжі.

Інше значення терміну скіфи відноситься до поняття 'слов'яни', що чітко відображено в текстах ВК. Русь розбила гунів, «*утворивши край Онтів та Скитію Київську*» [СКИФЬ КЫЕВУ] (д. 7-В), в іншому місці (д. 7-Г) «*і Скитію нашу [СКУФЕ НАШЕ] грекам не давати*» або «*Скити-отці [СКОФІА ОЦЕН] повернулись і вразили ворожу силу*». І нарешті «*будучи окра-венці і скити-анти [СКУФЕ АНТИВЕ]... стали діди русове*» (д. 7-С), де сполучення «*скити-анти*» має смисл 'антські скити', тобто 'слов'янські скити'. В цілому у наведених прикладах під терміном *скити* розуміються слов'яни, що перебували на материк у межах Києва.

Таким чином, наймення *скіфи* згідно з текстами «Велесової книги» вживається в таких значеннях: 1) позначає кочове іранське плем'я, яке мешкало на морському побережжі та сусідніх степах, і 2) вказує на слов'ян-землеробів, що займали північну від моря частину землі, включаючи Київ. Словесно ці значення мали фак-

тично ідентичне позначення і розрізнялися лише контекстуально. В обох випадках корінь слова мав вигляд: СКУФ-, СКІВ-, СКОУФ-, СКІФ-, СКОФ-, СКІВЬ-, СКФ-, де кінцеве -Ф- є артикуляційно слабкішим за -В- у цій же позиції. Останнє дозволяє розглядатися як давніший варіант, тобто архаїчніша форма має вигляд СКІВ-. Серединний голосний є вставним, типовим для часу дії Трипільського субстрату, вихідним же є корінь СКВ-, що походить із іє.*(s) k^ve-. Початкове /s-/ - факультативне, відоме в мовознавстві як «рухоме-s». Реконструйований індоевропейський корінь - полісемантичний, основні його значення: *Всесвіт, Природа, Людина*.

У розглянутих контекстах ВК слово СКІВ має значення 'людина/люди, плем'я' і позначає слов'ян та скіфів. Формальне нерозрізнення цих племен привело в історіографії до змішання їхніх смислів. Вважаємо, що це смислове розрізнення помітив і Геродот, коли він відзначав біля Чорного моря «царських» скіфів і північніше «скіфів-землеробів», цих елліни називали «борисфенітами» [23, pp. 18, 19, 20]. Вищерозглянуте дозволяє ідентифікувати скіфів **царських** як 'кочівників-скіфів' та скіфів **землеробів** як 'слов'ян'. На схід від останніх була ще одна група скіфів, які, за Геродотом, «нічого не сіють і не обробляють землі», їх історик називає кочівниками [там само, п. 19]. Так що в цілому серед скіфів необхідно розрізняти власне скіфів та слов'ян, що були під цим іменем.

Розглянемо інші племена, з якими стикалися руси, як про це зазначено в текстах ВК.

Кельти. Зустрілося кілька випадків вживання цього терміну в текстах ВК, які свідчать про ворожі стосунки цього племені з русами. В одному із текстів (д. 8 /3/) значиться, що руси «*колись кельтів [КЕЛЬЦЕ] били сміло*». А «*кельтове [КОЛОТВЕ] вчорашні - це сьогоднішні варяги і греки*» (д. 8). Були сутички з варягами та готами на півночі біля Ільми-ріки, пішли «*на них кельтове [КЪЛТОВЕ] із залізом своїм і, підкоривши їх, повернулися до заходу Сонця*» (д. 8). Останнє свідчить про перебування кельтів на Віслі та Одері, яке мало місце не пізніше I ст. нашої ери.

У етнонімі племені чітко виділяється корінь КОЛ-, який виво-

диться із іє. **k^wel-* зі значенням ‘арії-землероби’ [14, с. 111-112]. Цей же корінь властивий і етноніму *слов’яни*, що свідчить про далеку спорідненість кельтів та слов’ян. Проте ця родоплемінна спільність відійшла далеко в минуле, що представляє їх тепер ворожими. Така риса свідчить також про можливість існування асоціативно тотожних топонімів з коренем КОЛ-, як, наприклад, *Галич, Галичина*. У цих місцях постійно проживали слов’яни, тому, вважаємо, що зазначені наймення мають слов’янське, а не кельтське походження, як про це широко подається в науковій літературі. Особливо важливим є те, що різнить ці давні племена, це їхня **язичницька** сторона, яка сильно відрізняє друїдів від слов’ян-язичників.

С. Піддубний відносить до розглядуваного етноніму й слово *кісльцо*, що вжито в тексті (д. 28): «*Се знаємо, як повідано од праотців, що кісльцо [КІЕЛЦОІ] допомогли їм*». Фонетично зазначені форми споріднені (пор.: КІЕЛЦОІ та КЕЛЬЩЕ, КОЛОТВЕ), хоча семантика їхня в текстах різна. В останньому контексті (д. 28) свідчить, що *кісльци* (= кельти) допомагали русам, в інших свідченнях вони були ворожими до слов’ян. Дружні (родинні) відносини між кельтами і русами могли бути в дуже давній час, які сягають їхнього зародження. Здогад про давнину знаходимо в словах від автора «*як повідано од праотців*», що вказує на далекий часовий зріз в історії розглянутих племен.

Берендеї. Це плем’я зустрічається не часто в ВК, проте про нього можна сказати, що руси мали з ним доброзичливі відносини. Про це свідчить допомога князя Білояра берендеям [БЕРЕДЦЕ], які жалілися на великі утиски зі сторони ягів (д. 8). Півтори сотні років руси вели боротьбу проти єгунштів та годе, «*але не проти берендеїв*» (д. 6-Б). Їхній князь Саху шукав миру з русами і «*був наш друг*».

З іншого боку, берендеї належать до кочових племен, хоча і відрізняються від інших, зберігають самостійність, як зазначає відомий історик Д. О. Расовський [71, с. 50]. Разом з єгунштами берендеї [БРЕНДЕ] потіснили готів і зайняли їхні краї.

Згідно з руськими літописами берендеї появилися на Русі в 1097 році, свідчаються як численне плем’я, яке поширило своє пе-

ребування на території Київської Русі, і аж до Угорщини, Болгарії та Словаччини.

Готи. Серед ворожих племен у ВК досить часто зустрічаються готи. Війни з ними були тривалими й перемоги поперемінними, то руси були «січені готами» [ГОДЕ] (д. 6-А), то руси «кинули на годе [ГОДЬ] усі сили і розтропили їх» (д. 24-Б). Нерідко готи об'єднувалися з гунами (д. 7-В), «годь [ГОДЕ] зібралася з єгунштами і на отців наших напали» (д. 24-Б).

Готи були на півночі, потім «прийшли до нас і підкорили», «Русь упала і вороги стали над нами володарями», згодом руси піднялися, битва була велика, «годе були відтиснені та відкинуті до Донця і Дону» (д. 27 /осколки/). У текстах повідомляється, що готи, зазнаючи поразку, поверталися на північ, де вони були у Сверензі, яких було дві: венецька та годська [ГОДЯ] (д. 8/27/), а потім вони знову йшли на схід, на Русь. Був і мирний час між русами та готами, про що свідчать окремі тексти: «руси пустили годе [ГОДЕ] до землі своєї, бо ті обіцяли бути з нами» (д. 6-Б), іншим разом «Єрманріх пив вино любобратерства з воєводами нашими і так владналося. Настало життя нове...» (д. 27/оск./). Як свідчать тексти ВК, готи знаходилися на півдні Русі, в основному в Приазов'ї, в зв'язку з чим Азовське море мало у той час наймення *Годське* [ГОДЬСКО] (д. 9-Б).

З III ст. н. е. близькими сусідами готів були алани, які зжилися з скандинавами і з ними мігрували на Захід та в Африку. Готські князі іменувалися як «королі вандалів та аланів» [10, с. 96].

Майже в усіх засвідчених формах слова *готи* реалізується корінь ГОД-, іноді ГОТІЕМ (д. 13), які є тотожними до гот. *guta* 'гот'. Вважаємо, що **одзвінчення** глухого між голосними відбулося під впливом слов'янських мов, що було для них типовим [95, с. 123-124]. Передача серединного приголосного як дзвінкого іноді порівнюється до імені готського князя *Gadarici* [10, с. 158].

Германці. Під цим іменем в текстах ВК плем'я не зустрічається, воно засвідчено в інших формах у текстах ВК: (д. 37-А) «б'є крилами Мати свята птиця, що врананове [ВРМАНОВІЕ] йдуть

на нас. Вони роги на чоло натягають і так оце налізають на нас». Останні слова, ніби-то, вказують на германські племена. Трохи у видозміненому вигляді засвідчено етнонім германський в наступному тексті: (д. 14) «Сказано нами про старі часи, коли мали храми свої Карпатські; і там були гості - старі верманове [ВЕРМАНОВЕ], арабове й інші. Се бо ті гості Радогощем вишановані».

Вжиті в текстах форми ВРМАНОВІЕ та ВЕРМАНОВЕ свідчать про кореневе ВЕРМАН-/ВРМАН-, подібне до *герман(ці)*, з тією лише різницею, що початковим виступає в слов'янських текстових формах приголосний /В-/. Раніше при розгляді германського етноніма нами були відмічені в ньому дві основи - *гер-* та *-ман*, серед яких початкова *гер-* виводилася із іє. **k^wer-* зі значенням 'арії-скотарі, воїни' [93, с. 131-139]. Із компаративістики відомо, що в мовах, в основному європейських, початковий лабіовелярний розвивався у напрямку: **k^w-* > **k^w-* > **k-* (>*h*), **w-*, зокрема наявність монозвуку є типовим відповідно для германських та слов'янських мов [93, с. 50-56]. Останнє можна проілюструвати на таких прикладах: двн. *hraban* 'ворона' - укр. *ворона*, двн. *er*, *her* - укр. *він*, двн. *hora* - укр. *вуха*, двн. *hoh* - укр. *вись*. Очевидно, що запис у текстах ВК початкового приголосного в етнонімі *германці* як ВЕРМАНОВЕ, тобто з початковим /В-/, є цілком «закономірним» для слов'янських мов. Архаїчна форма ВЕРМАНОВЕ у значенні 'германці' жила в усному мовленні слов'ян, яку й передав на письмі автор Ілар Хоругин.

Гуни. До ворожих племен у текстах ВК відносяться *єгунити* (*гуни*), згадка про яких нерідко трапляється у контексті разом з греками, готами, ягами та ін. Ворогами були «*єгунити* [ІЕГУНОІ], які вперше ступили на Русь і неодноразово гнані були» (д.17-А), «*годь зібралася з єгунитами* [ІЕГУНЬШТЫ] *і на отців наших напали. І були розбиті та знищені*» (д. 24-Б). В одному із текстів наводиться оповідь від отців своїх, коли «*Руськолань упала ниць од годського та єгунитського* [ІЕГУНШТА] *звірства, і тоді Київська Русь утворилась та Онтува*» (д. 8/27/). Неодноразово гуни отримували поразку від русів, так, князь Болорев мав великі труднощі, коли одноразово виступили проти русів готи і єгуншти, але все ж він «*розбив*

сгунитів [ІЕГУНШТЕ], а потім повернув на годе» (д. 8). Вороги не завжди ладили між собою, як значиться в одному із текстів, коли годе були «*тиснені сгунитами [ЕГУНШТЕ]*» і відійшли на північ, але згодом князь готів Гуларіх «*привів нові сили, побив сгунитів [ЕГУНШТЕ] з великими втратами, і пішов на нас*» (д. 6-Б).

Етнонім *гуни*, окрім зазначених вище форм, мав також наступну реалізацію: ЕГУНШТІЕ, ЕНГУШТЯНЫ (д. 7-В), ІЕГУНШТІ (д. 8), ІЕГУНШТЕ, ІЕГУНСТЕ (д. 9-Б), ЕГУНЫ (д. 24-Б). Очевидними є суфіксальні морфеми у вигляді -ШТ, -ЯН, -СТ, що мають посесивне значення і вказують на належність позначуваного до гунів. Флексія -ІЕ, -ІІ, -Е, -Ы засвідчує множинність у різних відмінках. Початок слова утворюють морфеми, які відносимо до префікса (Е-, ЕН-, ІЕ-, ІЕ-) та кореня -ГУН-, -ГУ- і, вважаємо, є запозиченнями із тюркських мов. Очевидним є вплив слов'янських мов на ці форми, що проявляється в закореневих слов'янизованих морфемах.

Роми. До ворожих племен належать також *роми*, або *ромеї*, які впродовж тривалого часу нападали на русів, проте «*ні роми [РОМЕ], ні елани не володіли нами*», зазначається в одному із текстів ВК (д. 29). Як і раніше, руси «*ходили з отцями ...на ромейв [РОМІЕ] до Трояні-землі*» (д. 7-В), в цілому «*потернала Русь од греків та ромейв*» [РОМОІ] (д. 6-Е). «*Тисячу літ відбивались ми од ромейв [РОМІЕ] і годе*» (д. 7-В), проте боги були з нами.

У зазначених у текстах варіантах етноніма *роми* чітко виділяється у більшості випадків корінь [РОМ-] і в одному разі засвідчена форма [РЕМ-Е] (д. 6-Е). Закінчення виглядає як -ІЕ, -ЕІ, -І, -Е, -ОІ, суфікс має місце у формі [РОМ-ІЕМ-А] (д. 7-Б). Корінь належить до запозиченого слова із лат. *Rōma* (назва міста *Рим*), афікси є власне слов'янськими.

Хозари. «*Давно були на Русі хезари*» [ХЗЯРІЕ] (д. 4-Г), повідомляється в одному із текстів ВК. Хозарин «*не родня наша – спершу був гостем на Русі, потім почав бути велеречивим, а тоді став злим, русів пригнічуючи*» (д. 4-Б). «*Хезари [ХОЗЯРОІ] взяли в полон рід наш*», «*і стали ми хезарськими*» [ХЗРЯСТЕ] (д. 16-Б). «*...Хезари [ХЪЗЯРШТИ] боялися на землі потіти*», тому вони [ХЪЗЯР-

СТШТІ] «брали до своєї роботи невільників» (д. 4-А). Хозари [ХО-ЗАРСТЪ] пішли на борусів, які вели тривалу боротьбу з ними, яка все ж «обернулася ... тяглом хезарським [ХЗАРСТІГО]» (д. 3-Б), і хозари зайняли Київ. В іншому тексті ВК повідомляється, що на Київ пішли «варяги з купцями і побили хезарів [ХЪЗЯРІ]. Каган хозарський [ХЪЗЯРЬСШТІ] вмовляв князя Скотеня про допомогу, але той відмовив (д. 4-В). Згодом хозари були відігнані, ті [ХЪЗЯР-ШТІ] «втекли до Волги, за Дон і Донець» (д. 4-А).

Зазначені в текстах наймення племені *хозари* містять у собі в основному корінь у вигляді [ХЪЗЯР-], в якому редукований голосний як ненаголошений часто випадав. Ця форма є суцього запозиченою із тюркських мов, до яких належать носії зазначеного племені, проте закореневі морфемі мають слов'янське походження і реалізуються у вигляді суфіксів -СШ, -ШТ, -ІГ, -ИН (в слові [ХЪЗЯРИ-НОМ] (д. 4-Б) та закінчення.

Яси. До ворожого племені відосимо *яси*, про які неодноразово згадується у ВК. «Налізли і яси [ЯСЯ] – багатьох забрали та умертвили» (д. 4-Г), пишеться в одному із текстів. «А ще яси [ЯСЬ] йдуть на нас от Танасу та Тамоторку могутнього кіннотою і раттю незчисленною» (д. 14). Спорідненим до зазначеного вважаємо ім'я *язени* [ІЕНЗЕНЦЕ], які пішли на південь (д. 5-Б). У цьому найменні попередній корінь *яс-* частково змінився: голосний назалізувався, отримавши на письмі вигляд -ЕН-, а приголосний /-с/ одзвінчився і перейшов у /-з/. Як і *яси*, плем'я *язени* проявило войовничі риси, «на костобців [КОСТОБЦЕ] налізло і сіклися жорстоко». «Була та січа велика – язиги [ЕНЗІЦЕ] і костобці [КУСТОБЦЕ] билися, злі нападники та крадії худоби нашої...» (д. 5-Б). Про останніх автор ВК пише, що «нічого не знаємо і про тих, що костобці [КОСТОБЦЕ-ВА] зуться», лише те, що вони «не трудилися» і «ілірійцями були поглинені» (д. 7-Є). Останнє свідчить, що *костобці* знаходилися на півночі. Зазначимо, що перекладачі (Б. Яценко, Г. Лозко, С. Піддубний) по-різному інтерпретують наймення цього племені, вказуючи на спорідненість слів «язенце-язени-язи-яси-язи», включаючи також «хозари», або узагальнююче «язичники» [43, с. 30, примітка].

Асуни. У текстах ВК зустрічаємо це плем'я як вороже по відношенню до русів, які боронять землю «від асунів» [АСУНЕ] (д. 13). Вжита форма має в собі морфєми АС-УН-Е, де коренева АС-, закоренєві: суфікс –УН- показує на приналежність, а флексія –Е – на множинність, в цілому слово має смисл 'ті, що належать до племені АС'. Згідно з попереднім (пор.: АР- та ОР- у словах *арії-оріяни*) приймаємо, що АС- є іноземним і дає у слов'янських мовах ОС-. Останнє підтверджується також в окремих текстах із ВК, в яких значиться: «Оси [ОСЕ] на нас налізли на часі і грїх творили» (д. 36-Б), а також - «невдовзі напав на нас ворог новий – осзєсче [ОСЗЕСЩЕ], щоб кров славних пити» (д. 15-Б). В останньому ОС- має одзвінчення, типове для давніх слов'янських мов (пор.: *венети – вєнеди*), яке постало на письмі у вигляді –СЗ-. Наступне –ЕСЩ є суфіксом типу -ск/-шк з посєсивним значєнням. Але тут були й *азєнци*, як зазначається в наступному тексті. Слов'яни осєлилися на півночі Дніпра і були «богами хранимі од многих ворогів, хоч рискали там [азєнци] [АЗЕНЦЕ], які ільмерців били» (д. 5-А). Коренева частина давнього *ас-* в цьому етнонімі під впливом мови слов'ян одзвінчилася до вигляду *аз-*, що знайшло відображення в назвах міста *Азов* та моря *Азовське*. Очевидно, що плем'я *асун* мешкало на півдні в Приазов'ї та дельті Дону. До сказаного необхідно додати, що утворєння із *ас-* слов'янизованого *ос-* засвідчено також в етнонімі *осєти*. Такої ж думки притримувався і Й. Шафарик, розглядаючи спорідненість наймень *Аси* та *Асєти (осєти)*, правда, приймаючи, що *Аси* походять від *Аланів* [107, с. 254].

З коренем *ос-* зустрічаємо в давніх пам'ятках гідронім др. *Осколь* (суч. *Оскіл*) л. Сїверськ. Дїнця п. Дону, а також форму *Вьсколь*, яка, на нашу думку, є первинною [33, с. 96]. Автори зазначеного словника допускають походження кореня *ос-* від тюрк. **Аз-* нумєративного значєння, що протирічить нашому розумінню.

Вочєвидь, корїнь АС- виступає етнонімом, який за змістом ВК позначає вороже до русів плем'я, що знаходилося в низов'ях Дону і, вважаємо, позначало одне із скандинавських племен, поряд з готами, про які була мова вище. Це плем'я згадується як загальногер-

манське в одному із текстів «Старшої Едди», де ведеться оповідь про боротьбу *асів* та *ванів* на березі р. Тана (Дон) (*Ynglinga saga*) [125, с. 9 і далі]. Як показав наш аналіз, *аси* і *вани* представляють відповідно протоплемена германців та слов'ян. *Аси* походять від першопредка германців, напівбога *Ас*, а *вани* відображають плем'я *венеди*. Зазначена едда свідчить також про перемир'я асів та ванів, яке привело до добросусідських відносин предків германців та слов'ян та про взаємовплив одних племен на других. Звідси бере початок існування слов'яно-германського мовного союзу [93, с. 171 і далі], чому сприяло сумісне проживання цих народів у дельті Дону.

Синьсте. У текстах зустрічаємо плем'я *синьсте*, яке знаходилися за Волгою. Руси попередили їх про небезпеку зі сторони егунштів, і ті повернули назад «до землі *Синьсте* і не приходили вже ніколи» ПОВРТАШЯ ДО ЗЕМЕ СИНЬСТЕ А НЕ ПРИДЕ УЖ НИКОЛИБВА (д. 9-Б). Схоже, що ім'я *синьсте* виглядить спорідненим з якимось із племен, що належало до аріїв у далекому минулому, коли останні розділилися в час міграції із Анатолії біля берегів Волги на східний та західний напрямки. Проживало це плем'я в межах території Китаю і звідси отримало назву *синьсте*, що означало 'китайське плем'я', оскільки назву *Китай* зустрічаємо у арабо-перських письменах у вигляді *Sin* [121, с. 186]. Дослідження археологів свідчать про відкриття в Синьцзяні носіїв індоєвропейських мов VI-VIII століть, вірогідно, нащадків тохарських племен [46, с. 29]. Письменник Володимир Никифорук, розглядаючи гніздо слів *червоний/черлений*, знаходить у цих краях навіть топоніми *Черчень*, *Лоулань* зі слов'янськими формантами [66, с. 49].

Вищенаведений аналіз показав, що дружні відносини характеризують русів, перш за все, з тими племенами, з якими вони були одного родоплемінного походження або в тих випадках, коли вони входили в один племінний союз, що відзначається також добросусідськими і близькими язичницькими віруваннями та звичаями. Чужими, а також у різній мірі ворожими до русів виступають племена, що знаходилися за ареалом слов'янських земель, та племена іншої язичницької віри.

7. СЛОВ'ЯНСЬКІ БОГИ

Сюжет «Велесової книги» містить в собі дві площини подій: реальні, ті, що відбуваються на Землі, та потусторонні, небесні, в яких задіяні божества. Для давніх людей, що творять земні справи, обидва Світи утворюють єдине ціле, в кожному із яких мають місце схожі реалії. Таке розуміння навколишнього світу було типовим для первісних людей, яке продовжувалося до середньовіччя і збереглося в деяких архаїзмах людської свідомості та буття до наших днів. Очевидно, що поняття БОГ також існує в свідомості людей із далеких часів, хоча смислове наповнення його багато разів змінювалося.

Первинно людина мислила себе всеціло з **природою**, ототожнюючи свої ознаки з оточуючим живим світом і наділяючи цей світ також своїми рисами, що торкалися її мислення та мовлення. Відділення людини від природи характеризує етап **бінарності** існування зазначених складових. З цього часу зароджується протиставлення природа/людина, в якому під терміном *природа* виступає поняття БОГ. Дуальне мислення людини приводить до сприйняття всього навколишнього світу речей у вигляді двосторонніх явищ. Відбувається розділення і протиставлення просторових поміщ, які, зокрема, проявляються у вигляді окремішного існування НЕБА й ЗЕМЛІ, на яких поселяються відповідно боги й люди.

Давня міфологія шумерської цивілізації свідчить про походження уявлень людини в напрямку виокремлення в своєму соціумі окремих людей, **воїнів-героїв**, які виглядали як напівбоги, що згодом були ідеалізовані до рангу безсмертних і поміщені на небо. В цілому цей процес, як зазначалося вище, проходив подібно і в інших народів, що дозволяє прийняти загальний розвиток боготворення у напрямку: *людина* → *напівбог* → *бог*. Такої думки дотримувався і Й. Шафарик, відзначаючи, що у народів існують міфологічні та історичні сказання, включаючи змішані, що відображали також і реальні події із життя племен [107, с. 257]. До сказаного необхідно додати, що людина первинно переносила всі свої відносини і побут земного життя на Небо, що ставало притаманним також божествам. У цілому поняття БОГ включало в себе семантику й атрибути речей

та явищ природи, які поступово дійшли до сучасного розуміння: БОГ - це ЛЮДИНА.

До сказаного необхідно додати наявність у Бога, за уявою древніх, надприродної сили, по-нашому, **інформаційної енергії**, що передається людям на Землю. Таке розуміння знаходимо у наступних текстах ВК: (д.1) *«Повчимося старому, зануримо душі наші в нього, бо то є наше, що прийшло з Колом, і творить Божу силу»*, (д. 11-А) Бога *«просимо не переставати живих явищ Кола крутити в Яві»*. Вище уже була мова про Кола, які, йдучи із космосу, задають реалії і в цілому життя на Землі.

Грунтуючись на викладеному вище загальному розумінні зародження поняття БОГ і деяких його особливостей, розглянемо детальніше цю сторону питання на матеріалі текстів ВК.

У багатьох випадках у текстах вживається слово *Бог* у загальному значенні, не називаючи конкретного божества. До рис такого розуміння відносимо тези про те, що Бог єдиний з нами, *«а тому творимо та говоримо з богами воедино»* (д. 1). Ця єдність пояснюється тим, що *«... Боги наші суть отчі родичі»* (д. 33 /фрагменти/).

В іншому місці автор ВК зазначає: *«Бог є один і множествен»* (д. 30). Ця фраза є глибоко філософською і підтверджує відомий у сучасній науці постулат про бінарність первинної парадигми мислення людини, або «двоєдність». Останнє свідчить, що Бог у давніх слов'ян представлявся єдністю «цілісної двоїни» (двоїна була одноразово і множинністю). У цьому ж тексті зазначається: *«не мали ми богів, окрім Вишень і Сварга, а вони суть множества»*. Очевидно, що первісно слов'яни розрізняли *Вишень* і *Сварга*, які пізніше утворили множину богів, але все ж як єдину цілісність. В одному із текстів зазначається (д. 38-А), що *«Сварг - усіма править»*, а перед цим перелічуються ці божества: *Перун, Стрибог, Ладобог, Купалбог, Яр-бог*. З настанням дня до Бога звертаємося, *«його ж називаємо Перун, Дажбо, Хоре, Яр та іншими іменами»* (д. 4-Г). Очевидно, що в інших текстах ВК, де згадується *«Бог наш»*, розуміється перш за все Сварог, *«який ті землю, сонце наше і зірки утримує, і світ міцний творить»* (д. 11-А). Його ми славимо, *«хвалу співаємо»*.

Співаємо й танцюємо йому» (там само). Бог локалізується на Небі, його множинність перебуває у пантеоні, так званому *Сварзі*.

Богам люди обов'язково приносили жертву, просячи при цьому *«про поміч у ділах ратних»* (д. 7-Д). Успіх у боротьбі з ворогом, вважають руси (слов'яни), можливий лише дякуючи співучасті того чи іншого бога. Це може бути Матір-Сва зі своїми порадами, громовержець Перун, який допомагає воїнам залізними мечами, Яр-бог, який *«править весняним цвітінням та русаліями, водяними, лісовиками та домовими»* (д. 38-А). Пожертви приносяться лише своїм богам, а не чужим, з якими руси знаходяться у суперечливих стосунках. *«Боги Русі, - відзначає автор, - не беруть жертви людської і тваринної»* (д. 24-Б). Хоча свідчення арабських мандрівників до Русі показують, наприклад, як сплячуть зі слов'янським вождем його дружину, але, на нашу думку, це не сприймає автор ВК як жертву, так як (за свідченням подорожуючих) дружина йшла на жертву добровільно, виражаючи свою любов до небіжчика і неможливість далі існувати без нього [80, сс. 14, 16, 21; 121].

У тексті Ілар Хоругин також зазначає, що *«ліпше маємо зникнути, але ніколи не бути в рабстві та жертвувати богам чужим»* (д. 6-Г). Наші боги - образи, *«і волхви жертву приносили богам, хвалячи та славлячи їх»* (д. 7-А). Слов'яни мали багато храмів: *«у Новогороді на Волхов-ріці, мали в Києграді по Боголісах. І ще мали на Волині дулібські храни, і в Суренжі на морі Сурськім та Синім»* (д. 21). Цікавим у мовному відношенні є вживання автором словоформ *храми* - *храни*, в яких тотожними виступають /м/ та /н/. Такі звукові реалізації фіксуються в українських діалектах, як про це пише П. Ю. Гриценко, наводячи, наприклад, дві споріднені основи: **хортъ* 'дерев'яна будівля' та **хорніти* 'зберігати' [24, с. 173].

У подальших текстах ВК зосереджується увага читача на тому, що той, хто забув слов'янську божественну віру, той отримує найсуворіше покарання. *«І ніхто не сміє про те забути, бо проклятий буде богами нашими і людьми. Люди ім'я його схибнуть навіки»* (д. 25). Автор звертає увагу на відмітне тлумачення заповідей Бога, за що така людина буде покарана, як зазначається в тексті (д. 30):

«Якщо ж трапиться якийсь блудень, що захоче порахувати богів і відділити від неба, то вигнаний буде з роду, бо не мали ми богів, окрім Вишень і Сварга». І далі (д.31): «Якщо хтось знає...[що Бога Світла славимо] і не воздасть хвалу богам, триклятий буде».

Вищепроведений аналіз свідчить, що основою життя слов'янських племен, організації їхніх відносин і моральних та побутових устоїв та звичок виступає **язичництво** на чолі з Богом. Бог існує поряд з людиною, яка не мислить своє життя в іншій сфері. Для людини, на нашу думку, в давнину язичництво було визначальним для його етносу, навіть у більшій мірі, ніж мова, як про це писав З. Файст [115, с. 45].

У розглянутих текстах ВК слово *Бог* реалізовано у формах: БОЗЕ, БЪЗІ, БЗІ, БЪЗО, БГУ, БЗЕМ, БЗЪМ, БЗЕХ, БЪГОВ, БЪЗЕХ, БОЗЪМ, БОГУ, БОГОУМ, БОГОМ, БОЗЕМА та ін. В усіх випадках початковим виступає дзвінкий /Б-/ , за ним слідує один із голосних заднього ряду /О/ або /Ъ/ чи має місце повна його відсутність. Далі реалізується дзвінкий приголосний /Г/ або /З/, які представляють собою чергування г/з (пор. *нога* - *нозі*). Отже, корінь можна подати у вигляді БОГ-/БОЗ-, за яким слідує суфікс або флексія. Початкове **bog-* має спорідненість в інших мовах, зокрема в слов'янських: ст.сл. *богъ*, болг. *бог*, сербохорв. *бог*, словен. *bóg*, чеш. *bůh*, польск. *bóg*, в.луж. *bog*, н.луж. *boh*, укр., рос. *бог*, які відтворюють псл. **bogъ*; у германських: гот. *guþ*, д.англ. *zod*, двн., свн. *got*, нім. *Gott*, д.сакс. *god*, гол. *god*, шв. *gud*, дан. *gud*, виходячи з яких реконструюється герм. **gudā-* 'бог', в індійських: д.інд. *bhādah* 'наділяючий, податель, пан, владика', ав. *baυa* 'господь, бог' та інших [34, с. 219]. Замітимо, що спільним прадавнім найменням поняття БОГ у різних народів, зокрема слов'ян та германців, виступає корінь іє. **k^we*, що значив у давнину 'Всесвіт, Природа' [93, с. 164-167]. Перейдімо до аналізу окремих божеств.

МАТИРЬ-СВА. Найбільш поширеним у текстах ВК є опис матері-богині, яка виступає у своїх діях безпосередньо зі слов'янським племенем руси у їхній боротьбі з ворогами та труднощами, спричиненими природою виживання. В центрі подій виступає бо-

гиня під іменами МАТЫРЬ, МАТЫРЕ, МАТЫРЯ, МАТЕ, серед яких архаїчнішими є форми з коренем та суфіксом типу МА-ТЫРЬ. Згадаймо, що в давнину морфемна та фонетична (складова) межі збігалися, що дозволяє вважати суфікс -ТЫРЬ як похідний від іє.*-*tér* зі значенням збірності, а пізніше - двоїни або множинності. Такий морфемний поділ у давніх словах подають К. Бругманн, В. Штрейтберг, О. М. Трубачов [93, с. 13]. Наявність серед інших словоформ редукованої у вигляді МАТЕ свідчить про період у розвитку мови, коли кінцевий склад слова суттєво артикуляційно ослаб, редукувався і зник, у такому вигляді існує сучасне укр. *мати*. У цілому зазначені форми в текстах ВК свідчать про два мовні зрізи у своєму розвитку - доредукований та редукований.

До вищезазначеного цікавим буде додати ще одну форму з тим же коренем **ma-*, що поданий в одному із текстів (д. 6-Г) у вигляді МАГУРА 'мати-богиня'. Як свідчить Мирослав Габорак, ім'я Магура зустрічається в численних топонімах в Івано-Франк. обл., в Югославії в значенні 'горби', 'гора', 'поля', а також має різні тлумачення, серед яких необхідно назвати думку сербського мовознавця П. Скок, який розглядає *Ma* як дако-фракійське найменування богині-матері [19, с. 481].

Зазначена форма має в собі складові: МА-ГУРА, серед яких остання морфема виступає ідентичною до (МА) -ТЫРЬ. Слов'янське -ГУРА свідчить, що початковий приголосний /h-/ вийшов із давнішого /k-/, а не /t-/, як у попередньому іє.*-*tér*. Із наших досліджень відомо, що псл. */t-/ могло появитися на місці іє.**k-* під впливом Трипільського субстрату. У результаті порівняння виходить, що в слов. -ГУРА початкове вийшло із іє.**k-*, яке є первинним щодо іє. /t-/ у **tér*, тобто зазначений приголосний є **досубстратним**. Такий висновок підтверджується також подібними прадавніми (досубстратними) формами в германських мовах із **-tér*, що дало число 'два' (пор. гот. **twai*). До цих форм молода дослідниця Уляна Баркарь відносить такі споріднені слова, як дсканд. *kvistr*, шв. *kvist* 'гілка' (пор. нім. *Zweig*), дсканд. *kvīsl* 'розщеплена гілка чи інструмент, рукав річки', ісл. *kvísl* 'гілка, вилка' (пор. нім. *Zwiesel*), швед.

kvitter, ісл. *kvak* ‘щебетання’, які свідчать «про наявність задньоязикового приголосного *k* у розглядуваних формах» [5, с. 128 і далі]. Таким чином, слов. МАГУРА із ВК має в собі ознаки досубстратної форми, що є реалізацією ще одного ранішнього мовного зрізу в текстах ВК. У цілому розглянуті форми, що позначають богиню-матір, представляють собою три мовні періоди, засвідчені в текстах ВК, які можна подати у вигляді наступного фонетичного деривату: МАГУРА → МАТЬІРЬ → МАТЕ. Останнє реалізується в сучасних мовах: укр. *мати*, рос. *мать* та блр. *маці* (у блр. *маці* можна передбачити походження африкати /ц/ із псл. **k* за аналогією до укр. *рука-руці*, блр. *рука-руцэ*). Попередня форма у вигляді *матера* зустрічається в західнополіському, а також у подольському, бойківському, лемківському та гуцульському діалектах [25, с. 19].

Повертаючись знову до фрагментів тексту ВК, що утворюють своєрідний дискурс з домінантою Матері-Богині, відмітимо, що мати, перебуваючи на небі у Сварзі богів, їхньому пантеоні, відображає свою колишню земну реальність. Ця дійсність полягає в тому, що події, які супроводжують цю богиню, мали місце на Землі, а значить і засвідчують етап матріархату у суспільстві слов’ян. Іншими словами, у пам’яті слов’ян, поряд з іншими, мають місце події їхнього життя, які можна віднести до часу не пізніше новокам’яного віку. Словесне вираження наймення *матері* у вигляді кореня **ta* має смисловий зв’язок, на нашу думку, з поняттям ‘багато; множити’, що становить основну природну функцію матері щодо продовження роду на землі.

Семантичне гніздо слів з основою МАТИ має в собі багато інших наймень, що торкаються різних сторін богині. До основного імені, що часто супроводжує МАТЬІРЬ, уналежнюємо словоформу СВА.

У реалізаціях розглядуваного словосполучення *мати-Сва* відмічаємо такі його варіанти: (д. 7-Г) МАТЬІРЯ СВА СПЃВА ПІСЕНЬ РАТЬНУ «*Мати Небесна співає пісню ратну*», (д. 7-Е) ТО БО МАТЬІРЕСВА БІЯЩЕТЬ КРЫДЛЯМА О БОЦЕ СВА «*А Мати Небесна б’є крилами о боки свої*», (д. 7-З) МАТЬІРЬ СУНЕ СВА СТРОЕНІЯ «*Мати-Сонце Небесна встає*». У зазначених та інших випадках С.

Піддубний перекладає слово СВА як «Небесна», Б. Яценко вживає у цих контекстах переклад «наша», а Г. Лозко - «Слава». Пояснюється це тим, що в слов'янській міфології не розглядається СВА як існуючий теонім і тому в перекладах вживаються близькі за значенням поняття, до яких належать д.інд. *Сварга* 'небо', «свій», що в текстах ВК передається через СВА, або слово «Слава», яке часто реалізується в текстах у сполученні *Мати-богиня*. Все ж, на нашу думку, слово СВА в контексті з богинею МАТЫРЬ необхідно розуміти як наймення богині, і воно не підлягає перекладу, як власні назви взагалі. Це підтверджується наступним аналізом цього слова.

Перш за все, необхідно зазначити, що в сполученні з МАТЫРЬ і подібними формами досить часто вживається в текстах ВК слово СВА (на дощечці воно подається разом або окремим словом). Цей термін СВА подибуємо в композиті слов'янського божества *Сварог* (*Swarog*) - творця всього життя, бога світла і небесного вогню [118, с. 34]. У цьому імені виділяємо складові *Swa-rog*, які значать відповідно 'Всесвіт; Небо' та 'князь, царь'. Останнє *-rog* співзвучне з написом *rex* на печатці, яку ставили слов'янські князі о. Рюген (пор. лат. *rēx, rēgis* 'царь'). У цілому ім'я *Сварог* мало первинну семантику 'Бог Всесвіту'. Наше розуміння походження наймення бога Сварога відрізняється від здебільш відомого, пов'язаного з псл. **svara* 'свара, незгода, війна'. Взагалі-то цей теонім «загальноприйнятої етимології не має» [38, с. 186].

Назва богині-матері СВА в літературі свідчиться у варіанті з голосним між початковими приголосними *Siva (Ziva)*, що появився під впливом мови трипільців, у мовленні яких не було комбінацій приголосних [94]. Це було наймення богині життя, родючості та поради всім венедських народів, її собор знаходився в Ратцебургу (Німеччина) [118, с. 26-27]. У полабів, що проживали на р. Ельба, була також богиня *Siwa*, дружина великого і шанованого *Бога (Bog)* [128, с. 32]. Очевидно, що наймення *Siwa* сягає часу існування Трипілья, коли тут зароджувалися численні індоєвропейські племена, серед них і індоіранські. Якщо взяти до уваги, що у давніх словах початковий приголосний С- іноді переходив у сильний шумний

Ш- (пор. рос. *сабля* - укр. *шабля*, іє. **(s)ner-* ‘плести’ - укр. *шнур*), то ім’я в індуїстській міфології верховного божества та творця світу *Шіва* виглядить як споріднене до вищеназваних СВА, *Siwa*, як за формою, так і за змістом. Взагалі-то давнішим (досубстратним) вважаємо наймення СВА, яке пройшло розвиток у напрямку: іє. **k^wa* > псл. **kwa* > **kⁱwa* > *swa* [95, с. 233], тобто вихідним виступає корінь *k^wa* зі значенням ‘Всесвіт; Бог’. Вище нами було показано, що наймення *Бог* у слов’янських і германських мовах містить у собі також корінь **k^wa*. Звідси пояснюється походження родинної (сімейної) пари *Bog* і *Siwa*, про які згадувалось вище. Можна передбачити спорідненість наймення *k^wa* також із семітським *Yahweh* (тобто *Ya-hweh*) чи його варіантами, що свідчить про спорідненість ностратичних мов та їхніх етносів.

Звернімо увагу ще на одну сторону розвитку архаїчного кореня іє. **k^wa*. Вище уже була мова про його палаталізований варіант у псл. **swe-*, від якого з участю формантів **-la* та **-ga* розвинулися дві родоплемінні гілки псл. іє. **k^wele* та **k^were* зі значеннями відповідно ‘землероби’ і ‘скотарі, воїни’. Цей же корінь іє. **k^wa* присутній в найменнях БОГ у слов’янських та германських мовах. У слов’ян у вигляді *Swa* знайшла своє відображення Богиня-мати, форма **k^wa* присутня в найменні головного германського божества Одіна [96, с.76]. Звичайно, ця спорідненість пояснюється сумісним проживанням предків слов’ян та германців у Приазов’ї, про яке детальніше буде сказано далі. Тут лише відзначимо, що постулюємий в лінгвістиці герmano-слов’янський союз племен, що мав місце в зазначеному місці, передбачає перш за все мовну спорідненість, а не етнічну. Остання свідчила б про язичницьку близькість і про родинні відносини, які ні історично, ні в текстах ВК не засвідчені. Проте велика мовна спільність у глибоку давнину слов’ян і германців існувала, в крайньому разі, вона була на іншому рівні порівняно до розрізень язичницьких. Саме так можна пояснити зародження і розвиток словоформ від іє. кореня **k^wa*, про які йшлося вище. До цього необхідно додати й те, що спільний для мов кореневий варіант у вигляді **swe* був використаний германцями (скандинавами)

для наймення окремих із своїх племен, зокрема тих, що, як свідчать едди, пішли з Приазов'я на Північ і утворили там згодом державу Швеція. У зв'язку з важливістю такого висновку зупинімося на цій стороні питання детальніше.

Уже Тацит у відомій праці про германців згадує плем'я *Suionen*, більш ранніми є події, викладені в Старших еддах, в яких згадується шведський народ у вигляді *Svi-thiod* [116, с. 6]. З цими племенами мігрував Одін із Сходу на Північ, поселившись у Скандинавії. Одін став для одноплемінників родоначальником їхніх королів, праатьком племен, йому й до сьогодні поклоняються дани, шведи, нормани. Він сприймався як Бог всіма германськими народами [там само, с. 13-14]. Після його смерті королем став *Riord*, який родом був із ванів (венедів) (до поїздки на Північ він з дітьми перейшов до Асів) [116, с. 21]. Один із наступних королів Уппсали *Swegder* відвідав одного разу своїх родичів у країні Ванів (на Дону) і звідси взяв собі жінку [там само, с. 36]. Е. Г. Гейер, переповідаючи із Королівських саг життя й діяння правителів Швеції (до 30-го коліна), свідчить, що згідно з давньою міфологією «предки королів переводяться в ранг богів» [там само, с. 22].

Повертаючись до наймень держави *Швеція*, зустрічаємо давню назву у вигляді *Swerikl*, а також *Swealand*, *Swithiod*, у латині: *Svedia*, *Svecia*, *Sveonia* [116, с. 61]. Із далеких часів походить аналог слов'янському шв. *Moder Svea* (Матір-Сва), яка персоніфікувала країну шведів. У давній структурі слова *Svithiod* (Тацит) очевидними є корінь *Svi-*, що походить із іє. **k^wa* 'Всесвіт, Бог', та **-thiod* зі значенням 'народ'. У цілому етнонім *Svithiod* мав у давнину мотивацію 'Божий народ', що згодом став значити 'Шведський народ; шведи'. Реалізація палаталізованого /s-/ в анлауті терміну є закономірним для сатемних мов, до яких належать слов'янські, і неприпустимим для мов кентум, типу германських. Наявність слов'янського приголосьного в германському етнонімі свідчить, мабуть, про тісну мовну спільність одних і других мов, в яких сатемні ознаки могли бути в цих різнотипних мовах. Повернімося знову до розгляду богині Матері-Сва в текстах ВК.

Існування в слов'янському пантеоні богині СВА підтверджується також культурологічними дослідженнями фольклорного матеріалу слов'ян. До них відносимо прадавні відтворення на полотнах рушників Великої Богині. Ця богиня, як зазначає Л. П. Саннікова, є «першопричиною життя» і відображена у вигляді «Першоптахи» [74, с. 19]. Аналіз орнітоморфних мотивів на українських рушниках, виконаний Л. М. Андрушко, показав, що «Птахи у міфології – це істоти верхнього царства, вони є творцями Всесвіту» [2, с. 4]. Такі зображення, поширені на обрядових предметах у різних народів, є священними і володіють надприродними силами [там само, с. 8]. Зазначені ознаки Птахи ріднять її з богинею СВА із ВК, про що йдеться нижче.

У проаналізованих текстах ВК Богиня-мати досить часто персоніфікується у вигляді ПТИЦІ, яка постійно знаходиться у тісному зв'язку з племенами слов'ян на землі. Проілюструємо це на деяких типових прикладах.

Племена русинів, як пише автор (д. 6-А), були у великій скруті: спалені жнива, з двох сторін тиснули ромеї та готи, і в цей час *«прилетіла до нас Птиця Божеська ПТИЦЕ БЖЕСКА»* і сказала, як діяти, ми так вчинили і перемогли. В іншому тексті (д. 8/2/) *«прилетіла до нас, сіла на дереві й заспівала Птиця СПЇВА ПТЫЦІЯ... І співає пісню до борні та битви»*. *«Птиця-Мати Небесна [закликає] нас СЕ ВРЩЕТЬ ПТЫЦІА МАТРЕ СВА ОНЫ, аби ми підняли мечі на свій захист»* (д. 23). Птиця-мати передбачила горе велике для венедев, що відійшли від своєї віри, як сказано в тексті (д. 36-А): *«А та свята Птиця сказала, що вогонь-смар принесе до них (венедів) голод нищівний і там горе буде»* І ТА СЪВЕ ПТЫЦІА РЕЩЕШЕТЬ ЯКО ОГЕНЬ СМАРЬ ПОНЕСТИЩЕ ДО НОІ.

Мати-богиня у вигляді Птиці постійно контактує зі слов'янськими племенами, при цьому вживаються слова різноманітної семантики: *прилетіла, сказала, розповідає, наказує, молить, дорікає, мовить, пророчить, закликає, йде перед нами, співає, кличе, б'є крилами о боки свої*. Окрім нейтральної лексики, автор вживає емоційні вислови, що свідчать про велику турботу богині щодо своїх

підлеглих, які повністю їй підлягають, приносячи пожертви й свою послухність. Такі відносини між Богинею та слов'янами-русами можуть пояснюватися лише їхніми родинними зв'язками, як свідчить наступний матеріал.

Сюжет текстів ВК показує, що богиня СВА носила також ім'я *Славуня* - мати дітей її та Богумира: (д. 9-А) «*мати їхня, яку звали Славуня*» А ТУ МАТЕ ИЕХ ИЖЕ РЪЦНА СЛАВУНИ. Нерідко це ім'я подається у варіанті СЛАВА, як, наприклад: (д.7-Є) «*А Мати-Слава співала*» А МАТЫРЕ СЛАВА СПЪВАШЕТЬ, «*до Матері-Слави*» МАТЫРЬ СЛВА, (д. 13) «*як Мати Небесна Слава накаже*» АКО АМТЕР СВА СЛВА РЖЕЦЕ. Наймення СЛАВА, СЛАВУНЯ свідчать про спільність походження матері-богині і слов'янських племен, де богиня сприймається як прамати слов'ян. В одному із текстів (д. 6-Г) зустрічаємо: «*Нащадки ми Славуни і горді бути можемо*» ПОТОМИЦЕ СМЕ СЛАВУНЕ А ГРДІ СМЕ БОІТЕ МОЖАШЕМ. Очевидно, що богиня СВА була у витоків зародження праслов'ян, буття яких починалося з наймення **swa* (< іє.**k^wa*). Саме цей корінь, на нашу думку, об'єднавав у давню пору зародження слов'ян землеробські й скотарські племена, після чого відбулося їхнє відокремлення у вигляді **k^wel-* та **k^wer-*. Про це свідчить розвиток двох родоплемінних гілок слов'ян - землеробів та пастухів, про які йшлося вище.

Богиня Сва отримує інші наймення в залежності від атрибутів, з якими вона пов'язана. Оскільки у слов'ян Перун був богом грози й води, то оповідь про те, як Богиня в розі несла живу воду воїнам, вона отримує назву *Перуниця*. Про це свідчиться в текстах ВК: (д. 7-Д) ПЕРУНЦЕ, ПЕРНІЦА, (д.8/3/) ПЕРУНЬЦЬЯ, або в тексті (д. 26): «*А загиблому на полі бою Перуниця дає Воду Живу попиту*» І ПАДЕЩЕМУ О ПОЛІЕ ПРЕ ПЕРОУНИЦІА ДАЕ ВОДОУ ЖІВОУ ОПЫТЕ.

Цікавою виглядить зовнішність Матері-Сва, коли вона сяє, блищить. У цьому випадку богиня носить ім'я *Красної птиці*, пор.: (д. 7-Б) «*І Мати співала, та Красная птиця*» [КРАСНА ПТЬЦІЯ]. В іншому тексті (д. 7-Є): «*а та Птиця - не сонячна зоря, а світло їй*»

А ТА ПТЬЩІА СУНЕ САРЕ НЕ ЕСЬ А ТАЯ ЕСЬ ОД ОНА ОВАС-ТА БЯЩА. Або - *Зоря Красна* (д. 7-Ж), «*Тут Зоря Красна [ЗОРИЯ КРАСНА] іде до нас*». Птиця прилетіла, сіла на дереві й заспівала, пише автор (д.8/2/): «*І всяке перо є на ній, і сяє кольорами різними - стало вночі, як вдень*» І ВШЯКО ПЕРО Е ІНЕ А СЯЩЕ ЦВЪТА РУЗНА СТА І В НОЩЕ ЯКО В ДЕН. І тут же: «*Тут бо Красна Зоря [КРАСНА ЗОРИЯ] іде і коштовності нанизує на убранство своє*».

В окремих контекстах ВК Богиня Птиця пов'язана з вогнем, скажімо, в (д. 19) Мати небесна повинна принести вогонь [ОГНЬ] від патаре Дія. Вона закликає «*Вишнього, щоб дав їй вогонь до вогнищ наших*» ДО ВШНІЕГО ІАКВЪЕ ДАЯЛ ЕСЕ ЕІЕ ОГЕНЬ ДО ОГНИЦОІ НАШЕ. В тексті (д. 29) мовиться про Богиню, яка «*огонь дала пращурам нашим*» ОГЕНЬ ДАШЕТЬ ПРАЦУРОМ НАШЕМ.

У розглянутих текстах Мати-богиня є зоря, вона сяє, несе вогонь на землю, отримавши його від Вишнього, від Дія. Схоже, що у цих випадках Богиня виступає під іменем *Сонце*. В одному випадку вживається ім'я *Ясна* [ЯСНЕ], що разом з Інтра «*йшли за нами*» (д. 7-В).

Узагальнюючи, можна сказати, що Мати-богиня виступає в текстах ВК у таких іпостасях: 1) прамати слов'ян, 2) небесне світило - Сонце, 3) божа Птиця.

СВАРОГ. Під цим іменем виступає верховний бог у слов'ян, як мовилося вище, але наймення вказує також на місце знаходження богів - *Сварг* у значенні 'небо', 'небеса'. Останнє засвідчено в текстах: (д. 7-Д) «*то Мати Небесна кличе в Сварзі на подвиги ратні*», (д. 6-Є) «*усуріти [траву] на сонці нашому, щоб пити на честь богів у Сварзі*», (д. 4-Г) «*А наші діди в Сварзі...*». Очевидно, що в Сварзі знаходяться боги наші та наші предки - діди. Знаходиться цей пантеон на Небі синьому (д. 7-Є). «*Там Рай-ріка тече, що відділяє Сваргу од Яви*» (д. 11-Б). Цікаво зазначити, як в одному із текстів в переліку божеств Сварги першим називається Сварог, за ним пари богів, а потім трійці, пор.: (д. 11-А) «*Перун та Свентовенд обоє удержані в Сварзі, а з обох боків їх Білобог і Чорнобог перетягують, але вони і Сварг тримають світ, аби не бути йому поверг-*

нотому. А за ними обома Хорс, Влес і Стриб, а поза ними - Вишень, Леле, Літиць...». Саме у такому порядку, як уже про це йшлося, зароджувалися числові поняття.

У славістиці вважається, що Сварог, або Сварожич, - бог вогню [63, с. 490]. У балтійських слов'янах його називали *Радгостом* (Radegast). Сварг давав слов'янам животворну енергію у вигляді води: (д. 8/2/) *«пиймо [Воду Живу], бо те все од Сварга до нас життям тече»*.

Руси (слов'яни) моляться до Сварга як свого «першого Пращура» (д. 15-А), в іншому тексті (д. 22) значиться, що *«Сварг є Отець, а інші суть сини. І мусимо коритися йому, як корилися родичі, бо він Отець Роду»*. Похоже, що цей бог «започаткував» родоплемінну слов'янську гілку, про це свідчать такі слова: (д. 24-Г) *«також величають пращура нашого Сварга, який був, є і перебуде завжди з нами з віку у вік до кінця»*. Своє природне призначення розуміє і сам Сварог, який говорить до старотця русів Ора: (д. 25) *«Як мої творіння створив вас од перст моїх. Знайте, що ви сини Творця, і поведіться, як сини Творця, і Дажбо буде Отець ваш. Тому мусите слухатись його: що той вам накаже, те й маєте робити - і як говорити, і що творити»*. Своє повеління над русами він передає своєму сину Дажбогу.

У текстах ВК зазначається, що Всевишній Сварог визначив землю русам *«од сонця до сонця»* (д. 31), *«установив ті молитви та купалища»* (д. 26), завжди *«маємо турботу Сваргову»* (д. 28). Взагалі-то Сварог є Творцем Неба і Землі, *«справимо свадьбу для них»* (д. 30), прийдуть часи, коли *«крутити будуть Кола Сваргові до нас»* (д. 36-А). *«Сварг, що створив світло, - це Бог світла і Бог Прави, Яви та Нави. Се бо маємо їх за істину і ця істина наша переборює сили темряви та до блага веде»* (д. 15-А). Сварог може й покарати тих, хто його не слухається, він *«усіма править»* (д. 38-А). До нього звертаються *«про поміч божу»* (д. 20 /фрагм./), ласково про нього говорять: *«Сваржець указує нам, куди тримати шлях свій»* (д. 23).

Аналіз смислової сторони Сварога показує, що цей бог створив

весь Світ, він перший серед інших, йому моляться й покоряються всі, хто живе на Землі. Він є першопредком слов'ян, дає їм силу й насагу, повністю управляє їхнім життям. У текстах ВК зустрілися такі словоформи цього бога: СЪВРА, СВАРГ, СВАРГЪ, СВАР-ЗЕ, СВАРОЗЕ, СВАРЕГЪ, СВАРЪГЪ, СВАРОГ, СВРОГА, СВРОГ, СВРАЗЕ, СВРГ, СВРЗІ, СВРГОІ, СВРГА, ИСВАРГА. Зупинімося детальніше на аналізі наймення *Сварог*.

Вище було показано, що ім'я цього Бога чітко відображається у його складових *Сва-рог* (*Swa-rog*), які значать відповідно 'Всесвіт; Небо' та 'князь, цар'. Обидві основи чітко представлені в текстах ВК своїми приголосними, голосні ж, як правило, редукуються, іноді до повного їх зникнення. Провідною семантикою в теонімі виступає кореневе *сва-*, що походить із іє. **k^wa*. Згадаймо, що цей корінь має також мати-богиня у слов'ян СВА, яка в текстах подається як дружина БОГА. Із попереднього також відомо, що наймення БОГ містить в собі також іє. **k^wa*. Очевидним є походження слов'янських головних богів *Сварог* і *Сва*, також і узагальнюючого *Бог* від поняття індоєвропейців, вираженого словом **k^wa*. Цей же корінь на слов'янському тлі започаткував родовід слов'ян у вигляді **swa*, що ліг в основу наймень племен. Про це свідчить слов'янський етнімікон у своїх двох гілках іє. **k^wer-* та **k^wel-* зі значеннями 'скотарі' і 'землероби' [95, с. 22 і далі].

У текстах ВК вживається похідна форма від *Сварог* у вигляді *Сварожич*, реалізована в таких варіантах, зокрема: (д. 23) «*Се бо Сваржець дивився на нас із небес своїх*» СЕ БО СВАРЖЕЦЬ ЗРЯЙ ОНЫ ОД СВРЗЕ СВЫА. У цьому фрагменті тексту слово СВАРЖЕЦЬ вживається у значенні 'бог Сварог'. В інших випадках розглядуваний термін реалізується в множині, виражаючи смисл 'боги', наприклад: 24-А «*А ті Сварожичі (боги) в небі ячат*» І ТЫШЕ СВАРОЗЕ ІМУТЫ ЯЩЕТЕ; (д. 25) «*І Сварожичі чують те*» І СЕ СВАРОЗІЦЫ ОШУЕ ТОА. Наведені приклади ще раз свідчать про деривацію смислів у напрямку: *Сварог* → *Сварожичі* → *Боги (Бог)*, спорідненість яких зумовлена спільним коренем іє. **k^we-*.

ДАЖБОГ. У славістичній літературі цей теонім позначає

Бога Сонця. Його наймення має свідчення у вигляді: др. *Дажьбогъ*, р.-цсл. *Даждьбогъ*, п. ст. *Dačbog* (особове ім'я, XIV ст.), псл. **Dadjьbogъ*, «утворене з імперативної форми дієслова **dadjь* 'дай' і основи іменника *богъ* 'щастя, добробут' [35, с. 9]. Зазначене смислове наповнення теонім міг отримати в ході свого розвитку, приймаючи вигляд «*Дай щастя, добробут!*», але не на початку свого зародження. Сучасні дослідження теонімії зводяться до висновків, що мотивуючою стороною наймення божеств виступають його ознаки, зовнішні чи функціональні [76; 93, с. 139 і далі, с. 164-165]. Виходячи зі сказаного, ми дотримуємося точки зору Ф. Є. Корша та О. Л. Погодіна, згідно з якою початкове *Дажь-* вчені співставляють з гот. *dags* 'день' та ін. [102, с. 482]. При такому розумінні слов'янський Дажбог тлумачиться як 'той, що дає вогонь' [93, с. 165], тобто Бог Сонця. Розгляньмо смислове наповнення та формальне вираження розглядуваного божества у «Велесовій книзі».

У текстах ВК зазначається, що Дажбог [ДАЖЬБО] створив Світ, закріпив у безодні нашу Землю та встановив закони проживання (д. 1). Звернімо ще увагу на слово ВЕЙЦЕ, яке С. Піддубний переклав як «*овейце*» [43]. У цьому слові корінь ВЕЙ-, який зустрічаємо і в іншому тексті (д. 7-Є) у вигляді ОВАСТА «*світло*», де коренева форма ОВА-. Зазначені корені, на нашу думку, є спорідненими і походять із іє. **k^wite* зі значенням 'світлий, Світ'. У зв'язку зі сказаним вірнішим буде переклад «*Дажбо створив нам [Світ]*», а не [...«*овейце*»].

В іншому місці зазначається, що «*Дажбо нас родив і крізь корову Замунь*» ПОТОМИЦЕ СЛАВНЕ А ДАЖБО НАС РОДИВЕ КРЕНЗ КРА ВУ ЗАМУНЬ (д. 7-Є). Сварог повчав слов'ян, говорячи Ору: (д. 24-В) «*Дажбо [ДАЖЬДЕ] буде Отець ваш*». І слов'яни сприймали його як свого бога: ДАЖЬБГИ НАШ СОУТЬ (д. 32), Перший князь яких носив знак Дажбога: ПРВЕ ІМА НА ЩЕЛЕ ДАЖБО (д. 33), йому молилися: ХВАЛИМО ДАЖЬБА НШІГО (д. 4-А); і приносили жертву: А ОЦЯ НАША ДАЖБА ЖРЯТВУ ТВОРЯЙЩЕ (д. 6-Є), А ДЖБО УСЛОШША МЛБОУ ТУ (д. 16-А).

Ближче, ніж інші боги, Дажбог стоїть до русів (слов'ян), які

себе часто називають «*Дажбожі внуки*»: (д.3-А, 24-Б) ДАЖБОВЕ ВНУЦІ, (д. 19) ДАЖБОІ ВНУЦЕ, (д.23) ДАЖЬБА ВНЦЬЕ.

Цікаво зазначити, що в одному випадку має місце перестановка основ у найменні *Дажбог*, яка виглядить таким чином: (д. 38-А) БГЪДАЖДЬ «Богдаждь». Як уже раніше зазначалося, така форма подається у тексті, в якому є архаїчні риси. Прикметно, ця форма представляє той давній час, коли кожна із складових основ могла займати любе місце в складному найменні *Дажбога*.

Назовімо всі форми з іменем *Дажбога*, що зустрілися у текстах ВК: ДАБО, ДАЖЬБА, ДАЖЬБУ, ДАЖБА, ДАЖБО, ДАЖБУ, ДАЖБОІ, ДАЖЬБОМ, ДАЖБОВІ, ДАЖБОВЕ, ДАЖБОВА, ДАЖБОВЕМ, ДАЖЕ, ДАЖЬБГУ, ДАЖДЬБОГЪ, ДАЖЬДЕ, ДЕЖБО, ДОЖБО, ДЖБО, БГЪДАЖДЬ. Очевидною є двоосновність теоніма, в якому одна складова має вигляд: *Даж-*, *Дажь-*, *Да-*, *Даждь-*, *Деж-*, *Дож-*, *Дж-*, що має атрибутивне значення по відношенню до наступного 'бог' у вигляді: *-бо*, *-ба*, *-бу*, *-боі*, *-бом*, *-бові*, *-bove*, *-бова*, *-бовем*, *-бгу*, *-богъ*, *-де*, *бгъ-*. В обох випадках постконсонантний голосний редукується, іноді до повного зникнення, що свідчить про основне смислове навантаження у приголосних. Сильна редукція форм, що виражають 'бог', свідчить про їхню другорядність у вираженні загального значення і граматичну навантаженість, перш за все флективну. Провідним у вираженні основного смисла виступає початкове ДАЖ-, в якому кінцеве /-Ж-/ походить в результаті слов'янської палаталізації із псл.*g'. У цілому в корені ДАЖ- вбачаємо іє. *dag- зі значеннями 'світлий; день'. Таке розуміння по відношенню до *Дажбога* означає 'Світлий Бог, Сонце'.

ІНТРА належить до важливих і пошанованих божеств у слов'ян, які з піснями звертаються до нього (д. 6-Г) ПЃСНЕЩА НАШЕ ДО ИНТРУ, священна «птиця од *Інтри* йде, а *Інтра* був і пребуде до віку» А ТАЯ ПТОЦЯ ОД ИНИТРА ИДЕ БО НИТРО БЯ А ПРЕБЕНДЕ. Автор порівнює Інтра з Перуном, що «своєю зброєю [б'ють] ворогів» ІНТРА САМО КІЕ ДА ПАРУНЕ СВА [там само]. Він – син світлий (д. 6-Д) «виведе нас... із п'тьми» СВЃТЕН ІНТРУВ ОДЕ ТЬМЕ, йде разом з Вишнім (Сварогом) та Ясною (Богом

Сонця). І нарешті, Інтра є (д. 31) «*наш Бог серед богів і Веди знає. Тож оснівуймо і його*» ДА СВАТІТАСІА ІМЕНО ГО ІНДРА АКБО ТОН ЕС НАС БГ. Він «*дитиною прийшов ... із землі [арійської] до краю Інського і луччого*» [там само], тобто до Причорномор'я, як уже про це була мова вище.

Ім'я Інтра зустрічається в текстах ВК у таких реалізаціях: ИНТРУ, ИНІТРА, ІНТРА, ІНТРУВ, ІНТРА, ІНТРА, ІНДРА, НИТРО. В останньому має місце перестановка букв ІН-/НИ-, що взагалі-то є непоодиноким у текстах ВК, зокрема МАТІР – АМТІР. Така «описка» свідчить, що автор тексту ВК, вирізаючи на дощечках букви, протяжно промовляв їх про себе, а це зумовлювало зміну їх місцями під час викарбування, що вже не можна було якось змінити чи виправити.

У вищезазначених формах чітко виділяється корінь ІН- та закоренева частина – суфікс і закінчення -ТРА, -ДРА, -ТРО тощо. Останні нагадують іє. суфікс *-*tér* зі значенням цілісності та множинності. Корінь ІН-, виходячи з ранішнього нашого дослідження, має варіанти реалізацій типу *wan-*, *han* і походить із іє. **k^wen-* ‘частина, один’, що знаходиться в основі творення *вени*, *венеди*. Згадаймо, що на слов'янському тлі (*вени* дає *іни* і звідси ІНТРА (тут типова зміна голосної / e > i /). Зазначний корінь і зміна голосної свідчать про спорідненість розглядуваного ІНТРА зі слов'янськими мовами. П. Й. Шафарик, досліджуючи різні засвідчені варіанти слова *венеди*, зазначає, що у Мелас та Плінія вживається ім'я *Indi* замість *Vindi*, а в Маркіяна Гереклейського в рукописі 'Ινδικός (с. 275), в інших пам'ятках *Huinidi*, *Guinidi* тощо [107, с. 277]. Кімбри та англосакси назвали землю венедів, що поселилися на помор'ї як *Gwineth*, *Gwentland* [107, с. 284].

З останнім ріднить це божество також те, що ІНТРА знає Веди, а все в сукупності ставить знак спорідненості слов'ян та індусів, для яких племена *венди* та *інди* є близькородинними. Вище була показана змістовна близькість цих племен в їхній боротьбі з ворогами та взаємні дружні відносини. Історично, як свідчать тексти ВК, інди пішли в теперішню Індію, з ними були й слов'яни, зокрема

«риб'яни», які залишилися там, але решта повернулася назад.

В одному із текстів ВК значиться, (д. 6-Д) що у нас вкрали Веди і «не маємо нині Кол, бо не маємо мудреців наших і боянів». На нашу думку, поняття «вкрали Веди» необхідно розуміти, що індуси (серед них і ІНДРА, який знав Веди) взяли у слов'ян **наймення племені**, а разом з цим і «Кола», тобто порядок та закони співжиття племені, що потім появились у вигляді Вед та Рігведи на мові санскриту. Згадаймо, що язичницькі тексти існували лише в усній формі і в той час (до II тис. до н. е.) не були записані. Сучасні дослідження вед та давнини слов'янської свідчать про їхню спорідненість і єдині витоки [47].

Попутно замітимо, що не тільки імена *венеди* та *Інтра* мають єдину природу, а й *венди* та *Веди* походять від одного й того ж кореня. Так, П. Шафарик наводив із пам'яток форму *Widines*, в якій опущено серединне /n/ [107, с. 277]. У текстах ВК неодноразово зустрічались подібні реалізації з /n/ і без нього, наприклад: РЕН-СЕ та РУСЕ, РЫБЬЯНЫ – РЕНБА тощо. Все це дозволяє прийняти гіпотезу, що *Веди* походять від *венди* (*венеди*), а не від дієслова *відати*, яке є вторинним. В Еддах зустрічаємо в давніх оповідях, що пісні і письмена Ванів називались *Venda-Runir* [107, с. 246], що має в собі семантику 'вендські руни', або 'руни Вед'. Звідси також слідує, що слов'яни в давнину мали письмо у вигляді рун, первинно сакрального значення. Ймовірно, скандинавські руни та буквені позначення в текстах ВК мають сліди давнього співіснування при народженні. Про це свідчить сумісне помешкання русів (ван) та скандинавів (асів) у Приазов'ї та на Дону, як про це уже йшлося вище.

ПЕРУН - Бог дощу, грому та блискавки в слов'янському пантеоні [37, с. 357]. Його походження сягає індоєвропейського часу, коли під іменем *Варуна* - творця світу, а також бога неба та водяної стихії він засвідчений у ведійських текстах. Вяч. Вс. Іванов і В. М. Топоров вважають Перуна "спільним нащадком стародавніх індоєвропейських традицій" [41, с.4]. Звернімося до свідчень Перуна в текстах ВК.

Ім'я Перуна в текстах ВК пов'язано з військовою сферою. Від цього бога [ПЕРУНІА] руси отримали мечі залізні й коні (д. 6-В), боги разом з Перуном *«накували мечів своїх»* (д. 4-В). Орій бачив, як Перуньо кував мечі [ПЕРУНЬКО КОВАЩЕТЬ МЕЩЫ] (д. 24-В), також стругав нам стрілу свою [СТРЖЕ НАМО ПЕРОУНЬ СТРА СВА] (д. 34). І Бога Перуна-громовержця (д. 11-А) *«просимо не переставати живих явищ Кола крутити в Яві»* [БГУ ПЕРНЕВІ ГРМОВРЗЕЦУ]. За все це велика похвала Перуну-златоусту [ПЕРУНА ЗЛАТУСА] (д. 4-А), руси виражають славу *«Богові Перунові огнекудруму»* [СЛВА БГУ ПЕРУНУ ОГНКУДРУ] (д. 11-Б).

«Старі отці венедського роду» судили родичів біля Перунова дерева [О ПЕРУНЬ ДРЕВЫ] (д. 7-А). Перун представляє множинність БОГА разом з іншими божествами ДАЖБО, ХОРА, ЯР (д. 4-Г) і стоїть у ряду перших. Все ж руси є сини Перуна, а Дажбога внуки [ПАРУНЕ СЫНЫ А ДАЖЬБА ВНЦЫЕ] (д.23). В одному із текстів зазначається (д. 7-Д), що воїни *«іспили води живої од Перунця»* [ВОДЕ ЖІВЕ ОД ПЕРУНЦЕ], в інших Перун *«гримить у небі яснім»* (д. 7-Е), *«блискавками посіваючи донеба синього»* (д. 7-Є).

У цілому Перун, синами якого є руси, виступає в двох іпостасях: як Бог Грози й блискавки та Бог Воїнів, з яких останнє наймення, як свідчить нижче етимологія, виступає хронологічно вторинним.

У текстах ВК розглядуваний бог засвідчується такими словформами: ПЕРУН, ПЕРУНЬ, ПЕРУНА, ПЕРУНЕ, ПЕРУНУ, ПЕРУНО, ПЕРОУНЬ, ПЕРОУНУ, ПЕРУНЮ, ПЕРУНОМ, ПЕРУНАМІ, ПЕРУНІА, ПЕРУНЦЕ, ПЕРУНЬЕ, ПЕРУНІУ, ПЕРОУНІА, ПЕРНЕВІ, ПЕРУНЬКО, ПЕРОУНЕЦ, ПЕРУНЬШТЕ, ПЕРУНЬКОВЕ, ВПАРУНА, ПАРУНЕ, ПАРУНІЕ, ПАРУНЕЦЬ, ВПАРУНІ, ПАРКУНА, ПРЕУНІ, ПРУНОІУ. Значений теонім виступає, як правило, в похідних формах, в яких провідним є смисл, відображений в корені ПЕР-. Закореневі морфеми налічують до двох суфіксів та флексію, наприклад: -УН, -УНЬ-КО, -УН-ЕЦ, -КУН-А, -УНА-МІ та ін. Зникнення голосного в корені в окремих випадках свідчить про ненаголошеність цієї морфеми. Раніше нами було показано, що в корені ПЕР-/ПАР- має місце вплив Трипільського субстрату, в ре-

зультаті чого звук /п-/ витворився із іє.*k^wer- зі значенням ‘скотарі; воїни’ [94, с. 183].

Перший закореневий суфікс, як правило, -УН- має значення ‘один із...’ і походить із іє.*-k^win. У цьому сенсі форма ПАР-КУН-А є архаїчнішою порівняно до інших, в яких відсутній приголосний /к/. Подібні форми зустрічаємо і в інших мовах: лит. *Perkūnas*, лтс. *Pėrkōns*, прус. *Perkuns*, хоча з останніми, як зазначає М. Фасмер, «неможливо доказати родинність Рерупъ» [104, с. 246-247]. За аналогією до утворення поширеного в слов’янських мовах суфікса -ow, який вийшов із псл.*-kowo > -(k)owo > -ow (-ov) [95, с.184], на нашу думку, можна прийняти походження слов’янського -ун із псл.*-kun, а значить і вважати, що форми ПЕРУН, ПАРУНЕ і ПАР-КУНА є варіантами одного й того ж слова. Очевидно, що первинною була форма ПАР-КУН- зі значенням ‘один із богів-скотарів’, яка поступово стала поширюватися і переважати у значенні ‘один із богів-воїнів’, редукуючись також у своїй формі до вигляду ПЕРУН. Саме таке значення цього божества є основним у текстах ВК. Повертаючись до форми ПАР-КУН, зазначимо, що таке ім’я в давнину було двоосновним і складалося із основ іє.*k^wer- та *k^wen- зі значеннями відповідно ‘земля’ і ‘небо’. Перше позначало в сукупності скотарів та воїнів, друге відносилось до природної стихії у вигляді дощу, грому, блискавки. Згадаймо, що подібні функції виконувало також іє. божество *Варуна*. До речі, в одному випадку (д. 20 /фрагм./) зустрічаємо вираз «а тоді Перун прийде» А ТУ ВПАРУНА ПРДЕ, в якому в формі ВПАРУНА на початку вжито ВП-, що свідчить також про родинність формальну теоніму *Варуна* та *Перун*.

Серед зазначених форм у текстах ВК вживаються наймення Перуна з демінутивним суфіксом -ЕЦ, -ЕК у вигляді ПЕРОУНЕЦ, ПЕРУНЦЕ, ПЕРУНЬКО, ПАРУНЕЦЬ, що виражає ніжність та повагу русів до цього божества. В одному із текстів в атрибуті від слова Перун присутні три суфікси: ПЕР-УНЬ-К-ОВ-Е (д. 24-В). Взагалі-то суфіксальна варіативність та багате флективне оформлення свідчать про суміщення в текстах різних мовних та часових площин сюжету текстів ВК.

ВЕЛЕС - скотський Бог, головний у землеробів-слов'ян, протиставлявся Перуну. Руси (слов'яни), молячись до Влеса [ВЛЕСА], називали його отцем своїм (д. 3-А). Богам платили десятину, «а соту - на Влеса» [А СЕНТУ НА ВЛАСВЕ]. Автор ВК зазначає, що «Влес навчив землю обробляти та зерно сіяти» [ВЛЕСО] (д. 4-Б), «ставити Снопа до огнища» (д. 8 /2/). «У Влеса навчилися землю раяти пращури, також і ми маємо» (д. 20 /фрагм./), він «іде правити отарами» (д. 26).

Але «тепер вже не ті старі часи ... і стали ми як віск без Влеса» [ВОЩА БЕЗО ВЛЕСА ТОІ] (в смислі 'як свічка без Бога') (д. 6-В). Вночі Влес як зоря «іде в небесах по Молоці Небесному до чертогів своїх», і руси свої співи починають, славлячи Влеса (д. 8 /2/). І згадується Влес разом з Хорсом та Стрибом (д. 11-А). «Волоса вої ідуть на [ворогів]» (д. 33 /уривки/).

Враховуючи сказане, Ілар Хоругин присвячує цю книгу Влесу - «Богу нашому» [ВЛЕС КНІГО СІУ ПТЧЕМО] (д. 16-А). Семантика наймення Велес відображена в землеробській сфері. Зупинімося на етимології цього слова.

У текстах ВК зустрілися такі реалізації наймення Бога Велеса: ВЛЕС, ВЛЬС, ВЛЕСА, ВЛЕСО, ВЪЛОСЕ, ВЛАСВЕ. Архаїчнішою вважаємо форму ВЪЛОСЕ, в якій згодом початковий склад редукувався до ВЛ-. Очевидним є корінь вигляду ВЪЛ-, який може бути зведений до іє.**k^wel-* зі смисловою домінантою 'землеробство', протиставляючись іє.**k^wer-* у вигляді бога Перуна, що первісно стосувався скотарів і керівної верхівки суспільства (воїнів) [94, с. 183]. Зазначена основа ВОЛОС- фонетично є спорідненою до форми ВЕЛЕС-, що зустрічаються в слов'янських пам'ятках [34, с. 421], в яких давніше /o/ закономірно змінилося в /e/ (обидва звуки одного /середнього/ рівня підняття язика). Приведені варіанти основ, очевидно, походять із псл.**vels-/*vols-* («владсть, влада») [там само].

Наявне в ВЕЛЕС/ВОЛОС суфіксальне -С в одному випадку із текстів ВК засвідчено у вигляді -СВ(Е) (д. 3-А), що нагадує розглянуте раніше СВА зі значенням 'бог'. Таким чином, вищенаведені форми зазначеного божества можна привести до вигляду ВО-

ЛО-СВА (псл. **voloswa*) зі значенням ‘скотський Бог’.

Окрім вищерозглянутих слов’янських теонімів, у текстах ВК зустрілися ще такі наймення божеств: *Хорс*, *Сімарг*, *Стрибог*, *Ладобог*, *Купалбог*, *Яр-бог*, *Марі-Мор*, *Вишень*, *Леле*, *Літиць* та ін. Виходячи із аналізу основних слов’янських теонімів, засвідчених у текстах ВК, можна допустити, що найбільш архаїчним є наймення Богині-матері *Сва* (із іє. **k^{wa}* ‘Всесвіт’), із якого походить узагальнене поняття ‘бог’ (псл. **bogъ*). Цей же первісний корінь зустрічаємо в імені *Сварог* зі значенням ‘Бог Всесвіту, Бог Неба’, а також у найменні пантеону слов’янських богів *Сварг*. Його син *Дажбог* ‘Бог Сонця’ опікувався слов’янами, які стали сонцепоклонниками. Розпад первісної слов’янської спільноти привів до розрізнення землеробів та скотарів у вигляді відповідних божеств *Велеса* та *Перуна*.

Серед інших богів чільне місце у текстах ВК займає *Квасуро* та його напій *сура*, тайну творення якого він отримав від богів. Він походить із роду ванів (венедів - В. Т.), як зазначається в скандинавських сагах [107, с. 225]. Квасуро [КВАСУРО] був «*сміливим і сильним мужем і з богами розумівся*» (д. 22), вочевидь, він був напівбогом. Ладо сказав «*залити меди водою й усурити їх на сонці*», а Богумір відзначив, що «*створене Квасуром [КВАСОУРОУ] слід називати суринією [СОУРЫНІЯ]*». І цей напій широко використовували руси при славленні богів і на радість собі. Звернімося до вжитку терміну *сура/сурина* в різних текстах ВК.

Перш за все, *сурина* вживається в значенні ‘напою’: (д. 3-а) «*Пиймо сурицю на знак благоді і єдності з богами*» ПІЙМО БО СУРИЦУ В ЗНАК БЛАГЪСТІ, (д. 4-Г) «*Залишимо на суру молоко наше в травах*» ОСТАВХОМ НА СУРИУ МЛЕКОІ НАШЯ ВО ТРАВЪХ, «*і даймо сьому суритися*» А ДАІМО СЕ СУРИТИСЯ, (д. 6-Є) «*трава зелена ... і усурити її на сонці нашому*» УСУРИТИ Ю НА СОНМА НАШЕ, (д. 12) «*сурияну п’ємо аж до вечора*» А СУРИАНУ ПІМО А ТАЖДЕ ДО ВЩЕРЕ, (д. 23) «*І ще повинні знати, яку суру пити*» ЯКУ СУРЕ ПІЯЩЕ ДО СЕЩЕ ГРЕНДЕХОМЪ.

Спільним для розглянутих форм є корінь СУР- зі значенням ‘напій’. Забігаючи наперед, скажимо, що СУР- у текстах ВК позна-

чає також *сонце*, *зіркі*, що в сполучі наймення КВАСУРО, де КВА-значить, окрім іншого, ‘небо, вода, рідина’, можна ідентифікувати зазначене ім’я як ‘творець небесного (сонячного) напою’.

Корінь СУР- вживається, як свідчать тексти, у значенні ‘Сонце’: (д. 4-В) «*І йшли вони до Сури на південь*» ШЕД ІНІ ДО СУРІ НА ПОЛДЕНЕ, (д. 4-Г) «*Сурія, світи на них і до нас*» СУРІА СВБТИ НА НЬ А ДО НЬ, «*Першому славу Сурія стелить – Діду*» ПЕРВБ БО СЛВА СУРІУ СТУДІДУ, (7-В) «*Суря та була з нами*» ОД РОМЕІ ГОДЕ А СУРЯНТА ЯКОВА БЕНДЕ СО НЬІ, (д. 24-В) «*на сонці настояна [сурина] три дні*» І НА СУРІ СТАВІЕНА ТРІЕ ДНІ.

Окрім зазначеного, *сонце* має також таке вираження: (д. 4-В) «*Се Русь була відрізана від заходу сонця*» ОГРОЖДЕНА ОДЕ ЗАПАДУ СУНБ, (д. 5-А) «*А тоді пішли на схід сонця*» ТАМО ТЩЕХОМ СЕН ДО ВОСХДЯЦУ СУНЕ, (д. 7-Г) «*А ту маємо приймати, допоки Сонце родить*» ЯСЕТЕ ЯКОЩЕ СУНЕ ВРДЯТЕ і т. д. У розглянутих прикладах поняття *сонце* засвідчено коренями СУН- та СУР-.

До розглянутого гнізда слів з коренем СУР- та його варіанта ЗОР- відносимо позначення в текстах ВК *зірок* на небі, наприклад: (д. 3-А) «*хай виїде на них Зоря Віщяя*» НА НОІ СУРІ ВБШАТИ, також такі форми: (д. 1) «*Світ-зоря, яке нам сяє*» СВЕТ ЗОРЕ НАМЕ СЯЩЕ, «*ті світять зорями нам од Іру*» ТІ СВЕТІ ЗОРЕМА НАМО ОД ІРУ. Вочевидь, розглянуте слово *зоря* в текстах представлено синонімічними коренями: СУР- та ЗОР-, які різняться фактично початковим приголосним – глухим чи дзвінким.

Виходячи із вищерозглянутого, відмічаємо, що корінь СУР- вживається в текстах для позначення *напою*, а також значить ‘Сонце’ та ‘Зоря’. Раніше у нашому дослідженні говорилося, що Сонце має спільні смислові риси із Зорею, а значить і єдині витоки у своєму походженні [93, с. 139-147]. Іншими словами, Сонце отримало наймення як ‘одна із зірок’. Саме таке розуміння щодо Сонця має його друга назва СУН-, що може бути віднесена до іє. **k^wen* ‘частина, один’. Таке розуміння підтверджується текстовим матеріалом із ВК, наприклад: (д. 7-Ж) «*Та бо Зоря сонце провіщає*» ТА

БО ЗАРЫНЕ СУНЕ ВЪСТЩА, а також вжитком паралельно СУН- та СУР- в позначенні Сонця: (д. 28) «*А венеди осіли на землі, де Суне Сурь спить*» НА ЗЕМІЕ ІДІЕЖДЕ СУНЕ СУРЬ СПІАЩЕТЕ В НОЩЕ, або (д. 8/2/) «*день помирає без суне суране*» ДЕН УМИРА БЕЗ СУНЕ СУРАНЕ. Як наслідок, такий вжиток позначення Сонця з допомогою двох коренів відображено в іє. мовах: **sun-* та **sur-*, які, як показано вище, мають значення ‘світити’ та ‘зоря’. Відповідники зустрічаємо в мовах: др. *сьльньце*, стсл. *сьльньце*, укр. *сонце*, рос. *солнце*, схв. *сѣньце*, п. *śłońce*, лит. *saulė*, прус. *saule*, гот. *sauil*, дісл., лат. *sōl*, дангл. *sygil*, д. інд. *sūra-h* [38, с. 354; 53, с. 521].

Таким чином, первинна мотивація щодо назви Сонця має в собі розуміння ‘одна із зірок’, що виражалося спершу з допомогою СУНА СУРО, а згодом в тій чи іншій мові залишився один із коренів. У деяких із слов’янських мов (стсл. *сьльньце*, др. *сьльньце*, п. *śłońce*) зустрічаємо корінь **sūl(n)*, в структурі якого виділяються складові: **sū-* зі значенням ‘разом з...’ та **-l(n)* ‘луна’, що має в цілому мотивацію ‘той, що разом з луною’. Таке ж розуміння зустрічаємо і в германських подібних формах (гот. *sauil*, дісл. *sōl*), в яких Сонце в одній із едд виступає як ‘супутник місяця’ [94, с. 131-132].

Насамкінець необхідно зазначити, що корінь **son-* має в анлаті щілинний глухий, що походить із зімкненого в **k^ven* у результаті палаталізації, відомої із часу існування іє. прамови і властивої мовам *сатем*. Але цей же корінь **son-* присутній і в мовах германських, що належать до групи мов *кентум*. Вочевидь, відмічений фонетичний процес і зародження наймення сонця **son-* відбувалися в час до появи зазначених двох груп іє. мов. Подібні випадки змішання одних та інших ознак, хоча і поодинокі, мають місце в групах мов *сатем* та *кентум* [109].

Білобог/Чорнобог. У текстах ВК зустрічаються наймення богів *Білобога* та *Чорнобога*, які в давнину розумілися як пара божеств відповідно з позитивними й негативними рисами. Таке розуміння слов’ян зустрічаємо в наступному контексті: (д. 11-А) «*Білобог і Чорнобог перетягуються*» БІЛОБГ А ЦРНЪБГ СЕН ПЕРОУТЕ-СЕ, що свідчить про поперемінний вплив одного чи іншого бога

на людину, відображаючий діалектику життя. Автор зазначає, що якщо хтось (д. 22) «сказав нерозумне про Чорнобога, а інший, теж у radoшах, - про Білобога» О ЦРНОБЪЗЕ А ИНЬ ИЖДЕИМЕ РАД-ГЪЦЬ ІЕ О БЪЛЪБЗІЕ ТАКОЖЕДЬ, «так можна знайти і ворогів, і друзів». Тому, піднімаючи келих сонячного напою, воїни-слов'яни вшановували як одного, так і іншого бога, які принесуть їм перемогу, а ворогам поразку. З часом у слов'ян закріплюється Білобог за терміном Бога взагалі, а Чорнобог відходить на задній план. «Це Білобог, - пише Ілар Хоругин, - веде наші рати і кінноту» (д. 14) СЕ БІЛЕБОГ ВЕНДЕ НАШЕ РАТЕ І КОМОНЬСТВА.

Патер Дій. Серед богів пантеону ВК є неодноразова згадка про *патера Дія*, семантика вжитку якого свідчить про його високе місце в ієрархії інших божеств. Так, в одному із текстів (д. 19) руси, молячись, звертаються до патера Дія, щоб той «розвів вогонь, який Мати Небесна Слава принесе на крилах своїх праотцям нашим» МОЛИХОМЬ ПАТАРЕ ДЯІЕ ЯКО ТОІ ИЗВЕДЕ ОГНЬ. У тексті значиться патер Дій як первинний щодо дій матері Сва (д. 30), і він є «особливим» і «стоїть напроти Матері» ПЫТАРЕ ДІАІЕ... СТАЩЕТЬ О МАТРІ ПРОТІЕ ВЕ. Його першість підкреслюється і у випадку дій Перуна, коли Дій зупиняє наслану Перуном засуху на краї чужі. У той же час патар заступається за русів і молиться за них (д. 29) ПЫТЕРЕ ДІЯІЕ МОЛІО НОІ.

Наймення розглянутого божества має такий вигляд: ДЯІЕ, ДІ-АІЕ, ДІЯІЕ, в яких вирізняються дві складові – корінь ДЯ-/ДІА-/ДІЯ- та флексія –ІЕ. Щодо кореня, то тут вбачаються варіанти первинного **dja-/*dij-*, в яких, як уже була мова раніше, приголосний /j/ походить із іє. */w/. Все це дає підґрунтя реконструювати іє. **dwa-/*diw-* зі значенням ‘два’. Таким чином, наймення слов'янського Дія дозволяє передбачити його первинну природу як ‘двоєдину’ сутність. Таке ж походження мають споріднені наймення герм. *Tiwas*, гр. *Zius*, лат. *Jupiter*. Вочевидь, індоєвропейські витоки слов'янського Дія свідчать про глибоку давнину існування цього божества.

Сімаргл розглядається як східнослов'янське божество, яке

входило в пантеон при князі Володимирі (980) і походить ніби від перс. *Sīmurg*, що дозволяє допустити семантику (за Б. О. Рибаківим) бога рослинності. У текстах ВК бог Семерегл розглядається як Огнебог (д. 3-А, 11-Б). «Цього бога-вогника Семерегля просимо показатися і встати на небі, і так світити аж до мудрого світа» (д. 3-А), в іншому тексті: «Славимо Огнебога Семерегля, який гризе дерево і соломі, та огнекуделицю розвіває вранці, вдень і ввечері» (д. 31). І в іншому тексті вживаються тотожно зазначені наймення: «А те бо освячує Огнебог Семерегель і віщує швидко та чисте весняне відродження» (д. 11-Б). Очевидно, що Сімаргл виступає в текстах як Бог Вогню, можливо, його можна розглядати як Бога Сонця [16., с. 470-471].

Наймення зазначеного бога подано в текстах ВК у такому вигляді: ОГНИКУ СЪМУРЬГЛЪ, ОГНЕБГ СЕМЪАРЕГЕЛЬ, ОГНЕБГА СЕМЪРЬГЛА. Божество засвідчено в давньоруській мові як *Симъ* (*Симарьгла*), етимологія якого має спірні тлумачення [104, с. 622]. У міфології зазначається, що цей бог появився від удару молота Сварога об камінь Алатир, і він розташований в Центрі Світу, є «всім каменям батько».

Дійсно, виявити давню мотивацію імені зазначеного бога надзвичайно складно, можна лише запропонувати якийсь із його варіантів. Із кількох варіантів наймення зупинимось на формі СЕМЪАРЕГЕЛЬ, що позначає суб'єкт у вигляді наз. відм. одн. У порівнянні до перс. *Sīmurg* у слов'янському варіанті виділяємо складові: СЕМЪА- як корінь та суфікси -РЕГ-ЕЛЬ. Перший суфікс зустрічаємо в імені СВА-РОГ, що значить 'князь; бог', а наступний -ЕЛЬ свідчить, вважаємо, про цілісність та єдність всього слова. Сам же корінь СЕМЪА- має кількість 'сім', тобто 'сім іпостатей' за аналогією до Трибога (три голови), Свантевіта (з чотирма головами). Фігура останнього робилась із дерева з 4 головами і 4 обличчями, він згадується у західних слов'ян в IX ст. н. е. [118, с. 43]. Отже, СЕМЪАРЕГЕЛЬ - 'Бог-Семиглавий'.

МАРІ-МОР розглядаємо як божества підземелля, які «не сміємо славити. Ті бо діви є нашим нещастям...»(д.4-Г). Проте від їхньої

помочі руси не відказуються, як значиться в одному із текстів: «*Се Мар іде на [ворогів] і Мор. Ці двоє візьмуть сили їхні і кинуть під мечі наші*» (д. 28). Очевидно, що руси не можуть обійтися без цих божеств і вважають, що «(з) *Мор-Марою не сміємо частки мати, бо будемо одлучені од роду нашого*» (д.38 Б /уривки/).

У текстах зустрілися наступні слововираження зазначених божеств: МАРЪМ, МАРОІУ, МАРА, МОРОКА, МАРЕ, МОРЬ, МАРИУ, МОРА, МАРЬ, МОР, МАР, МОРИА, МОРМАРОІ. Аналіз показує, що наймення МАРІ та МОР вживаються завжди разом в одному й тому ж контексті, що свідчить про їхню смислову та формальну спорідненість. Проте фонетично вони чітко розрізняються у своїх реалізаціях, зокрема коренями МАР- та МОР-. У слов'янських мовах відмічаються зміни голосних в одній і тій же морфемі типу / а > о / (пор.: укр. *дав* - бойк. *дов*). Можна допустити, що обидва корені вийшли із однієї праформи, можливо, **mor-* зі значенням 'море; вода'. Пор., слова: *море* - *марініст*, де чергуються *о/а*. Давні поховання людей пов'язані з водоймами чи болотами, як це засвідчують слов'яни та інші народи [40].

Досить часто в текстах ВК зустрічається термін ПРАЩУРІ, що позначає душі наших потомків ДУЩЕ ПРАЩУРІ, які (д. 1) «*світять зорями нам од Іру*». Вони «*дорікають нам, що не бережемо ми Праву, Наву і Яву*», але «*пращурове наші виступили*» в бою з ворогами (д. 4-А) ПРАЩУРОВЕ НАША. Їх (д. 4-Б) «*Влес навчив землю обробляти та зерно сіяти*», вони стали «*огнищанами*» ПРАЩУРІ ОГНИЩАНАМА СТАТІ.

Поняття пращури має місце і в земних реаліях, (д. 4-Г) зле плем'я дасуво «*на пращурів наших набігло*». В іншому тексті (д. 7-Б) «*Красная птиця ... несла пращурам нашим вогонь для домівок їхніх*» НЕСЕ ПРАЩУРЕМ НАШЕМ ОГНЬ ДО ДОМЫ. Вважається, що не можна себе підносити «*вище пращурів та Ора-отця*» (д. 8) ОД СЕБЕ ВЫЩЕ ПРАЩУРЕ А ОРЕА. 8(3) «*Коли наші пращури Суренж творити починали, греки приходили як купці*» до них. Автор вважає, що Боги наші, то бувші пращури, як в цьому тексті ВК (д. 15-А): «*І того Сварга - першого Пращура молимо*»

ТУ СВРГОІ ПЕРВІЕ ПРАЩУРЕ МОЛИХОМ. Сваржець *«говорить пращурам нашим, яка ми сила велика»* (д. 23) ПРАШТЫРЬ НАШЕ. З іншого боку, руси *«величают пращура нашего Сварга»* (д. 24-Г) ВЕЛІЧАХОМЬ ПРАЩУРІА НАШЕГО СВРГА. На небесах (д. 26) *«вічність перед нами. А там побачимо пращурів своїх і матерів»* І ТАМО ЗРЯЩЕХОМЬ ПРАЩУРЕ СВОЕ І МАТЕРЕ. Там немає ворогів, лише *«Права істинна...І Заребог ходить краєм тим і розповідає пращурам нашим [О ПРАЩУРІЕ НАШІА], як живемо на землі [ЯКО ЖІВІЕХОМЬ О ЗЕМІЕ], і як страждаємо, скільки б'ємося і скільки маємо зла многого. Руси ходили на кладовище, щоб уявити «як дихають пращури наші» (8/27/)* ЯКВО ДЕНШАЩЕТЬ ПРАЩУРОВЕ НАШТЕ. І Мати Небесна Слава перед нами йде, (д. 29) вона *«огонь дала пращурам нашим. І се Щури наші радіють у Сварзі за нас»* ОГЕНЬ ДАШЕТЬ ПРАЩУРОМ НАШЕМ І СЕ ЩУРЕ... Похоже, що слова *пращур* та *щур* є фактично синонімами і ризняться, очевидно, поколіннями. Це підтверджується в наступному тексті: (д. 38-А) *«Всяк рід мав Щурів і Пращурів, які померли»* ВСЯКЪ РЪДЪ ИМА ЩУРЫ А ПРАЩУРЫ.

Таким чином, Щури та Пращури були в минулому нашими землянами, потім їхні душі перейшли у Вирій, де вони, як говориться в текстах, продовжують жити в іншому світі, виконуючи всі ті ж роботи, що і на Землі. Їм допомагають Боги, зокрема Сварог, Мати-Сва та інші. Словесно ці імена мають таке вираження в текстах: ПРАЩУРІ, ПРАЩУРЫ, ПРАЩУРОІ, ПРАЩУРОВЕ, ПРАЩУРЕМ, ПРАЩУРЕ, ПРАЩОУРЬ, ПРАШТЫРЬ, ПРАЩУРІА, ПРАЩУРІЕ, ПРАЩУРОМ, ЩУРЕ, ЩУРЫ. Початкове ПРА- є префіксом, що вказує на давнину, а в текстах свідчить про прадавніх предків. Основу слова утворює форма типу ЩУРІ з різними відмінковими закінченнями.

Повертаючись до текстів ВК, можна вважати, що терміну *пращури/щури* у його творенні наявна первісна мотивація 'людина (земна/небесна)'. Згадаймо, що первісно у свідомості людини Земля і Небо сприймалися як єдина 'Земна твердь', людина якої, вважаємо, і отримала назву *Щур/Пращур*. На етапі розрізнення Неба і Землі ці терміни стали позначати, з одного боку, предків людини

(щурів - близьких, пращурів - далеких), а з іншого, Душ цих людей, які знаходилися у вирії, ставши тут богами як Сварог. Такі значення слів *щур/пращур* зустрічаємо в текстах ВК.

Цікавою виглядить одна із форм з початковим у корені звуком /ц/: ПРАЦУРОМ, що дозволяє ідентифікувати варіант кореня *цур-*, нарівні з *щур-*. Перше має вжиток у народі «Цур тобі пек» у значенні ‘згинь, пропади, відчепися’, тобто у негативному смислі. Очевидно, що корінь *щур-*, який є синонімічним до *цур-*, мав у собі синкретично позитивні і негативні ознаки людини, як це і має місце у буденному житті останньої.

Свентовид. До слов’янських божеств відносимо *Свентовида*, який в текстах ВК займає положення на рівні зі Сваргом та Перуном. Він «землю, сонце наше і зірки утримує, і світ міцний творить», тому нашому Богові «славу проголошуємо» А БГУ СВЕНТОВИДИУ СЛВУ РЦЪХОМ (д. 11-А). Складова його наймення у вигляді –ВИДИУ свідчить про належність цього Бога до язичництва західних слов’ян. Корінь СВЕНТО- відображає давню форму зі значенням *світлий*, тобто в цілому ‘Світлий Бог’, або Бог Сонця.

Виходячи із аналізу слов’янських теонімів, засвідчених у текстах ВК, можна допустити, що найбільш архаїчним є наймення Богині-матері *Сва* (із іє.**kʷa* ‘Всесвіт’), із якого походить узагальнене поняття ‘бог’ (псл.**bogъ*). Цей же первісний корінь зустрічаємо в імені *Сварог* зі значенням ‘Бог Всесвіту, Бог Неба’, а також у найменні пантеону слов’янських богів *Сварг*. Його син *Дажбог* ‘Бог Сонця’ опікувався слов’янами, які стали сонцепоклонниками. Похідними і хронологічно пізнішими є божества: *Перун, Велес, Сімаргл, Стрибог, Ладобог, Купалбог, Яр-бог, Марі-Мор, Вишень, Хорс, Вишень, Леле, Літиць* та ін.

8. АНТРОПОНІМИ ТА ПОХОДЖЕННЯ *КИЄВА*

У попередніх частинах дослідження текстів «Велесової книги» нами частково розглядалися оніми, зараз же зробимо огляд інших імен, які ще не були об’єктом нашого аналізу чи яких ми торкалися

лише поверхово. Почнемо з наймень *Кий, Київ, Київський*, які виконують суттєву роль в оповідях ВК.

В окремих текстах ВК йдеться про те, що Кий разом з іншими князями належав до синів старотця Ора. Це має місце в тексті: (д. 4-Г) «*І рушили всі троє синів Орієвих: були то Кий та Щек і Горовато, од яких і три славні племена виникли*» КІЕ ПАЩЕК А ГОРОВАТО. Руси «*тішли до сонця до Ніпра-ріки і там Кий заснував град*» (д. 15-Б) КЫЕ ОУТВРЖДЕНЬ ГРД. В іншому місці (д. 31) також зазначається, що після землетрусу отець Орій наказав своїм трьом синам поділитися на три роди і йти на південь та на захід: «*То були Кий, Щек та Хорив*» Т БІАСТЕ КІЙ ЩК А ХРІВ, або також: (д. 33) «*А Кий, як розповідають, поставив град на Ніпрі-землі*» А КІЙ БО РЩЕ СТАВА ГРДО. «*І там Кий заснував град Київ*» І ТАМО КОІЕ УТВОРЕ ГРАД КІЕВ. В інших текстах: (д. 36-А) «*Се бо Ора-отець іде перед нами і Кий веде за Русь, і Щек веде плем'я своє, а Хорив хорватів своїх*» АКІЕ ВЕНДЕ ЗА РУЩЬ І ЩЕКО ВЕНДЕ ПЛЕМЫ СВЕ А ХОРЕВЬ ХОРВЫ СВЕА; (д. 7-3) «*Кий бо усівся в Києві і йому ми всі підлеглі, і з ним досі будуємо Русь*» КІЙ БО УСЕНДЕСЕ О КЫВЕ.

Князь Кий вів боротьбу з ворогами, які нападали на русів, (д. 15-Б) «*і тоді рать свою устремив Кий на них*» І СЕ РАТЕ СВА УСТРМІ КЫЕ НА НЕ. В іншому випадку: (д. 34) «*Се бо князеві Кию на ум спало піти на болгар*» СЕ БО КНЗЕВЕ КОІУ ДО УМЬ СПАДЕ. І Кий не одводив полки свої від болгар: І СЕ КОІЕ ОДЕВЕНДЕ ПЛКА.

Прошло тридцять літ князювання Кия, (д. 36-Б) «*тоді Кий помер*» СЕ КЫЕ УМЕРЕ. Згодом (д. 37-Б) «*в ті часи, після Кия, ПО КЫА, князями обирали багатьох отців*».

Виходячи із засвідчених вище форм, наведемо всі вжитки наймення князя *Кия*: КОІЕ, КОІУ, КОІЕ, КЫЕ, ОКЫЕ, КЫА, КЫВЕ, КІЕ, КІЙ, АКІЕ. В усіх наведених іменах корінь починається зі зімкненого приголосного /к/, за яким слідує голосний звук, що може бути монофтонгом або мати дифтонгоїдний характер. Початковий приголосний вживається з -І- та -Ы- у формах КІЙ та КЫЕ, що

свідчить про м'якість та твердість консонанта, а також, ймовірно, про різний час існування цих словоформ. У найменні КІЙ чітко виступає голосний /i/ між приголосними. У цій позиції зустрічаємо також сполуки -ОІ-, -ЬІ-, -ІЕ-, в яких, як свідчить текстовий матеріал, реалізуються дифтонги з напівголосним /j/, тобто /oj, њj, je/. За ними слідує флексія -Е, -У, -А, що вказує на той чи інший відм. одн. У фонетичному вигляді корінь має реалізації: *koj-, kьij-, kje-, kij-*. Ретроспективний розгляд цих форм дозволяє передбачити в їхній структурі прадавню *kje-*, яка в результаті дії Трипільського субстрату отримала вставний голосний, змінивши корінь до вигляду CVC- (із CCV-). Такий фонетичний процес мав місце в слов'янських мовах і в деталях описаний нами раніше [94, с. 60-65]. Отже, наймення князя Кия свідчить у своєму вжитку про досубстратні та субстратні реалізації, в яких вихідною формою виступає *kje-*, похідними є *koj-, kьij-, kij-*. В останніх кореневий голосний мав розвиток у напрямку: /o/ > /ьi/ > /i/, що вказує на наступні зміни: *задній ряд* → *передній ряд* і є типовим для слов'янських мов. Таку ж зміну голосного /o/ в найменні старотця ОРА засвідчено вище у вигляді: псл. **ōr-* > *oir-* > д.укр. *ir*.

Таким чином, прадавній корінь *kje-* імені князя КІЕ походить із псл. **kje-*, що вийшов із іє. **k'e-* < **k^we-* зі значенням 'Всесвіт; природа; Бог'. Згадаймо, що цей корінь має місце також у найменнях слов'янських теонімів, а це значить, що ім'я князя Кий торкається також божественної суті. Цим підтверджується думка славістів, згідно з якою Кий є напівміфологічним образом [29]. У слов'янських мовах цей корінь засвідчений також як *koj-, kьij-, kij-*, що вказує на субстратні зміни. Але і ці зміни містять в собі два синхронні зрізи, що відображають голосний заднього і переднього рядів. Коренеформа *kij-* вказує на давньоукраїнське слово типу КІЙ.

Звернімо увагу на наявність в корені *koj-* губно-губного /o/, що, як відомо, появився під впливом білабіального /-w-/ із іє. **k^we-*. У зв'язку з цим вважаємо допустимим і реальним існування у цій позиції також подібного лабіального голосного /u/ в топонімах, які будуть розглянуті нижче.

Іноді вживається корінь *kje-* в значенні 'земля Кия', як, наприклад: (д. 22) «*Руськолунь покинувши, одійшли ми до Кия й оселились на землі тій*» КІЕ ТЕЦЕЦЕТЕ А СЕНДЕТЕСЕ... Згодом племена розділились, «*і перва, еси Руськолань, а друга - Кия*» І ПЕРЬВА ЕСЕ РЕНСКОЛАНЕ І ДРГА КЫЕ. Тут також «*Кий*» позначає землю князя Кия. Із історичних студій відомо, що незважаючи на складність відношень антропонімів та споріднених топонімів, перші є первинними порівняно до найменш відповідних земель та населених пунктів. У період такого переходу був час, коли антропонім виконував дві функції і важко розрізнити, наймення позначає людину чи населений пункт, чи одне й друге. Проте, як зазначає О. Шрадер, повсюди «на першому місці - народ, а потім уже країна», добавивши, що в піснях Рігведи зовсім не зустрічаються назви країн, а лише народів [110, с. 55]. Така смислова індиферентність має місце і в реалізації наймення князя Кия, показаній вище.

Звернімося ще до деяких свідчень ВК, в текстах якої зустрічається споріднене вживання розглянутого вище кореня імені *Кий*.

Очевидною є велика родослівна, започаткована князем Києм: (д. 22) «*Було се літ тисячу триста по Кию-отцю*» БЯЩЕСЕ СЕ ОД ЛІЕТЫ ТЫСЕНЦТРИСЕНТ О КЫВЕ ОЦЕ. Слов'янські роди «*існували за Кия до князя Кісте*» (д. 22) АТЫБТО РОДІ ІЕСЬТВАТЕ ОКЫЕ ДО КЪНІЯЗЕ КІСТЕ. Цікавим є наймення князя КІСТЕ, який продовжував родослівну Кия. У зазначеному найменні виділяється той же корінь КІ-(СТЕ), за ним слідує посесивний суфікс -СТ-, що в цілому значить 'князь із роду Кия'. Це ж ім'я зустрічається і в інших текстах, але з суфіксом -СК: (17-А) «*А на його місце посадив онука Кісека*» ВНУЩЕЦ КІСЕК, (д. 35-А) «*про першого бана нашого повідаємо та князя вибраного. Звали його Кисько*» ІМЕННАТЕН БО КІСЬКА, «*і Кисько пішов геть - він повів люд свій*» І КЫСЬКО ІДЕ, «*і був Кисько той славен*» І ТАКО КЫСЬКА, (д. 35-Б) «*тоді Кисько напав на них [ворогів]*» І СЕ КЫСЬКО НАЛІЕЗЕ.

Наймення князів одного роду КІСТЕ та КІСЬКА є похідними, оскільки вони мають суфікс -СТ-, -СЬК-, в яких останній, вважаємо, був первинним. Це підтверджується зміною приголосного в

напрямку /k > t/, зумовленою впливом Трипільського субстрату [94, с. 73] (див. вище: ДУЛІЄБСТА та ДУЛІЄБСКА). Очевидними в змінах є різні часові зрізи в мові, в яких присутній до- або післясубстратний приголосний. Щодо кореня в цих похідних найменнях, то він структурно чітко відділяється від суфікса і має вигляд КІ- або КЬІ- (з м'яким або твердим анлаутом). Абсолютно такий же корінь притаманний найменню князя Кия, показаному вище.

У текстах ВК зустрічаємо ще одне споріднене наймення до імені Кий, але з початковим /s-/ , відомим у наукових працях як 'побіжне-s' (факультативне). Такі форми зустрілися в тексті (д. 17-А): «А ще були князь Славен із братом Сківом» СО БРАТАРЕ МУ СКИВЪУ, «брат Сків біля моря був» БРАТ ЕГО СКФЕ У МОРЖЕ БЯЩЕТЕ. Перша форма має вигляд СКИВЪУ, в якій корінь СКИВ-, друга - СКФ-. Обидві форми представляють собою різні хронологічні відрізки, про що свідчить зміна кінцевого В > Ф, де білабіальний /w/ через /v/ перейшов у /f/. Давній корінь СКИВ- відрізняється від вищерозглянутих, які мають вигляд КІ-/КЬІ-, і може бути позначений як *skiw-*. Очевидно, що тут (*s*)*kiw-* походить із псл. **kiw-* (< *kw-* < іє. **k^w-*), що є спорідненим до псл. **kij-*.

У пам'ять про названих вище князів (д. 38-А) «і перше, що поставив рід слов'ян - мольбище в граді Інді-Києві» МИЕМЕ И ПОСТАВИ ПЕРВЪЕ РОДЪ СЛВЕНЪ МЛБИЩЕ ВО ГРАДУ ИНДИ КИИВУ. Особливий інтерес у філологів визиває тлумачення вислову ВО ГРАДУ ИНДИ КИИВУ, який С. Піддубний перекладає «в граді Інді-Києві», пояснюючи тут же вживання зазначеного терміну як «пам'ять про Індію, місто називали також Індокиїв» [43, с. 113, посилка вниз]. Подібний переклад дає також Б. Яценко в своїй книзі [14, с. 139]: (рос.) «в граде Индикиеве, который назван Киев», вказуючи в коментарі на те, що назва міста Індікиїв «підтверджує факт виходу дніпровських арій з П'ятиріччя і Семиріччя» [там само, с. 237]. Правда, згадуючи і про інші значення слова «інду», автор резюмує, що «у назві міста Індікиїв могла відобразитись уся ця багатозначність» [там само, с. 238]. Г. Лозко дає переклад ИНДИ як *дєсь* у вигляді «дєсь в граді Києві, який названий Київ», поси-

лаючись на В. Даля, в якого «інді» має значення ‘інший’ і т. п. [57, с. 308].

На нашу думку, зазначене слово ИНДИ необхідно пов’язати із давнішою семантикою ‘венедський’, що показано нами в одній із праць, де говориться про спорідненість форм *венеди* та *інди*, *гінди* [92, с. 201]. У зв’язку зі сказаним пропонуємо переклад цього місця в тексті як «рід слов’ян поставив мольбище у **венедському** граді *Києві*».

Узагальнюючи весь вищепроведений аналіз вживання в текстах ВК імені князя *Кия* та інших споріднених наймень, наводимо форми кореня цих варіантів реалізацій, які хронологічно розпадаються на дві групи: давнішу, слова якої безсуфіксальні, у вигляді *kje*, *kij-*, *koj-*, *kyij-*, *(s)kiw-* та пізнішу, корені якої *ki-*, *ky-* вживаються із суфіксом. По відношенню до іє. прамови можна уявити такий фонетичний дериват змін: іє. **k^we* > псл. **kwe/kje* > псл. **kiw-*, **kij-*, **koj-*, **kyij-* > д.укр. *kiw-*, *kij-*, *ki-*, *ky-*. Структурно корінь від імені Кий має в слов’янських мовах вигляд однокореневої одиниці, яка пройшла розвиток у напрямку: CCV > CVC(V) > CVC, CV. Остання CV засвідчена в текстах ВК разом із суфіксом в іменах князів КІ-СТЕ та КЫ-СЬКО і представляє собою редуковану форму щодо кореня CVC, тобто *ki-*, *ky-*. Забігаючи наперед, відмітимо, що цей же корінь має місце і в найменні (катойконімі) *кияни*, що структурно містить у собі корінь, суфікс та закінчення: *ки-ян-и*. Очевидно, що катойконім має мотивацію ‘люди князя Кия’, а не ‘ мешканці міста Києва’, як це засвідчено в рос. *киевляне* (пор. у В. Лучика: [58, с. 259]. Такої ж думки і О. М. Трубачов, який писав: «У давній Русі ... назва людей походить не від імені Київ, а від кореня Кьи, тобто, кыяне ‘люди Кия’» [99, с. 47].

Відмічене вище переконливо, на нашу думку, свідчить про антропонімне походження назви міста *Києва*, як це показано також у словниках [33, с. 76-80; 58, с. 259]. Етимологи вважають, що назва *Київ* походить від відповідного антропоніма *Кьи* (< псл. **Куьь*), що засвідчено також і в текстах ВК, зокрема: (д. 4-Г) «Там і оселився Кий, що був засновником Києва» ТАМО СЕ УСВЕСЕ КІЕ ИЖЕ

БЯЩ СТРОИЩЕМ КИВУ. Зупинимося на розгляді слів *Київ*, *Київський*, вжитих у текстах ВК.

У тексті із ВК (д. 4-А) зустрічаємо словосполучення ДО ГРАДА КІВСКА «до града Київського», в якому атрибут КІВСКА структурно розпадається на КІВ-СКА, де КІВ- належить до кореня. Останній виглядить надзвичайно архаїчним, так як за формою цей формант нагадує первинне псл.**kw-* (із іє.**k^w-*). Подібні випадки зміни іє. початкового лабіовелярного в слов'янських мовах відмічались нами при розгляді впливу на ці (та інші де.) мови Трипільського субстрату [94, с. 60-65]. Зокрема, вище були розглянуті теоніми та наймення БОГ, в яких в основі утворення цього гнізда слів знаходиться праформа псл.**kwa-* зі значенням 'Всесвіт; природа'. Згадаймо, що у сполуці типу псл.**kw-*, як було нами раніше показано, появився інтерконсонантний голосний і форма набула вигляду КІВ- /*kiw-*/. Кінцевий /-w/ у ході розвитку слов'янських мов змінився в /j-/, утворивши сполуку **kij-*, яка показує чергування типу *w/j* (н.луж. *wowterk* 'вівторок' > *wojterk*, псл.**svěť* - полаб. *sjet* 'світ'), згодом *ʝ/l* (укр. *був-були*) [95, с.142-150]. Як було зазначено, подібні зміни мали місце в історії розвитку слів *Київ*, *Київський*, засвідчених у ВК.

У текстах ВК зустрічаємо такі форми відмічених наймень: (д.21) «в Києграді по Боголісах» О КЫЕ ГРДИЕ ПО БГОЛЯСІЕХ, (д. 22) «по Києграду» О КІЕГРДИЕ, «біля Києграда» О КІЕГРДЕ, «а Києград мав менше [градів]» А ІНА О КІЕГРДЕ, (д. 31) «А Кий, як розповідають, поставив град, і тому ім'я дано Київ» А КІЙ БО РЩЕ СТАВА ГРДО А ТОМУ ІМЕ ДАНО ЕС КІЕВ, (д.33) «І там Кий заснував град Київ» І ТАМО КОІЕ УТВОРЕ ГРАД КІЕВ У тексті (д. 36-Б): «до Києграда» КІЕГРАДО, (д. 37-Б): «В ті часи, після Кия» ОТЕ ЩАСЕ ПО КЫА, (д. 38-А) «названим єсть Київ» РЕЩЕНЬ ЕСТЬ КИИВ.

У цілому в значенні назви міста *Київ* або в якості прикметника *Київський* зустрілися такі форми: КІЕВ, КИИВ, КІЕВІ, КІВУ, КЫЕ ГРДИЕ, КІЕГРДИЕ, КІЕГРДЕ, У ГРАДЕ КОІЕВА, КІЕГРАДО, КІВСКА, КІЙСКА. В усіх випадках вживається початковий зімкнений

глухий звук /k-/, за яким слідує голосний, ймовірно, довгий, так як у цій позиції зустрічаємо дублетне написання /-i/ або дифтонг, який корелює, як правило, з довгим голосним. Вище було показано, що до кореня належить і наступний приголосний -В- (із псл. *kiw-), наприклад: КІЕВ-, КІПВ-, КІИВВ-. В усіх випадках у корені має місце голосний переднього ряду (високого чи середнього піднесення язика). В одній із форм реалізується голосний заднього ряду /-o-/, зокрема КОІЕВА, який появився, очевидно, під впливом наступного білабіального -В-. Таким чином, типовою формою кореня є КІВ-, що вживається у значенні 'Київ'. Смісл 'Київський' отримує словоформа лише у випадку наявності після кореня суфікса -СК, пор: КІВСКА, КІЙСКА. Щодо коренів КІВ- та КІЙ- необхідно зазначити появу замість -В- позначення -Й-, що свідчить про чергування w/j. Цей тип альтернативи є надзвичайно давній, як про це вже згадувалося раніше. У цілому в топонімі чи його атрибуті реалізовано такі варіанти кореня: kiw-, kij-, koj-, ki-, ku-. Такі ж реалізації кореня притаманні також імені князя Кия, розглянуті вище. Все це ще раз підтверджує антропонімний характер назви Києва.

До сказаного вище необхідно додати, що в славістиці відмічається ще один підхід щодо походження назви міста Києва, це так званий «куявський», який ґрунтується на тюрк.-араб. топонім. зв'язках ойконіма (пор. *Quiabah* «Куйаба», він же *Куяб*, *Куябе* та ін.) або на його слов. зв'язках з топонімами типу *Куява*» [58, с. 260]. У наведених прикладах виділяється корінь *kuj-*, який, вважаємо, є синонімічним до вищезазначеного *koj-*. Наявність серединного /u/, так само, як і /o/, свідчать про єдині їхні витоки - білабіальні голосні спричинені впливом попереднього лабіовелярного приголосного в корені іс. *k^we-. Аналіз «куявських» слів показує ту ж природу походження, що і вищерозглянуті слова антропонімного походження. Як свідчать словники, голосний /u/ проявляється і в інших мовах, зокрема європейських, як, наприклад, в топонімах: *Кужово* (в Сербії, Хорватії), чеш. *Кужов*, д.ісл. *Kænugardr* «Київ», лат. *Cujewa*. Голосні /u, o/ виступають у зазначених словах факультативними варіантами і є семантично тотожними.

Весь вищепроведений аналіз топонімів показав, що вони походять від імені князя *Кия*. Цей князь, як свідчать тексти ВК, започаткував після свого отця Ора одну із груп слов'янських племен, як і його брати Щек та Хорив. Жоден текст не свідчить про якийсь зв'язок цих князів з божествами, як, наприклад, першопредок слов'ян Ор. Всі дії князя Кия пов'язані зі земними реаліями, що дозволяє вважати і самого князя земною людиною, хоча бере він початок від свого батька - напівбожественної істоти. Близькість Кия до слов'янських богів, можливо, пояснюється походженням його імені, яке містить в собі корінь *k^{ne} зі значеннями 'Всесвіт; природа; Бог; людина'. Все ж можна прийняти сучасне тлумачення імені, що Кий є напівміфологічною особистістю, але з пріоритетними земними рисами. У такому вигляді він дійшов до нас, хоча зародження богів і напівбогів, як уже про це йшлося, пов'язано за своєю природою із окремими особистостями людей, які з часом були обожнені і переведені в міфічні герої.

Як уже згадувалося вище, Кий досить часто зустрічається в текстах ВК разом з князями Щек та Хорив, які також є синами старотця Ора. Розглянемо ці два імені - їхню семантику та формальне вираження.

В одному із текстів зазначається (д. 31), що після сильного землетрусу Орій наказав своїм *«трьом синам поділитися на три роди ... То були Кий, Щек та Хорив»* Т БІАСТЕ КІЙ ЩК А ХРІВ. *«І пішли з Києм, Щеком і Хоривом - трьома синами Оровими, іншу землю оглядати. І з того почався рід слов'ян»* (д. 38-А): А ИДОША СО КІЙ ЩЕКЪ И ХОРАВЪ ТРИ СЫНИ. Князь *Щек* започаткував плем'я із оріян, до якого сам належав. Про це говориться в наступних текстах: (д. 4-Г) ОД ОРПУ БЯШЕТІ КІЕ ПАЩЕК А ГОРОВАТО, (д. 5-А) БЯ ЩК ОД ОІРЯН. Згодом (д. 7-3) *«Щек пішов до заходу сонця з воями своїми»* ЩЕХУ ІДЕ ДО ЗАКАТУ СУНЕ, а *«інша частина Щекова лишалася з русами»* ІНА ЩЕСТЬ І ЩЕХУ СЕ ЛЕНШЕ З РУСЕВА. В іншому тексті: (д. 36-А) *«Се бо Ора-отець іде перед нами і Кий веде за Русь, і Щек веде плем'я своє, а Хорив хорватів своїх»* АКІЕ ВЕНДЕ ЗА РУЩЬ І ЩЕКО ВЕНДЕ ПЛЕМЫ

СВЕ А ХОРЕВЬ ХОРВЫ СВЕА. «Одійшли Хорив і Щек од інших і переселилися до Карпатських гір» (д. 36-Б): ОДЕІДЕ ХОРЕВЬ І ЩЕХ ОД ЫНЕ А СЕХОМЬ ДО КАРПАНЬСТЕ ГОРІА, а Кий пішов на Дніпро і заснував там своє місто.

Виходячи зі змісту текстів, можна заключити, що старотець Ор разом із синами вийшли із Приазов'я і пішли в напрямку Києва та Карпат. Очевидно, що в пам'яті народній зберігся той давній час, коли протослов'яни разом з іншими індоевропейцями північно-східної гілки мігрували із Анатолії через Східний Кавказ до Волги і далі вздовж Північнороморських степів.

Князь Щек засвідчений в текстах у вигляді форм: ЩЕК, ЩЕКЪ, ЩЕКО, (ПА)ЩЕК, ЦК, ЩЕХ, ЩЕХУ, ЩЕСТЬ. У структурі найменш можна виявити початковий склад, який має в собі Щ-, тобто африкату /шч/, та голосну /e/, яка майже в усіх формах зберігається без змін, окрім випадку ЦК. Приналежність слов'янських і, перш за все, української до «консонантносильних» мов [91, с. 71] дозволяє слову проявлятися у мовленні без голосного звуку, який, вважаємо, виступає в таких звучаннях як напівзвук, типу Щ°К. У цілому в розглянутому імені виділяємо початковий склад вигляду ЩЕ-. За ним у більшості форм слідує приголосний К- або його ослаблений варіант Х- з наступним голосним /ь, о, у/, іноді голосний може зовсім зникнути. Останнє свідчить, що цей кінцевий склад був артикуляційно ослабленим і значить ненаголошеним. Наявність в ауслауті голосного заднього ряду дозволяє передбачити таку ж лабіальну ознаку в попередньому приголосному і в цілому реконструювати цей склад у вигляді іє.*-k^we. Попереднє ЩЕ- /шче-/ свідчить про давніше *сче-, яке репрезентує палаталізований приголосний, що дозволяє відтворити форму псл.*ke-. З аналізу отримуємо вихідну для наймення ЩЕК реконструкцію псл.*kekwe, тобто редульковану форму з основою іє.*k^we. Формально імена князів Кия та Щека є спорідненими і виглядають як іє.*k^we та іє.*kek^we, серед яких первинною виступає форма наймення Кия.

Лінгвістичні дослідження показують, що редульковані форми свідчать про вторинність їхнього походження, вказуючи одноразово

на бінарність смислу в порівнянні до одиничності та цілосності, які відображені у формах типу **k^we*. Можна допустити, що у слов'ян був час, коли імена Кий та Щек відображали дуальність суспільства і відповідно свідчилися у звичаях та ритуалах язичництва. Це був час перед неолітом, коли в суспільствах переважав матриархат. За цим періодом слідує патріархат, і в свідомості людей появляється тріада на місці бінара. Серед головних богів виділяються трійці, у нашому випадку це їхні намісники, князі Кий, Щек та Хорив. Корінним чином змінюється мисленнева парадигма людей, яка свідчить про розвиток понять у напрямку «один - два - три» [96].

Наведене вище розуміння розвитку мислення людей притаманне всім народам, що знайшло відображення також у їхньому побуті та віруваннях [31]. Зокрема, у германців це чітко показано в «Старших Еддах», в одній із яких Бог-Творець Бор мав трьох синів, імена яких *Одін, Вілі та Ве*, в іншому місці називається трійця: *Одін, Тор і Фрігг (Фрейя)* [94, с. 126]. Попутно замітимо, що наймення основного бога Одіна зводиться до першокореня типу **k^we*. Спорідненість з таким же коренем у слов'ян є не випадковим і свідчить про близькість язичництва цих народів та наявність слов'яно-германського мовного союзу, який постулюється в індоєвропеїстиці.

У такій же тріаді представлені божества в християнстві: Бог-отець, Бог-син і Бог-дух святий. Первісно існували Бог-отець і Бог-дух святий, а потім родився Бог-син, утворивши божественну трійцю.

Повернімося до наймення третього князя *Хорива*, що зустрічається в текстах ВК. Це ім'я засвідчене у вигляді: ГОРОВАТО, ХРВАТЬ, ХОРЕВЬ (прикладі із текстів ВК див. вище), серед яких архаїчнішою виглядить форма ГОРОВАТО. Тут початкове Г- закономірно змінилося з часом у Х-, а слово в цілому становить собою ряд відкритих простих складів типу CV. У цьому слові чітко виділяються дві частини: ГОРО-, схоже на ХОРС - бога Сонця, та -ВАТО, що може бути зведено до укр. *світ*, англ. *white* 'світлий', тобто в цілому - 'Світлий Бог', або 'Бог Сонця'. Спорідненість наймення князів Кий, Щек та Хорив і їхнього смислового наповнення свідчить про спільність походження і родинність слов'янських богів

та відповідних племен. Навколо Кия групуються Придніпровські князівства та Причорноморські (включаючи Приазов'я), відомі під назвами як буси та руси, а племена Щека та Хорива мешкають у Карпатських горах.

Окрім названих князів, у текстах ВК згадуються **Аскольд** та **Дір**. Обидва князі у текстах ВК вважаються ворожими, які (д. 6-Е) *«усілися на наших землях»* АСКЛД А ПОЗДЕ ДІР УСЕДНЕСЕШЕСЯ. Аскольд - *«темний воїн...од греків навчений, що ніяких русів нема»* АСКЛД ЕСЕ ТЕМЕН ВОЕН, (д. 6-Є) він *«жертвує богам чужим, а не нашим»*. Вважається (д. 7-Г), що через 1300 літ від *«Ісходу Карпенського Аскольд злий прийшов на нас землю загарбати»* АСКЛД ЗЛЫ ПРЕНДЕ НА НЫ, ходив по Дніпру і людей звав до борні. Він (д. 8(27)) *«не русич, а варяг»* АСК НЪСТЕ РУСИЩ НЕБОТВО ВАРЕНЗЬ. Далі знову автор підтверджує, що (д. 29) *«Аскольд іде з варягами своїми на нас. А сей Аскольд то ворог наш»* СЕ БО АСКЛД ІДЕ СО ВРЯЗЕ СВЕ ДЕ НЫ І СЕ АСКЛД ІЕ ВРГ НАШО. Знову говориться в текстах ВК про ворожі риси Аскольда, він (д. 29) *«варяг озброєний»* СЕ АСКЛД ІЕСЕ ВРЯГ ОРУЖДЕНЬ, *«прийшов до нас через двісті років після Алдоріха і хоче правити нами»* [І СЕ АСКЛД ПРІДЩЕ ДО НОІ], убивши Діроса.

Старі люди говорять (д. 29), що на Русі ніби-то було три Аскольда-варяги ІАКО БЕНДЫДЕ ТРІЕ АСКЛДІ ВРЗІ. Все ж насамкінець автор завершує текст словами: *«прийшли на нас Аскольд та Ерек і тепер молимо богів позбавити русів од цього зла»* І ПРИДЕ НА НЕ АСКЛД І ЕРЕК І ТО МОЛИХЬ БЗЕ ПОЗБАВНТЕ РУСЕ О ЗЛЫ ТАІА.

Вищенаведені цитати із текстів свідчать, що Аскольд прийшов на Русь разом з варягами, з метою загарбати землі русів. У слов'янській історіографії Аскольд значиться як варяг, що видавав себе за князя, хоча був із простих воїнів. Звернімося до аналізу походження наймення *Аскольд*, яке засвідчено в текстах ВК у такому вигляді: АСКЛД (12 разів), АСКЛДІ, АСК (2), АСКЫ.

В етимологічному словнику значиться, що наймення *Аскольд* запозичено з давньоскандинавської мови, споріднене дісл.

Hǫskuldr, яке «загальноприйнятої етимології не має» [34, с. 92]. У давньоруському вжитку засвідчено ім'я *Аскольдъ*, в якому розрізняємо дві структурні одиниці: *Ас-кольдъ*. Початкове *Ас-* може бути співставлено з поширеним у давній германській літературі: д.сканд. *áss* 'бог', д.англ. *ós*, д.сакс. *ās*, двн. *ansi-*, що має вжиток у мовах: дінд. *ás-*'світ', хет. *hassus* 'король' та інш., зводячись до іє. **ans* 'дихати' [127, с. 16]. У значенні 'боги' *аси* часто вживаються в «Старших Еддах», а також як назва германського племені, що вело боротьбу з *ванами* [125]. Етимологія свідчить, що *Ас-* може приймати значення 'бог; король; плем'я', з чим узгоджується смисл *Аскольда* 'князь' у текстах ВК.

Друга частина імені князя *-кольд*, вважаємо, є загальним найменням шв., норв., англ. *cold*, нім. *kalt* зі значенням 'холодний'. Отже, вихідна мотивація імені *Аскольд* значить 'князь «холодний», тобто 'князь із Півночі'. Подібний вираз зустрічаємо в «Сазі про Інґлінґа» про Велику (або Холодну) Швецію, що знаходилася на півночі від Чорного моря, де протікає р. Дон [125]. Давні географи, зокрема римські та грецькі, як пише Ф. Браун, мали невірне уявлення, що «нібито Меотида на далекій півночі зливається з океаном» [10, с. 238]. Таке тлумачення імені узгоджується зі значенням у текстах ВК, що в цілому підтверджує його скандинавське походження.

Повернімося до імені князя *Діра*. В одному із текстів ВК автор розповідає про час в 1500 років (д. 6-В) «*Од отця Ора до Діра*» ОТ ОЦЕ ОРЕА ДО ДІРУ, починаючи від Карпатського Ісходу. Дір [ДІР], як і Аскольд раніше, (д. 6-Е) «*усілися на наших землях, як непрошені князі*». В іншому тексті (д. 29) говориться, що на престолі був «*Дірос еланський*», а «*Аскольд забив Діроса*» АСКЛД ОВРАЖДЕТЕ ДІРОСА. Дірос був «*греколанець*» ДІРОСЬ І СЕ БЯЩЬ ГЬРЕКО-ЛАНЕЦЬ. Як уже говорилось вище, обох князів *Діра* та *Аскольда* автор ВК називає ворогами русів.

Наймення *Діра* виглядає у текстах ВК наступним чином: ДІР, ДІРУ, ДІРОУ, ДІРОСЬ, ДІРОСА. Лінгвісти відносять цей антропонім також, як і попередній, до скандинавського імені, находячи подібні звукові асоціації в германських мовах. Дійсно, з цим можна погоди-

тися. Але в той же час таке наймення як ДІР мало місце і в слов'янських мовах. У давніх пам'ятках зустрічаємо ім'я першокнязя у полабських слов'ян у вигляді *Derwan*, в якому дві смислові складові: *Der-*, що виступає також в етнонімі *деревляни*, і *-wan*, реалізоване у західних слов'ян досить часто у вигляді *венеди* [95, с. 34]. Зазначене ім'я *Derwan* має первинну мотивацію 'князь древлян (венедів)'. Вихідний у слові корінь *Der-* на слов'янському тлі, також українському, з плином часу змінився в *ДІР*, засвідчуючи чергування *e/i*. Таке тлумачення свідчить, що князь ДІР належить до західних слов'ян (венедів), можливо, до варяг, серед яких були, окрім інших, слов'яни та скандинави. Приналежність Діра до варяг, як уже йшлося раніше, визначило й негативне ставлення русів до цього князя.

Згідно з текстами Аскольд і Дір - варяги і можуть бути кваліфіковані як різноетнічні за походженням, представляючи в даному випадку скандинава та слов'янина.

До варягів належить і князь **Рюрик**, який також сприймається у сюжеті текстів ВК у негативному смислі. Проілюструємо це на окремих прикладах.

В одному із текстів (д. 8/27/) автор зазначає, що «*Рюрик не русич*», він ходив по Дніпру, бив «*купців іноземних*», і зазивав людей до борні. Руси його не сприймають і з неприязню говорять про нього, (д. 29) просячи богів «*позбавити русів од цього зла*». До русів прийшли варяги (д. 14), беручи «*людей і землю під своє чоло*», а Рюрика необхідно «*відігнати від земель наших, турнувши його назад, звідки прийшов*». Автор призиває русів, говорячи (д. 29), «*не піддамося Ереку, як не піддавалися раніше іншим*». Цікаво зазначити, що в літописі ПВЛ виражаються протилежні думки щодо князів Рюриковичів, які ніби-то були запрошені на землі Руські. Якщо вірити записам у ПВЛ та ВК, то необхідно зазначити, що тут виражені протилежні думки щодо Рюрика, подані різними соціальними станами: князівською верхівкою та їхнім літописцем Нестером, які вважають, що Рюрик зробив добро для Русі, згуртувавши та об'єднавши її, і, з іншого боку, простими людьми, включаючи воїнів та їхнього язичника-писаря, які негативно ставилися в цілому до

варягів і, зокрема до прийдешніх з ними князів. Необхідно все ж зазначити, що в текстах ВК ніде не говориться про пряму боротьбу з Рюриком, подібно до інших ворожих постатей, і, мабуть, це визвано тим, що Рюрик за своїм походженням належав до Балтійських слов'ян, які, як уже було у ВК на цьому наголошено, забули свою віру і приносять пожертви чужим богам. Вважаємо, що це послужило основною причиною несприйняття русами пришельців із Півночі, тобто слов'ян, що прийняли іншу віру.

Відносно походження імені *Рюрик* у нас уже була мова раніше [92, с. 242-243], де зазначалося, що в цьому найменні корінь **ru-* є слов'янським за походженням, а *-рик* походить від скандинавського *-rig*, що значить 'князь'. У цілому ім'я *Рюрик* має первинну мотивацію 'князь ругів'. З плином часу, як тут же зазначено, етнонім *руги* змінився в *руси*. Можливо, це наймення поширилося в середовищі венедів, володіння яких досягли Чорного моря та побережжя Приазов'я. Ймовірним є також і те, що ім'я *руси* могло виникнути на теренах Причорномор'я навіть раніше, як свідчиться у європейських та арабо-перських пам'ятках.

У текстах зустрічається ім'я *Рюрик* у таких варіантах: ЕРЕКА, ЕРКЕ, ЕРЕК, ЕРЕКУ, ЕРЕК. Засвідчені форми вказують на корінь ЕР-, за яким слідують суфікс -К- та відмінкові закінчення. Якщо звернутися до природи іє. плавних та їхньої реалізації у слов'янських мовах, то необхідно відмітити, що для цих мов характерною є форма псл. **tert/*ert*, яка розвинулася згодом у реалізаціях: *tret, teret*. Очевидно, що форма типу ЕРЕК належить до дуже давнього стану праслов'янської мови. Подібні варіанти з плавним мають місце також в українських діалектах, як, наприклад, гуц. *ирстити, ирчи*.

Безсумнівно, що ім'я Рюрик у словниках та наймення цього князя у ВК не мають суттєвих відмінностей і, як було вище зазначено, мають мотивацію 'князь ругів'.

У текстах ВК часто зустрічається ім'я **Германаріха** – князя союзу готських племен, об'єднаних у Причорномор'ї в IV ст. н. е. Цей князь під іменем *Єрманаріх* широко свідчиться у текстах ВК. Схоже, що він вів дипломатичну політику зі слов'янами-русами, то

ворогував з ними, то (д. 5-Б) «*пив вино*» і «*був любим братом воєводам нашим*». Проте, мабуть, переважали ворожі стосунки. Після великої битви (д. 5-Б) «*годе були потіснені й відкинуті до Донця і Дону*», в іншому місці (д. 6-А), відкинувши ромеїв, «*Єрманаріх іде і нападає на нас*» ІЕРМЕНРЕХ ІДЕ ДО НЬ НАЛЗЕ НА НЬ. Після тривалої брані з іншими племенами готи відійшли на північ (д. 6-Б) «*поміж Ра-рікою і Двіною, і там осіли*», а згодом, побивши єгунштів, пішли знову на русів.

Раніше у нас була мова про готів, основні риси відносин цього племені з русами повторюються також при розгляді готських князів. Тому зупинимося тут лише на особливостях їхніх імен та реконструкції первинних форм та значення.

У розглянутих текстах ВК зустрілися такі варіанти наймення князя *Єрманаріха*: ІЕРМЕНРЕХЕ, ІЕРМЕНРЕХ, ІЕРМАНРЕХ, ІЕРМЕНРЕХА, ИЕРМАНРЪХУ, ІЕРМЕНРЪХА, ІЕРМЕНРЕХУ, ІЕРМЕНРЪХУ, ІЕРМЕНРЪХЕ, ЕРМЕНРЕХУ, ЕРМЕНРЕХ, ГЕРМАНЪРЕХ. Варіативність кінцевих форм у наведених словах пояснюється різними відмінковими закінченнями, оскільки в цій позиції реалізується флексія. Проте різноманітність вираження початку в словах (кореня) можна пояснити лише різними часовими чинниками, в яких, як правило, присутні давніші форми з анлаутним приголосним та пізніші реалізації з голосним у цій позиції. Очевидно, що з плином часу початковий приголосний редукувався і поступово зник, його місце зайняв голосний звук. Подібну ситуацію маємо в наведених вище словах, які засвідчені у формах: ГЕРМАНЪРЕХ, ІЕРМАНРЕХ та ЕРМЕНРЕХ, де абсолютний початок виражений одним із приголосних: /h-, j-, ø- (відсутність звуку)/. Фонетична спорідненість перших приголосних у двох найменнях дозволяє допустити, що в цій позиції історично був дзвінкий консонант псл. *g-. Продовжуючи аналіз початкового складу, який в давнину відображав також і морфему, можна реконструювати її, як псл. *ger-.

Повертаючись до розглядуваного антропоніма, зазначимо, що наведені наймення готського князя чітко відділяють структурно такі три частини: ГЕР-МАНЪ-РЕХ. Кожна із них відображає основу

зі своїм смисловим значенням: ГЕР-, в давнину ‘скотарі’, -МАНЬ- від *man* ‘людина’ та -РЕХ ‘князь’. Очевидним є початковий етнонім ГЕРМАНЬ- ‘германці’, який в цілому в найменні *Єрманаріх* має смисл ‘князь германців’. Звернімо увагу, що на письмі подані синонімічно форми -РЕХА та -РЪХА, в яких серединні голосні -Е- та -Ъ- є ідентичними.

У цілому, етимологія імені *Єрманаріх* підтримується також свідченнями цього імені в інших мовах, зокрема: гот. **Aírmanareiks*, англ.сакс. *Eormenric*, свн. *Ermenrích*, нім. *Ermanarich*, д.сканд. *Jörmunrek(kr)*, у латинських джерелах: *Ermanaricus*, *Ermenricus*, *Hermanaricus*.

Реконструйоване ім'я *Єрманаріх* у вигляді псл. **germanarich* свідчить також на користь етимології етноніма *Germanen*, розглянутого нами раніше [93, с. 131-139].

Аналіз вживання імені *Єрманаріх* показав його свідчення на 9 дощечках ВК, у розповідях яких щодо дій готів відмічаємо повторення окремих епізодів до 2-3 разів. Так, наприклад, має місце повторення тричі однієї й тієї ж події у наступному контексті:

- 1) «[Годе] відійшли на північ» (д. 6-Б),
- 2) «Єрманріх відійшов до півночі» (д. 23),
- 3) «в часи Єрманріха йшли годі на північ» (д. 27 /осколки/).

Або двічі у таких випадках:

- 1) «годе були потіснені й відкинуті до Донця і Дону» (д. 5-Б),
- 2) «годе були відтиснені та відкинуті до Донця і Дону» (д. 27 /осколки/),

наведемо ще один більш поширений приклад:

1) «Єрманріх домовився про союз з єгунистами і підтримав їх. Отож маємо двох ворогів на два кінці землі нашої. А той Болорев перед трудами великими завагався. Тоді Мати прилетіла і сказала йому, щоб сміло йшов на єгунитів і першими розтроцив їх, ...[Єрманріх] повернув на годе, вразивши сина Єрманріхового намертво» (д. 8),

2) «Єрманріх з єгунистами домовились, і мали ми двох ворогів на два кінці землі нашої. І Болорев став у трудності великій щодо

того. І тоді Мати-Небесна прилетіла і сказала йому, щоб спочатку сміло напав на єгунитів і розбив їх, а потім повернув на годе. Там бо вразив сина Єрманріха і вбив його» 27 (осколки).

Подібні випадки повторення окремих епізодів відмічали й інші автори. Згадки про ті ж події чи якісь сюжети в текстах ВК, що належать до одного дискурсу, є не випадковими і свідчать про те, що їхній автор Ілар Хоругін звертався подумки до цих подій, а не користувався при записі на дощечках писемними текстами. Такі лінгвістичні ознаки має, як правило, **усний** текст, коли мовець, роздумуючи чи згадуючи щось, розповідає чи веде з кимсь розмову, повертаючись до подій, про які вже була мова. На письмі ж людина старається уникнути повторень, хоча і тут вони трапляються, але у меншій мірі.

Серед інших готських князів зустрілися також імена **Гуларіх, Галарек, Готоріх, Детеріх, Детерік, Алдоріх, Олдоріх**, які в текстах мають відповідно таке написання: (д. 6-Б) ГУЛАРЕХ, (д. 8) ГАЛАРРЕХІЕ, (д. 6-Д) ГУЛАРЕКА, (д. 27 /осколки/) ГОТОРІХ, ГУРАІК, (д. 8) ДІТЕРЕХ (д. 28/2/ ДЕТЕРЕХА, (д. 9-Б) АЛДОРЪХУ, (д. 27 /осколки/) АЛДОРЪХОВА, (д. 18-Б) ОЛДОРЕХУ.

Всі наймення з прикінцевою морфемою *-rex/-rek/-rik/-raik/-rĕx*, що, як нам відомо з попереднього, значать ‘князь’. В окремих випадках свідчиться артикуляційне послаблення в ауслауті у вигляді переходу *-k > -ch*. Зазначеній морфемі передусє корінь, виражений формами: *Гула-, Гала-, Гото-, Діте-, Дете-, Алдо-, Олдо-*, в одному випадку *Гу-*, які можуть бути зведені до споріднених варіантів: *Гото-, Алдо-/Олдо-, Діте-/Дете-. Гула-/Гу-/Гала-*. Семантично вони мають різні апелятиви, зокрема: *Гото-* ‘Готський (князь)’, *Альдо-/Олдо-* ‘Великий (князь)’, *Діте-/Дете-* ‘Світлий (князь)’ і т. д.

9. ТОПОНІМИ

До розглянутих раніше топонімів вважаємо за необхідне додати ще деякі наймення, що зустрілися в текстах ВК.

Карпати. Археологічні розкопки свідчать про заселення цих гір ще з часів кам’яного віку. З приходом аріїв на землі від Волги

до Дунаю тривалий час тут проживали слов'яни, зокрема племена русів. Як буде показано далі, тексти ВК свідчать цей час з X ст. до н. е. Зазначені племена отримали назву *карпени*, яка походить від назви гір Карпати. До цього необхідно додати, що в сандинавських мовах засвідчена ця назва у вигляді *Narfada*, що згідно з законом Грімма фіксує час її появи до IV ст. до н. е. [10, с. 105].

У текстах ВК вживається слово *Карпати* в таких варіантах: (д. 5-А) «*Пішли прадіди до гори Карпаненської* [ДО ГУРЕ КАРПА-ПАНЕСКЕ]», (д. 6-А) «*від Ра-ріки до Непрени і Карпат* [КАРПА-ПАНЕСКЕ]», (д. 6-Д) «*від Карпатського Исходу* [ОДО КАРПЕНСКЕ ИСХДУ]», (д. -7-А) «*рід наш називався карпени*» ІМЕНОВА РОД НАШЕ КАРПЕНЕ, (д. 18-А) «*ми відійшли до гір Карпатських і до Кия*» О ГОРЕХ КАРПЕНЬСТЕХ ДО КЫА. Майже в усіх випадках зустрічається назва гір *Карпати*, яка в окремих сполуках структурно виглядає таким чином: ГУРЕ КАР-ПАНЕ-СКЕ, ДО НЕПРЕНОІ А КАР-ПАНЕ-СКЕ, ОДО КАР-ПЕН-СКЕ ИСХДУ, ГУРЕ КАР-ПЕН-СТЕ, ДО КАР-ПЕН-СТЪА ГОРЕ, ХРАМІЕ СВА КАР-ПЕН-СТЕ, ДО ГОРІА КАР-ПЕНЬ-СТІЕ, ІДО ХОПЕ КАР-ПЕН-СТЕ, ГОРЕХ КАР-ПЕНЬ-СТЕХ, КАР-ПАНЬ-СТЕ ЖІВОТІЕ, ДО КАР-ПАНЬ-СТЕ ГОРІА. Очевидним є складне утворення, в якому дві основи: КАР- та ПАНЕ-/ ПАНЬ-/ПЕН-/ПЕНЬ-. Початковий корінь, і очевидно, давніший, асоціюється зі словом *гора*, що фонетично може бути виведено з давнішого псл. *kar-. Відомо, що мешканці гір часто вживали слово *гори* замість власної назви *Карпати*. Це свідчить про смислову спорідненість наймень *Гори* та *Карпати*. Наступна основа має варіанти вжитку, в яких кінцеве /н/ може бути твердим або м'яким (подібні реалізації у нас зустрічалися часто в текстах ВК), а голосний основи, вважаємо, змінився у напрямку /а > е /, оскільки /а/ присутнє в повній формі ПАНЕ на відміну від редукованого, а значить і пізнішого варіанту ПЕН. За своєю формою розглядуваний формант можна віднести до первинного псл. *kwen- (< іє. *k^wan- 'частина, один'), що зазнало впливу Трипільського субстрату (пор.: *k^w- ~ *p). Таким чином, словосполучення КАРПА-НЕ- можна розглядати як 'одна із гір'. Звідси походить і

назва слов'янського племені *карпени*, яке пов'язано з іменем помешкання в Карпатах.

Атрибутивні словоутворення від зазначеного композиту мають у собі суфікс –СТ/-СК (КАР-ПАНЕ-СКЕ, КАР-ПЕН-СТЕ) зі значенням сучасного *Карпатський*. Варіативність у суфіксі приголосних /к - т/ також свідчить про вплив мови трипільців, тобто про форми до- та післясубстратні. Цікаво зазначити, що в 6 випадках із 8 в текстах зустрічаються в одній словоформі -ПЕН- та –СТ-, тобто пізніші /е/ та /т/, післясубстратні. У позиції після суфікса в словах реалізуються різні відмінкові закінчення, зокрема: Е, ЪА, ІЕ, ЕХ, що вказують на множинність. В цілому сучасне *Карпати* має в собі давню семантику 'одні із гір', або просто 'гори'.

Ворженець. Нерідко згадується в текстах місто *Ворженець*, що виглядить досить варіативно, як на це вказують наступні приклади. «*Ворженець* [ВОРОНЖЕНЕЦ] *був древнім, за багато віків заснований*», одного разу ворожі сили дійшли до Ворженця [ВРОНЖЕНЦЪ] (д. 4-В), і там біля міста [ВОРОНЗЕНЕЦЪ] (д. 24-А) осіли годе, їх відігнав від Ворженця [ВОРОНЕНЦЕ] боляр Сегеня (д. 6-Д). «*Се по Воронженцю слава іде про русів*» О ВОРОНЗЕНЦЕ СЛАВА ТІЕКОШЕТЬ ПО РУСИЕМ (д. 24-А). Кий погнав рать болгар на північ аж до Ворженця [НА ВОРОНЕНЦЕ] (д. 34), де була також Ворженець-ріка [ВРОНЗЕНЕЦ РІЕКА] (д. 29).

Подивімося на окремі форми зі спорідненим коренем: ВОРОНЖЕНЕЦ, ВОРОНЗЕНЕЦЪ, ВОРОНЖЕНЦА, ВОРОНЕНЦЕ, ВОРОНЗЕНЦЕ, ВОРЖЕНЦЕ, ВРОНЗЕНЕЦ, ВРОНЖЕНЦЪ. У кореневій морфемі відмічено різні реалізації сполук сонанта /т/, зокрема, це форми *tort* (ВОРЖЕНЦЕ), *trot* (ВРОНЖЕНЦЪ) та *torot* (ВОРОНЖЕНЕЦ), які, згідно зі славістичними дослідженнями, засвідчують мови відповідно праслов'янську та західнослов'янську і східнослов'янську. Очевидними є присутність у текстах ВК різних слов'янських діалектів та, ймовірно, різних лінгвістичних зрізів, що відображені в єдиному текстовому дискурсі. Корінь ВОР- нагадує прадавнє **kwer-* зі значенням 'скотарі; воїни'.

Свідчення в текстах ВК локалізації названого поселення та

його наймення дозволяють передбачити відображення в ньому сучасних населених пунктів: смт. *Вороніж* (згадується в літописі в XII ст.) в Сумській області (Україна), на території якого знайдені знаряддя пізнього палеоліту, та місто *Вороніж* (засноване в XVI ст.) (Росія).

Чорне море. У текстах ВК часто зустрічаються наймення Чорного та Азовського морів, які мають різні варіанти вжитку. У значенні Чорного моря вжито лише ім'я *Сине море*, зокрема: (д. 7-Б) «у *Сине море* [СИНЕ МОРЕ] скинули з берега годь», (д. 21) «*Мали багато хранив... на морі Сурськім та Синім*» НА МОРИЕ СУРЬ-СТІЕМ І СЫНІЕМ, (д. 24-Б) «*Сине море одійшло од Русі*» І ІСЕ СЫНЕ МОРИА ОДЫДІЕ ОД РУСЕ, (д. 24-Г) «до *Синього моря*» ДО СЫНІЕ МОРЕ. Вочевидь, ця назва пізніше була замінена на *Чорне море*, можливо, в протилежність до Середземного - *Білого моря* [33, с. 107-198].

Азовське море. Сучасне Азовське море, про яке вже була мова раніше, в минулому мало різні назви, в залежності від його помешканців. Оскільки ці місця після IV ст. н. е. були захвачені готами, то море цього часу має в текстах ВК наймення *Годське* у таких варіантах: (д. 7-Б) ГОДЬСКА МОРЕ, (д. 9-Б) МОРЪ ГОДЬСКО, ГОДЬСКО МОРЕ, (д. 9-А) МОРЕ ГОДЬСТЪА, в яких чітко значаться корінь ГОДЬ- та посесивний суфікс -СК/-СТ. Нагадаймо читачу, що ці суфікси виступають омонімічними варіантами, розрізнення яких викликано впливом Трипільського субстрату. Хоча в цей час уже не існувало трипільців, але в мові слов'ян, вочевидь, активно використовувались давні синонімічні суфікси –СК та –СТ, до- і післясубстратного часу.

Тексти ВК засвідчують безперервне і часом тривале перебування у Приазов'ї слов'ян, що відображено у вигляді відповідних наймень (д. 34) МОРИА ДУЛЫЕБСТА та (д. 21) НА МОРИЕ СУРЬ-СТІЕМ, що свідчить про їхні племена – дулібів та русів на берегах Азовського моря.

Каспійське море. Рай-ріка. В одному із текстів (д. 9-Б) згадується давня назва *Каспійського моря* у вигляді МОРЕ ФАСИСТЕ.

Сюди впадає річка *Волга*, яка свідчиться як велика *Рай-ріка*: РАИ РЪЕКА. Вона відділяє «нас від інших людей», тобто становить межу між русами і заволзьськими племенами. Якийсь час тут [ПО ТУ СТРАНИУ РАЯ] проживали *синьсте*, яких попередив руський бояр про небезпеку зі сторони егунштів [там само].

В іншому тексті (д. 11-Б) «*Рай-ріка ... відділяє Сваргу од Яви*», тобто також є межею, але між потойбічним і земним світами. Цим же словом РА РІЕКА називається «*красен рай слов'янський*» [КРАСИЕН РАЙ СЛАВЬСЕК], тобто позаземний світ. О. М. Трубачов писав також, що у язичників рай – це весь потойбічний світ, розділений водою від землі [99, с. 30].

Проте ця назва має також загальне значення ‘потік, річка’, про що свідчить її вжиток в тексті (д. 6-Б): «*годе ... відійшли на північ, поміж Ра-рікою і Двіною*» РАРИЕКА А ДИВУНА. У цьому контексті РАРИЕКА позначає згідно зі смислом р. Дніпро.

Таким чином, наймення РАЙ/РА (морд. *Raw*) мають різну семантику і позначають ‘річку’, ‘межу між світами’, ‘рай’. Вочевидь, первинним виступає назва річки, що між племенами часто позначала їхні межі, і походить від морд. *rawo-* ‘вода, море’ [10, с. 84]. Під таким же іменем *Ra* як головне божество значиться в єгипетській міфології, проте нам віддалено бачиться зв'язок його зі слов'янським РА/РАЙ.

Троянів вал. Деякі тексти ВК свідчать про землю *Троянів*, як, наприклад: (д. 7-Б) «*як і землі Трояні не дали ромеям*» ІАКО ЗМЕ ТРОЯНЮ СМЕ НЕ ДАХОМ СЕН РОМІЕМА, або (д. 7-В) «[ходили] на ромеїв до Трояні-землі» НА РОМІЕ ДО ТРОЯНЕ ЗЕМЕ. Боруси «*од рук ромеїв упали коло Дунаю біля Троянь-валу* [ТРОЯНЬ ВАЛУ]». В іншому випадку говориться про Троянів як мешканців цієї землі, зокрема, (д. 3-Б) «*внук Троянів* [ВНУКО ТРАЯННЕН] ... *був захоплений*» і в переносному смислі: (д. 3-Б) «*по вікові Трояновому*» ПО ВЪЦІ ТРОЯНЮ. У таких же значеннях зустрічаємо термін *Троян* у пам'ятці «Слово о полку Ігоревім».

У значенні ‘земля’ вжито форми: ТРОЯНЮ, ТРОЯНЕ, ТРОЯНЬ, в яких основою є ТРОЯН-, складеною із кореня ТРО- та су-

фікса -ЯН, що в цілому позначає 'належна до Трої'. Мешканці Трої називаються словом ТРАЯННЕН, в якому кінцеве -НЕН позначає редуплікацію **na* зі значенням 'два, багато', тобто виражає множинність.

Зважаємо, що наймення *Троянів вал* на Балканах та *Троя* в Малій Азії є спорідненими і свідчать про їхні витоки із слов'янської ойкумени.

10. ЧИСЛО ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ

Зародження поняття числа належить до дуже давніх часів, і перші позначки кількісних одиниць зустрічаються у пам'ятках до появи писемних свідчень у індоєвропейських народів [96]. Найдавнішими у слов'ян є свідчення про «рези» і «черти», які відзначають, що така лічба первинно полягала у нанесенні зарубок або рисок на дереві чи подібному предметі і відображала, як правило, рахунок одиницями та їх групами. У «Велесовій книзі» числа зустрічаються у вигляді словесних позначень і відображають як прості одиниці першого десятка, так і складні утворення, включаючи тисячі і більші найменування, до аналізу яких переходимо.

Число *один* знаходить у текстах ВК різнокоренеve відображення, серед яких найпростішими є форми ОНОІ, ІНА, як, наприклад: (д. 16-А) «*В оне врем'я був муж*», (д. 22) «*Одна частина [русів] пішла до Голуні і там залишилась, а інша - біля Києграда*». В останньому контексті перекладу «одна» та «інша» передаються у ВК одним і тим же словом ІНА. Виходячи із нашого дослідження [96, с. 72-77], зазначені форми можуть бути виведені із іє. **k^oena* зі значенням 'частина, одиниця'. Цей корінь свідчиться у різних слов'янських мовах і, на нашу думку, належить до найдавнішого часу існування. Початковий приголосний в корені редукувався і зник, його сліди залишилися у вигляді лабіальної ознаки в наступному голосному /-o-/ слова ОНОІ. Цей голосний є архаїчним і засвідчує давність форми в цілому стосовно слова ІНА. У цілому форми ОНОІ – ІНА вказують на відому нам із попереднього зміну початкових /o > i/, тобто перехід заднього голосного в якість звука переднього ряду.

Відносно ускладненим виглядить корінь іє. **k^wedina* з тим же значенням, який у текстах ВК отримав такі реалізації: (д. 2-Б) ЕДІ-НУ, (д. 8) ЕДИН, (д. 17-В) НЕ ІЕДІНОІ («жоден»), (д. 20 /фрагменти/) ІЕДІН, (д. 8 /27/) ЕДІНА, (д. 30) ЕДИНЬ, зокрема: «Бог є один [ЕДИНЬ] і множествен», «Сверензе суть дві [ДВЪ]: одна [ЕДІНА] вєнедська, а друга [ДРУГА] годська». Наявність початкового ІЕ- в окремих формах свідчить про реалізацію в цій позиції йотованого приголосного з голосним /je-/ , мабуть, і початкове Е- в інших формах повинно читатися так само, як /je-/ . Йотація є наслідком розвитку анлаута іє. **k^we-*, який у слов'янських мовах змінився в напрямі: **k^we-* > псл. **kwe-* > **kje-* > **(h)je-* > *je*. Зустрічаємо також початкове *h-* у слові укр. *година* (час), яке відноситься до того ж іє. кореня.

У значенні кількісного числівника вживаються словоформи, в яких у якості композита зі значенням 'один' виступає складник *-krat* 'кратний', наприклад: (д. 2-А) «*Стократ* [СТОІКРАТОІ] починалася Русь», (3-А) «*П'ятикратне* [ПЕНТОКРАТО] славлення богів», (д. 4-Г) «*пиймо* [суру] *тричі, славлячи богів п'ятикратно* [ПЕНТОКРТ] *щодня*», а також: (д. 20 /фрагм./) ТРІКРАТЕ, (24-Б) ПЕНТЕКРАТЫ, (26) ПЕНТОКРАТОІ. Корінь *-КРАТ-* іноді втрачає голосну, замінюючою складовою у цьому випадку виступає сонорний плавний */r-/*, як це часто трапляється в текстах ВК.

Вищеназване *-krat* утворює споріднені форми у слов'янських та інших іє. мовах, пор.: укр. *карбувати*, рос. *рубить*, нім. *Kerbe* 'зарубка', *ritzen* 'вирізати', рун. *waritu* 'вирізаю (руну)', початковий склад в яких, маючи на початку приголосні *k-* та *w-*, можна звести до вигляду іє. **k^we-* 'людина; один'. Цікаво зазначити, що в корені іє. **k^we-dina* виділяються складові 'людина + одна', або в цілому 'одиниця', як відмічено вище в прикладах із ВК. Цей же корінь притаманний найменню германського головного божества Одіну, якого ще називали 'однооким' [96, с. 75-77; 28, с. 364-372].

У текстах ВК вживається порядковий числівник *перший*, який має такі форми реалізації: (д. 3-Б) ПРВЪ, (д. 4-Г) ПЕРВЪ, (д.11-а) ПЕРВІЕ, (д. 22) ПЕРЬВА, (д. 33) ПРВЕ, (д. 38-А) ПЕРВЪЕ, в яких структурно виділяється два склади типу ПЕР-ВІЕ, що в давнину

представляли відповідно дві морфеми. Початкова форма відзначає корінь ПЕР-, що реалізується, наприклад, у мовах: укр. *перший*, рос. *первый*, лат. *prima*, днн. *forist*, нім. *Fürst* ‘князь’. У давньонім. формі *forist* реалізуються суфікс *-ist*, що виражає найвищу ступінь прикметника, та корінь *for-* зі значенням ‘передній’. Вочевидь, просторове значення прикметника ‘самий передній’ перейшло в категорію числа ‘перший’, який і засвідчений в текстах ВК. У цьому вжитку кореневий приголосний /-r/ може бути складотворчим, у результаті чого корінь приймає вигляд ПР-.

Наступне просте число *два* знаходить широкий ужиток в розглянутих текстах і реалізується у такому вигляді: ДВІЕ, ДВЪ, ТВА, ДВА, а також у складних числах: ДВАДЕСЕНТЬ ‘20’, ДВАСТА ‘200’, ДВАДЕНСЕТЕ, ДАДЕНСЕТЕ ‘20’. У більшості випадків у словах уживається на позначення числа ‘два’ форма ДВА, в окремих текстах маємо ТВА та ДА. Зазначений корінь ДВА відповідає вихідному іє. **dwo-*, **duwo-*, наявність початкової сполуки ДВ-свідчить про післясубстратний період, інакше між приголосними був би наявний голосний, і в цілому структура слова в результаті впливу мовлення населення Трипілля, як про це вже була мова раніше, мала б відкриті прості склади типу CVCV.

Похідними від розглянутого кореня засвідчуються слова: ДВАЩЕ ‘двічі’, ДВОЕРІЄЩЕ ‘Дворіччя’, НАДВОІ ‘надвоє’. У значенні ‘другий’ зафіксовані словоформи: ДРУЗЕ, ДРУГУ, ДРУГА, ПОДРУГУ, а також ОБАПОЛ ‘обидва’. Останнє дослівно значить ‘обидві половини’, *половина* тут значиться як ‘одиниця’. У попередніх формах корінь має вигляд ДРУ- і може бути співставлений з вищерозглянутим ДВА. Спільним для них є початкове **da-* зі значенням ‘два’, а різняться корені кінцевими формантами **-wa* та **-ra*, що виконують роль одиниці рахунку.

Наступне число *три* знаходить широкий ужиток у різних контекстах ВК, включаючи також складні кількісні утворення та похідні слова. Окрема коренева реалізація має вигляд: (д. 8) ТРІЄ СЫНОВЕ, (д. 24-В) ТРІЄ ДНІ, (д. 38-А) ТРИ СЫНИ, (д. 6-В) «з *тръох сторін*» ОБОТРІЄ, а також утворення зі збірним значенням ‘тричі’:

(д. 4-Г) ТРИЧІ, (д. 12) ТРИЩЕ. З цим же коренем можуть бути утворені складні числа: (д. 6-Б) ТРИДЕСЕНТЕ '30', (д. 7-Б) ТРДЕСЕНТЕ ЛЯТЫ '30 літ', (д. 22) ТРЫ СЕНТЕ, ТРИСЕНТОІ '300' тощо та інші класи слів: (д. 3-Б) ТРОЯНЮ «Трояновому», (д. 6-Д) ТРИЕ ДОРЕЙ «Дарій Третій», (д. 7-Д) ТРИЗНУ, (д. 11-А) ТРИГЛВУ (бог Триглава), (д. 25) ТРГЛАВЕ.

Аналіз розглянутого числа та його варіантів показав, що в усіх випадках уживається на початку слова (й кореня) сполука приголосних *tr-*, якій історично передувала форма з інтерконсонантним голосним, що у цій ненаголошеній позиції ослаб і зник. Наявність комбінації двох приголосних свідчить про післясубстратний час, тобто про період після безпосереднього впливу мови трипільців на іє. діалекти. Сполука *tr-* може в окремих випадках реалізовуватись без наступного голосного і утворювати окремий склад, в якому складотворчу функцію виконує плавний сонант /-r- /.

У позиції після кореня *tr-* існував в іє. прамові основотвірний голосний, який в окремих мовних гілках, у тому числі в слов'янській, фактично зник, перейшовши до кореня, або утворив післякореневу одиницю – флексію. Зафіксований в текстах ВК час вказує на реалізацію у зазначеній позиції голосних: -І, -ІЕ, -И, -Ы та -О (лише в слові ТРОЯНЮ). Наявні голосні -И та -І свідчать, що попередній /- r / міг вимовлятися твердо або м'яко, в тому числі перед -ІЕ, де діграф позначає один голосний /'e/. Графіка також свідчить, що в цих прикладах написання -И та -Ы є тотожними і вони відображають звук /ы/.

Можна передбачити, що написанню *tr-* передувала повна форма кореня **tara*, в якій початкове **ta-* позначає 'два' (аналогічно до **da*), а наступне *-ra* має смисл 'один' (може виступати також як 'одиниця лічби', див. вище). У цілому шляхом адитивності, типового при числоутворенні, корінь **tara* має значення 'два+один, три'. Усвідомлення людиною числа *три* відбувалося після наявних уже чисел *два* і *один*.

Наступним у ряду чисел виступає позначення кількості більше трьох одиниць, яке має назву *чотири*, утворене від додавання відо-

мих одиниці до трьох або удвоєнням двійки [96, с. 91]. У текстах ВК зустрічаємо такі позначення цього числа: (д. 8 /3/) ЧЕТВАРЫ ВЪЦЕ «чотири віки», (16-Б) ЧЕТРЕ ВЦЕ, (д. 19) ЧТВЪРОІ, (д. 37-А) ЧЕТВАРОІ СЕНТ ЛІАТОІ «чотири сотні літ». У структурі слова ЧЕ-ТВА-РЫ виділяємо три складові, серед яких початкове ЧЕ-має палаталізований звук від *k- (< іє. *k^we ‘один’), -ТВА- від псл. *dwa ‘два’ та -РЫ походить від іє. *ra ‘один’. У цілому слово має значення ‘один+два+один, чотири’, утворене шляхом адитивності. В інших приведених вище словоформах зі значенням ‘чотири’ наявна подібна словесна структура, хоча в окремих випадках маємо сильно редуковані складові.

Звернімо увагу ще на один ужиток: (д. 6-Д) «*боляр-гордин розбив годє у літо тисяча третє*» В ЛЯТА ДЕСЕНТЕ СТА ТШЕТИ-АГО, в якому, на нашу думку, останнє слово необхідно перекласти «...у літо тисяча [четверте]», оскільки дане слово має складові ТШЕ-ТІА-ГО, ідентичні з вищерозглянутими. Незважаючи на те, що інші автори також вживають у перекладі «літо тисяча третє» (Г. Лозко, Б. Яценко), Сергій Піддубний все ж вважає, як виявилось у нащій розмові, що його варіант є сумнівним.

Відносно часто Ілар Хоругін вживає в текстах число *п'ять*, яке реалізовано в різних варіантах, як однокоренева форма, так і в складних утвореннях чисел. Проілюструємо це прикладами: (д. 8) С ПЕНТЫ ТЪМЫ «з *п'ятьма тьмами*», (д. 15-А) ПЕНТЫ КНІ-ЕЗЫ «[з] *п'ятьма князями*», (д. 17-А) «*п'ятсот літ*» ПЕНТЕ СТОІ ЛЕТЕ, (д. 24-б) «*п'ять разів на день*» «ПЕНТЕКРАТЫ ДЕНО». У 13 текстах реалізовано корінь ПЕНТ-, в одному випадку – ПАТ-, на місці -ЕН- історично реалізувалася носова фонема, яка з плином часу розщепилася на сполуку «голосний+н», що привело до утворення закритого складу, типового для післясубстратного періоду.

Початковим у *п'ять* завжди виступає зімкнений /п-/, утворений у цьому слові в результаті впливу Трипільського субстрату в напрямі: іє. *k^w- ~ *p-. У цілому корінь ПЕН- мав вигляд в іє. *k^wen-, що позначав *руку*, яка використовувалась при лічбі «руками», а згодом «пальцями рук». У народів у давнину *рука* використовувалася

при лічбі і позначала як «один», так і «п'ять», а дві руки відповідно «два» і «десять». «Один і той же образ 'руки-долоні', - писав М. Я. Марр, - служив для вираження і 'одиниці' і 'двійки'. Один і той же образ 'руки-п'ятерні' служив для вираження і 'п'яти' і 'десяти' [60, с. 44]. Звернімося до позначень числа *десять* у текстах ВК.

Число *десять* засвідчено в розглядуваних текстах у таких варіантах: (д. 4-Б) ДЕСЕНТ, (7-Ж) ДЕСЪНЦЕ, (д. 8) ДЕСЕНТЪ, (д. 22) ДЕСЕНТЕ, (д. 36-Б) «*протягом десяти літ*» О ДЪЕШЕН-СЕТЬ ЛПАТЕ. У словоформах наявний корінь зі значенням 'десять' структурно розпадається на три частини: ДЕ-СЕН-ТЕ, серед яких початкова ДЕ- зводиться до давнішої *da-* (із **dwa* 'два'), наступна –СЕН-, маючи в собі палаталізований анлаут, вийшла із **hen-* (< **kⁿen* 'рука') та прикінцева –ТЕ (**ti*), що вказує на множинність. У цілому реконструйована форма псл. **dwahenti* значить 'дві руки, десять' (пор. форму *henti* з нім. *Hände* 'руки'). Цікаво зазначити, що, виражаючи числа *п'ять* і *десять*, у текстах ВК (і не тільки) присутні синонімічні корені, що позначають руку (одну і дві), і мають вигляд: ПЕН- та СЕН-. Обидва варіанти, як уже вище йшлося, вийшли із іє. **kⁿen-* 'рука'. Хронологічно у слов'янських мовах (та інших іє.) ПЕН- утворився після впливу Трипільського субстрату, а СЕН-, маючи в собі результат праслов'янської палаталізації, походить є досубстратним варіантом і, вочевидь, первинним щодо ПЕН-.

Розглянуте наймення числа *десять* знаходить подібне відображення і в складних кількісних утвореннях, наприклад: (д. 3-Б) «*п'ятнадцять віків*» ПЕНТОНАДЕСЕЧЬ ВЪЦІ, (4-Б) «*на двадцятому віці*» НА ДВАДЕСЕНТЪ ТЫСЕНЦЪ ЛЪТЪХ, ДЕСЕНТЕ-ВЕК, (3-А) «*даємо десятину отцям нашим*» ДЕСЕТУ ОЦЪМ НАШІМ, (д. 36-Б) «*жив (правив) двадцять літ*» ЖІВЕ ДВАДЕНСЕТЕ ЛЯТОІ. Вочевидь, варіативним є вживання сполуки «голосний+н», в окремих формах носовий /-н/ випадає.

Проміжок числового ряду від 5 до 10 знайшов лише часткове відображення в текстах ВК, це наступні кількісні вираження: (15-А) «*з краю Семиріччя*» ОДЪ КРАЕ СЕДЪЕМРЕЦШІА (д.19)

«про святу Седмицю рік наших» О СВЕНТЕ СЕДЬМИЦЕ РІЕКОІ НАШЕ, (д. 24-В) «сура на дев'ясилі» СУРЕ О ДЕВЕНТЕСЫЛЫ. Число 'сім' засвідчено у вигляді кореня СЕДЬМИ-, в якому початкове СЕ- вказує на редукований варіант вищерозглянутого СЕН- у значенні 'рука', а –ДЬМИ- асоціюється з **tma* у значенні 'два'. В результаті слово СЕДЬМИ- має мотивацію словоутворення 'рука (п'ять) + дві', тобто позначає число 'сім', утворене шляхом адитивності.

Одну реалізацію числа 'дев'ять' зустрічаємо в тексті ВК у вигляді ДЕВЕНТЕСЫЛЫ, де корінь зазначеного числа має структуру ДЕ-ВЕН-ТЕ-. Початкове ДЕ- відображає повну форму ДВА-, наступне –ВЕН-, безсумнівно, походить із **k^ven-* 'рука, один', разом ДЕВЕН- значить '2+1, три'. Кінцеве –ТЕ (= два) свідчить, за логікою речей, про подвоєння, тобто дубль трійки, що дає '3×3, 9'. Процес видобування цього числа відображено у фольклорі, наприклад, у виразі «тридев'яте царство» тощо.

Розглянуті вище прості кількісні одиниці в результаті адитивності утворюють складні числа типу: ДВАДЕНСЕТЕ ('20'), ТРИДЕСЕНТЕ ('30'), а також з участю слів *сто, тисяча*: СТОІ ДВАДЕСЕНТЕ '120', ТЫСЕНЦ ПЕНТЕСЕТ '1050' та інші. Зупинімося на реалізації чисел *сто* і *тисяча*.

У текстах ВК зустрілися наступні варіанти вжитку числа *сто*: (д. 6-Б) ПО СТОІ ДВАДЕСЕНТЕ ЛЯТОІ, (д. 6-Д) В ЛЯТА ДЕСЕНТЕ СТА ТШЕТИАГО, (д. 7-Ж) А ДЕСЪНЦЕ ДО СТЫ, (д. 3-А) А СЕНТУ НА ВЛАСВЕ (д. 3-Б) ПЕНТОСЕНТ ЛЯТОІ, (д. 5-А) ПЕНТО СЕНТ ЛЯТОІ, ПЕНТЕ СТА ЛЯТОІ, (д. 18-Б) ДВАСТЫ ЛЕНТА, (д. 22) ТРЫ СЕНТЕ ГРАДОУ, ТРИСЕНТОІ, (д. 29) О ТРИЕ СТА ЛЕТЕ ДО НАШЕ ДОБА, (д. 37-А) ЧЕТВАРОІ СЕНТ ЛЯТОІ. Корінь 'сто' реалізований у вигляді: СТА, СТОІ, СТЫ, СЕТ, СЕНТУ, СЕНТ, у структурі якого виділяємо дві складові: СЕН- та –ТА, що можуть бути віднесені до первісних іє. коренів: **k^ven-* та **-ta*. Із попереднього відомо, що **k^ven* має значення 'один' та його субстратний варіант **rep* позначає 'п'ять'. Корінь з палаталізованим анлаутом **sen* реалізується при утворенні числа 'десять'. Цікаво зазначити, що цей же варіант

з'явився у зародженні числа 'сто', тобто **sen-*. Наступний формант у цьому числі представлений у вигляді *-*ta*, що в сукупності **senta* значить 'сто'. Вочевидь, морфема **-ta* вказує на операцію подвоєння, яка полягає у реалізації '10×10', рівняючись '100'.

У текстах ВК зустрілися такі реалізації числа *тисяча*: (д. 7-Б) ПО ТЕМ ТЫСЕНЩ ПЕНТЕСЕТ ЛЯТЫ, (д. 7-Г) ЗА ТЕНСЕНЦ ТРИЕСТЫ ЛЯТЫ ДВАСТЫ, (д. 21) ТЫСЕНЦІ ТРИЕ СЕТ '1300', (д. 22) ТЫСЕНЦЕ О КІЕГРДІЕ, ОД ЛІЕТЫ ТЫСЕНЦТРИСЕНТ. Коренева структура розглядуваного числа виглядає наступним чином: ТЫСЕНЦ, ТЕНСЕНЦ, ТЫСЕНЦІ, ТЫСЕНЦЕ, ТЫСЕНЦТРИСЕНТ. Серед цих форм розрізняємо типову з такими складовими: ТЫСЕН-ЦЕ, де початкове ТЫ- можна співвіднести з **ta* 'два', наступне -СЕН- має значення 'рука, десять', а останнє -ЦЕ вийшло із іє. **k^we-* 'один'. Кінцева сполука -СЕНЦЕ рівноцінна розглянутій **senta* зі значенням 'сто', а разом з початковим **ta(sen)-*, що отримало функцію 'удесятирити', виражає число '10×10×10, тисяча', примінена операція потроєння. Як свідчать пам'ятки старовини, в Київській Русі в підрахунках примінялися і подвоєння і потроєння [79, с. 55].

Вищезазначене вказує нам ще на один цікавий висновок щодо розвитку іє. **k^wen-* 'один' у слов'янських мовах і відображенні його у текстах ВК:

1. псл. **kwen-* > ІНА, ОНОІ; ЕДІНУ, ІЕДІН зі значенням 'один',
2. **pente* > ПЕНТЕ зі значенням 'рука-одна, п'ять',
3. **dasente* > ДЕСЕНТЕ 'рука-дві, десять',
4. **sedma* > СЕДЬМИ 'рука (п'ять)+два',
5. **dawente-* > ДЕВЕНТЕ- зі значенням '3 (два+один)×3, дев'ять',
6. **sente* > СЕНТУ зі значенням '10 (рука-дві)×10, сто',
7. **tasenta* > ТЫСЕНЦЕ '10×10×10, 1 000'.

Якщо взяти лише корінь, що позначає 'один' у числах ВК, то всі форми набувають такого вигляду: *in-/on-/je-, pen-, sen-, wen-*. Походження цих варіантів можуть бути зведені до єдиного псл. **kwen-* (із іє. **k^wena* 'частина, один'). Подальший аналіз форми **k^wena* дозволяє розрізнити складові **k^we-* та **-na* зі значенням дослівно 'один

із $*k^we-$. Сучасні дослідження походження числа (Я. Гонда, А. Є. Супрун, В. З. Панфілов, В. Г. Таранець) свідчать, що первинним числом було 'два', з якого вийшли дві частини - одиниці. Оскільки частина позначається через $*-na$, то 'два' відноситься до кореня $*k^we$. Це підтверджується реалізацією числа *два* у різних іє. мовах, зокрема псл. $*\partial(\psi)va$, гот. $*twa$, лат. *duo*, алб. *dii*, лит. *du*, тох. *wi*. Вочевидь, форма іє. $*k^wa > *kwa$ змінилася під впливом Трипільського субстрату і отримала вигляд $*dwa > d\psi va$, позначаючи 'два'. У післясубстратний період протиставлення перших двох чисел отримало вигляд: k^wena 'один' – $d\psi va$ 'два'. Зародження інших чисел свідчить, що в їхній структурі значення 'два' має вигляд $*d\psi va/da-$ і т. п. (пор.: *dawente* '9', *dasente* '10'), як це подають тексти ВК.

Окрім вищерозглянутих чисел, у тестах ВК зустрічаються позначення кількості, що виражають *невизначеність*, наприклад: МНОГАЯ, МНОГО, МНОЗИ, МНОЗИЕ, МНОЖЕСТВОИ, МНЪЖЕСТВЕНЬ, ВЛЩЕ, МАЛЕ, які не мають особливих ознак у порівнянні до сучасних форм. До цієї групи з неясним кількісним позначенням належать форми вигляду ТЕМЕ, ТЕМІ, ТЕМУ і под. У перекладах автори роблять посилки на І. І. Срезневського, який вважав, що слово *тъма* в давнину мало значення 10 тисяч, проте в текстах зустрічається і інший смисл, що протирічить зазначеному. Розглянемо в деталях смислову сторону вжитку в текстах ВК зазначених вище форм.

У ряді текстів слово *тъма* виражає певну кількість, хоча для нас залишається неясною ця величина, як, наприклад, у таких випадках: (д. 8) «*І тоді Білояр сказав їм: почекайте. І прийшов до них з п'ятьма тъмами несподівано [С ПЕНТЫ ТЪМЫ] та побив ягів*», (д. 4-Б) «*Було там десять тем відібраних боянів кінних [ДЕСЕНТ ТЕМЕ ИЗБОРНЯ БОЯНУВ], окрім піших*». Перекладачі дотримуються існуючої в славістиці точки зору, що в таких контекстах слово *тъма* має значення 'десять тисяч' [79]. Хоча в цих же текстах зустрічаємо і значення 'багато', як її розуміє автор ВК: (д. 6-А) «*І то тъма воїнів [ТЕМА БЯ ВОИ] була обезглавлена...*». Дослідження генези числа свідчать (Ю. О. Карпенко, В. Г. Таранець), що люди,

освоївши якийсь ряд, сприймають ці числа як зрозумілі, «світлі», порівняно до тих, що стоять за цим числовим рядом і сприймалися як незрозумілі, «темні», утворюючи «тьму». Вочевидь, усвоєння «нових» чисел відсувало в розумінні людей поняття «тьми», і так поступово межа дійшла в давній Русі до сприйняття кількості в «десять тисяч» як «тьми». Яку межу відображає слово *тьма* в текстах ВК, важко сказати, хоча деяке тлумачення можна дати, виходячи з наступного розуміння значення числа.

Слово *тьма* в окремих ситуаціях має, окрім зазначених вище, таку семантику: (д. 2-А) «*Багато біди приніс ранній холод, ... [племена] оселились огнищанами на землі рушити. І все те сталося за дві теми [ЗА ДВІЕ ТЕМЕ] до цього. А по тих двох темах [А ПО ТЕМА ДВѢ ТЕМІ] варяги прийшли*», (д. 2-Б) «*Пробули одну тему [ЕДИНУ ТЕМУ] і почали городи ставити, вогнища повсюди розкладати. По другій темі [ПО ДРУЗЕ ТЕМЕ] був Холод Великий, і потяглися ми до півдня*». У наведених контекстах слово *тьма* вказує на часовий відрізок, який пережили племена. Схоже, що цей час розуміється тут як 'рік' у значенні *один* чи *два*. У цілому відлік років слов'яни робили, вживаючи слово ЛЯТОІ, наприклад: (д. 5-Б) «*І була та борня двісті літ [ДВАСТА ЛЯТОІ]*», тобто слово *літо* стало вживатися у значенні 'рік', означаючи відрізок часу 'від літа до літа'. Подібний принцип *pars pro toto*, коли частина заміщає розуміння цілого, мав місце і в інших народів, зокрема у германців. Як свідчать «Старші Едди», для позначення 'рік' (нім. *Jahr*) вживалося слово *Winter*, наприклад: *Er war 8 Winter alt* [39]. Оскільки германці у цей час проживали на півночі, де довгі зими і довгі ночі, то ця одиниця часу ними використовувалася при відліку відрізків всередині року (пор. нім. *Weihnachten* 'різдво, різдвяні дні', де *-nachten* 'ночі'). У слов'ян навпаки – відповідно вживаються слова 'літа' (= роки) та 'день' (= світла частина суток).

Події, описані в текстах ВК, торкаються частини слов'ян (венедів), що проживали на півночі на узбережжі Балтики, вочевидь, під їхнім впливом південні слов'яни (руси) вживали по відношенню до розуміння 'рік' слова *літо* та *тьма*. Таким чином, під термі-

ном тьма необхідно розуміти 'рік', що дослівно значить 'від зими (холодних, «темних» днів) до зими'. Цікаво відзначити, що слово *тьма* у значенні 'рік' вжито лише у двох текстах (приклади вище), в яких говориться про великий холод у місцях проживання русів і про їхній похід на південь.

Розгляньте значення *тьми* у позначенні року вважаємо надзвичайно архаїчним, і всі інші розуміння є вторинними. Кількісно це означало 365 днів, можливо 'біля 400 днів', і, вважаємо, така кількість розуміється в текстах ВК у сполученнях *військо в п'ять чи десять тем*, хоча синонімічно зустрічаємо також вживання і числа *тисяча*. Подібна варіативність форм у вираженні одного й того ж значення пояснюється різними причинами, перш за все, відмінними часовими зрізами в сюжеті текстів ВК, а також численним діалектним варіюванням.

Показники числа зустрічаються часто в сполученнях зі словами, що позначають час. До останніх відносимо наступні словесні вираження: ПЕДІН ДЕН, ТРІЕ ДНІ, ТРІЕДЕСЕНТЕ ДЕНА, НАШЕ ДОБА, ОД ПОЛУНОЦЕ, ДО ПОЛУДЕНЕ, ДО МНОГАЯ МЪСЯЦІ, ПЕНТОСЕНТ ЛЯТОІ, СТА ЛЯТОІА, ПО ВЪЦІ ТРОЯНЮ. Як бачимо, у текстах засвідчені у значенні часу та одноразово й кількісних позначень такі слова: *день, ніч, доба, місяць, літо, рік*, а також *південь* та *північ*, які мають просторове значення, вказуючи напрям.

Нарешті щодо числа цікавим буде дієслово *лічити* (рахувати), яке має вигляд: (д. 30) «*порахувати богів*» ОЛЕЩАШЕТЬ БОЗЕ. У цьому слові розрізняємо дві частини: ОЛЕ-ЩАШЕТЬ, серед яких основним за смислом є -ЩАШЕТЬ, тобто *часеть*, споріднене з *число*. Це слово має вжиток у тексті (д. 14) «*Їх [гостинці, мито] бо честять боги і нам веліли честити їх*» ІХВА БО ЧЕЩЕ БОЗЕ І НАМО ПОВЕЛЕЩА И ЦЦТЕМО ОНЫ. Вочевидь, *честити* вживається у значенні 'рахувати, лічити' [див.: 79, с. 3]. У купців брали мито - «*сорочки честені*» СРАЩЕ ЧЕСТЕНЫ. Дослідження свідчать, що у народів використовувались при обміні товарами різні купівельні одиниці як *куни* (від *куниця*) у слов'ян, а також *плат* (шматок тканини) як одиниця торгівлі, яка свідчиться на ринках та

базарах на о. Рюген (*Leinentuch*) [120, с.127]. Останнє походить від псл. *platъ* ‘частина, шматок (тканини)’ (ЕСУМ, т.4, с. 430). Очевидно, що рахунок як *частина* утворила слово ЧЕСТЕНЫ в значенні ‘рахувати’ (рос. *считать*). Це місце тлумачиться інакше в інших перекладачів. Так, Н. В. Слатін [82, с. 87] перекладає рос. «честуем мы их», що змінило основне значення виразу. Якщо виходити із контексту в цілому, то, на нашу думку, вірніше передає зміст Сергій Піддубний. Трудність виникла, перш за все, при тлумаченні слів ГОСТИЦЫ СРАЦЕ ЧЕСТЕНЫ, присутніх у ВК (д. 14). Вважаємо, що дослівно це значить: «*гостинці, сорочки, честені*», як переклав С. Піддубний, і це ближче до істини.

У тексті (д. 15-А) згадується край *Семиріччя* [СЕДЬЕМРЕЦШТІА], що значиться «*біля гори Ірмтії в Загогрії*», і там пробули руси вік. На нашу думку, в Семиріччя входять ріки Причорномор’я, зокрема *Дунай, Дністер, Буг, Дніпро, Дінець, Дон і Волга*. У цьому регіоні знаходились гори *Ірмтії* [ГОРЕ ІРШТІА], етимологію яких зводимо до складових ІР-ШТ-ІА. Кореневе ІР-, наступний формант –ШТ- розглядаємо як суфіксальну морфему, що в цілому відтворює форму *ірмт-*, або в результаті метатези **рошт-*. Останнє нагадує річку *Рошня* в Західно-Каспійському басейні, тобто в Передкавказзі. Можна передбачити, що згадана в тексті ВК гора *Ірмтії* належить до Кавказького гірського масиву, а термін *Загогрії* позначає Приазов’я, де перебували руси.

В іншому тексті (д. 19) також вживається термін *Семиріччя* в словах «*про святу Седмицю рік наших*» О СВЕНТЕ СЕДЬМИЦЕ РІЕКОІ НАШЕ, де руси мали «*державу за древнім іменем Колань*». Останнє підтверджує, що край Семиріччя знаходився в степах Приазов’я та Причорномор’я. Тут (д. 9-А) «*утворилися ті [слов’янські] роди біля семи рік*», «у Краю Зеленому», що розуміється ‘на Кубані’. Можна припустити, що край тут утворювала Волга, куди мігрували арії із Анатолії. Про Ра-річку, Волгу, йде мова і в тексті наступному (д. 9-Б): «*Рай-ріка велика, відділяючи нас від інших людей, тече в море Фасісте. Тут муж роду боляра пішов на той бік Рай-ріки і попередив синьсте...*».

Звідси, як говориться в тексті (д. 15-А), племена «пішли в Дворіччя» [ДВОЕРІЕЩЕ] і там, розбивши ворогів, «пішли до землі Сірштїє», де і зупинилися. Назва *Сірштїє* [СІРШТІЕ] має в собі складові СІР-ШТІ-Е, що дозволяє вбачати тут країну Сирію, як значиться і в перекладах. А до цього руси були в *Дворіччі*, до яких відносимо річки Дон і Дніпро. Необхідно пам'ятати, що назва *Дворіччя* появилася раніше, ніж *Семиріччя*, про це свідчить еволюція чисел 2 і 7 (див. вище). Наймення Дон і Дніпро є дуже схожими за своїм походженням, в їхній основі знаходиться один і той же корінь **dana* зі значенням 'вода, потік'. Ця близькість річок відзначається також у готських пам'ятках, в яких «Дон і Дніпро згадуються разом» [89, с. 252]. У такій парі значаться ці річки у фольклорі, зокрема в билинах у вигляді (рос.) «Дон Иванович и Непра Королевична» [10, с. 8-9].

До зазначених груп річок відносимо і потоки П'ятиріччя, згадка про які має місце в одному із текстів ВК (д. 36-А), тут, зокрема, говориться, що «венеди вертаються до земель наших» і глядять на них, «як во дні виходу од П'ятиріччя і Семиріччя» [ПЕНТЬРІЕЩЕ-ЦЕ І СЕМЕРІЕЩЕ]. Мабуть, поступово, освоюючи помешкання, руси назвали його спершу *Дворіччя*, де були Дон та Дніпро, далі розширили край до *П'ятиріччя*, включивши в нього річки Дон, Дніпро, Дністер, Буг і Дунай, і насамкінець руси обживають край *Семиріччя*, в який входять основні ріки: Волга (Ра-річка), Дон, Донець, Дніпро, Буг, Дністер та Дунай. Безсумнівно, назви обжитих русами теренів появилися в послідовності відповідно чисел 2 – 5 – 7. Ці наймення перейшли також до вжитку індоіранських племен, які мешкали тут у східній частині відзначеної ойкумени і згодом примінили їх на своїй новій Батьківщині – в Індії та Пакистані.

У сфері лічби у слов'ян існував Числобог, який (д. 11-Б) «рахує дні наші і говорить Богові числа свої: чи бути дню небесному, чи бути ночі і заснути» ЧЕНСЛОБГ УЦТЕ ДНЕ НАШІЯ А РЕЩЕТЬ БЪГОВІ ЧЕНСЛА СВА А БОІТЕ ДНЕ СВРЗЕНІУ НИЖЕ БОТЕ НОЩЕ А ОУСНОУТЕ. У цьому ж тексті автор ВК дорікає своїм одноплеменникам у тому, що вони замість того, щоб «руки наші утру-

дились о рала свої і мечами добували нелегность нашу», «персти бездіяльні [товчуть] об дерево» ПРСТЕ БЕЗДЪЯНОІ ТЛЦЕХОМЪ О ДРВЕЫ. Тексти ВК свідчать, що руси користувалися числом, до того ж оперували великими числами, і фіксували цю лічбу з допомогою зарубок на дереві.

Звернімо увагу ще на одну проблему – **літочислення**, яке приймається у ВК. Виходячи із етнографічного матеріалу народів, відомо, що літочислення у давнину проводилося по-різному, воно прив'язувалося до епохи правління того чи іншого князя чи царя чи просто до якихось язичницьких свят, від яких фіксувався день народження людини чи якісь значущі в її житті події.

У текстах ВК в одному місці (д. 29) значиться, що було то [поразка ромів] «за триста літ до нашої доби» І ТО БЕНЬЩЕ О ТРИЕ СТА ЛЕТЕ ДО НАШЕ ДОБА. Поняття 'до нашої доби' в розумінні автора ВК, вважаємо, значить 'до народження Христа', 'до нашої ери'. Проте досить часто в пам'ятнику ВК події пов'язуються з початком іншої епохи – це *Карпатський Ісход*. Без сумніву, ця дата мала знаменне значення для слов'ян і в тому числі для русів. Їй передував похід слов'ян (та інших арійських племен) в напрямку від Волги до Дунаю і розселення їх на цьому просторі земель. Про такий похід слов'ян свідчать і тексти ВК, в одному із них (д. 6-А) говориться: «Од Ора були наші отці спільно з борусами - від Ра-ріки до Непрени і Карпат великою державою», очевидно, що Ра-ріка (Волга) входила в систему Семиріччя. І далі: «І всяк рід називався іменем своїх родичів-правителів, котрі прийшли до Гір», тобто до Карпат. В одному із текстів ВК зазначається (д. 7-А), що руси приносили Перуну польову жертву «на спомин про гори Карпатські», які відігравали суттєву роль в їхньому родовому житті.

Слов'яни поселилися у Карпатському регіоні на тривалий час. Саме тут, на нашу думку, вони консолідувалися як народність, утворивши відносно цільну родоплемінну єдність, після чого відбувалися їхні міграції на Схід та на Північ. На цей час приходить розпад слов'янської спільноти на окремі племена та наступне утворення союзів, до яких входили, окрім слов'ян, інші арійські племена.

на. Зупинімося на трактуванні словесного вираження *Карпатський Ісход*.

У одному із текстів (д. 9-А) мова йде про глибоку давнину життя слов'ян, коли Славуня та її чоловік Богумир, маючи трьох дочок та двох синів, вирішили поженити їх. Жили вони в цей час у Краю Зеленому, за морем, можливо, на Кубані, як це вважають іноді перекладачі ВК. Вважаємо, що це були перші місця помешкання слов'янських родів у час міграції аріїв в напрямку від Волги до Карпат. І було це *«раніше Ісходу до Карпатських гір* [ДРЕВН(Л) ОІ ИСХОДУ ДО КАРПЕНСТЪА ГОРЕ], ... *літ за тисячу триста до Єрманріха*» [ТО БЯЦА ОНА ЛЯТОІ ПРЕД ТИСЕНЦ ТРИЕ СТОІ ЗА ИЕРМАНРЪХУ]. Саме тут *«утворилися ті роди біля семи рік»* [УТВОРИСЕ РОДИ ТОІЕ О СЕДМЪ РЪЦЪХ], звідси, як це переконливо свідчить ВК, слов'янські роди мігрували до Карпат. І було це за 1 300 літ до Єрманріха. Оскільки згідно з історичними даними готський князь Єрманріх правив готами в середині IV ст. н. е., то зазначена вище дата перебування слов'ян на Кубані припадає на середину X ст. до н. е.

Друга дата зустрічається в тексті ВК (д. 6-Д), яка робить відлік від Карпатського Ісходу і торкається боляра Сегені, який убив сина Єрманріха, було це *«у літо тисяча [четверте]»* В ЛЯТА ДЕСЕНТЕ СТА ТШЕТАГО. Оскільки реальні події припадають на IV ст. н. е., то вираз *«від Карпатського Ісходу»* має смисл 'від VII ст. до н. е.'. Сюди входить і згадка в тексті про Дарія Третього, тобто час від IV ст. до н. е. Таким чином, поняття *Карпатський Ісход* включає в себе не конкретну дату, а **період**, тобто час перебування слов'ян в Карпатах, починаючи від середини X ст. до н. е.

У тексті (д. 22) зустрічаємо ще деякі свідчення щодо перебування слов'ян в Карпатах: *«Було се літ тисячу триста по Кюю-отцю: триста по Карпатському життю і тисячу по Києграду»* БЯЩЕ-СЕ СЕ ОД ЛІЕТЫ ТЫСЕНЦТРИСЕНТ О КЫВЕ ОЦЕ ТРИСЕНТОІ О КАРПАНЪСТЕ ЖІВОТІЕ І ТЫСЕНЦЕ О КІЕГРДІЕ. Оскільки праотець Ор разом з синами пішов у Карпати, як свідчить ВК, то відлік часу *«по Кюю-отцю»* повинен значити час Ісходу, тобто

X ст. до н. е. Далі за текстом *«триста по Карпатському життю і тисячу по Києграду»* означає, що через 300 років життя слов'ян у Карпатах автор засвідчує час як існування Києграда, тобто можна вважати, що місто Київ було засновано через 300 років після життя в Карпатах, тобто в середині VII ст. до н. е. І далі через 1000 років, тобто в середині IV ст. н. е. відбувалися події, про які йде мова в тексті д. 22: руси відійшли до Києва і там боронилися від *«приступу варязького»*. Очевидно, що це був час до покликання варягів і створення держави Київська Русь.

Встановлення дати Карпатського Ісходу, яка свідчиться у ВК у проміжку часу X- VII століть до н. е., дозволяє визначити, виходячи із тексту (д. 7-Г), що *«через тисячу триста літ од Ісходу Карпенського Аскольд злий прийшов на нас землю загарбати»*, що в цьому місці говориться про того Аскольда, який появився на Русі не пізніше VII ст. н. е. (у текстах значиться, що було на Русі три Аскольди).

І на сам кінець цікавим виглядить той факт, що вживаний вище період часу після Ісходу в 1 300 літ згадується в іншому місці (д. 21). Ілар Хоругин виражає жаль і занепокоєння з приводу того, що руси *«тисячу і триста літ зберігали святощі наші, а тепер жони наші кажуть, що ми благі і втратили розум наші, як овча мале перед ними (ворогами). Боїмось одягтися в броню і мечем вразити ворогів наших»*. Цей час після Карпатського Ісходу (з середини VII ст. до н. е.), тобто через 1 300 літ, свідчить про середину VII ст. н. е. і став поворотним пунктом у житті слов'ян-язичників, який тягнувся більше п'яти віків, перш ніж жрець-волхв рішився все це викласти на дощечках. Існувала надія, що ще повернуться добрі часи для одноплемінників, проте з кожними роками вона ставала все ілюзорнішою і блідла перед його очима.

11. ПОХОДЖЕННЯ ЕТНОНІМА РУСИ **(з позицій «Велесової книги» та академічної науки)**

По завершенні аналізу тексту «Велесової книги», результати якого в ході викладу матеріалу в більшій чи меншій мірі перегувалися з існуючими концепціями чи точками зору щодо його ав-

тентичності в сучасному мовознавстві, хочемо долучитися ще до питань походження наймення племені *руси*, в яких, на нашу думку, чітко зможуть проявитися здобутки, отримані нами в цій праці, та стан дослідження даної проблеми академічною наукою протягом багатьох десятиліть. Розгляд зазначеної проблематики дозволяє вирішити багато історико-лінгвістичних питань, що торкаються етногенезу слов'ян та особливостей їхнього розвитку, а в нашому випадку оцінити також ВК як історичну пам'ятку та відповісти на питання опонентів щодо її реальності.

Згідно з попередніми нашими дослідженнями слов'янський етнонімікон чітко розрізняє дві споріднені гілки розвитку відповідних племен, які можна віднести до первинних коренів: іє. **k^wer-* 'скотарі; воїни' та іє. **k^wel-* - 'землероби'. Останній представлений в етнонімі *слов'яни*, що в подальшому пройшов розвиток у вигляді *венеди* та *анти*, які можуть бути виведені із засвідченої давньої форми *slověne* [92, с. 196-207]. Зазначена слов'янська родоплемінна гілка пройшла розвиток у напрямку: іє. **k^wele* > псл. **k^welo* > *slo+věne* (*слов'яни / склавіни* → *венеди* → *анти*). У ході аналізу текстів ВК нами було показано, що вказані наймення слов'ян є синонімічними, а останні – *венеди* та *анти* – навіть тотожними. До сказаного раніше необхідно додати існування реалізацій, що мали в своїй структурі рівноправні складові «венети+анти» як, наприклад: *Vendiontii* (Пліній), *Vendiantii* (Птоломей) [див.: 105, с. 134]. З іншого боку, очевидним є зв'язок з коренем іє. **k^wer-* інших слов'янських етнонімів, до яких долучаються *серби*, *боруси*, *руси*. Можна сказати, що одну й другу племінну групу представляють мови відповідно *слов'янська* та *руська*. Як значиться в ПМЛ, «слов'янський народ і руський єдиний, і мова у них єдина – слов'янська», але першими все ж були *слов'яни* [68, с. 22]. Це знаходить підтвердження також у арабо-перських писемних пам'ятках, згідно з якими *Rus* (*Rs*) 'руси' мають свої мову, територію, віру і цим відрізняються від інших *слов'ян* (*Saklab*) [121, сс. 3, 33]. У такому аспекті, як свідчить ВК, при першому поділі праслов'ян розрізнялися дві групи племен – власне *слов'яни* та *венеди* (*анти*, *боруси*, *руси*). Спершу *слов'яни*

були в Карпатах, як вважав О. І. Соболев, а потім, «за багато віків» до н. е., пішли «на Північ та Схід» [86, с. 10], виокремивши венедів. Подібне дуальне існування слов'янських племен відмічає Йордан (VI ст.) у своєму творі, вказуючи спершу на розрізнення груп слов'ян та антів [с. 72], а потім говорить про три групи племен: венетів, антів та склавінів, що «походять від одного кореня» [42, с. 72]. Такий же поділ слов'янських племен має місце і в текстах ВК, як було показано вище.

Перше виокремлення племен у ВК, зокрема слов'ян та венедів, привело до розрізнення двох типів мов - *слов'янської* та *венедської*. Слов'янська мова охоплювала племена Карпатського регіону, а на венедській говорили слов'яни, що проживали на території від Прибалтики до Дону. Носії останньої розділилися згодом на власне венедів та антів, вони стали представляти *Київську Русь* та *Русколань*. У результаті таких змін в історії слов'ян фіксуються три етномовні слов'янські союзи, які згідно з даними арабських географів мають назви: *Куйаба*, *Слава* (*Славія*) та *Артанія* [99, с. 159]. За свідченнями текстів ВК чітко розрізняються Київська Русь та венеди причорноморські з країною Русколань, до якої примикає Сурожська Русь. Інші території, де проживали слов'яни, утворюють Славію. Сюди можуть належати новгородські руси, а також Карпато-Поморські племена. Оскільки назви цих земель об'єднані під іменем *Славії*, узагальнюючою назвою для всіх слов'ян, то, вважаємо, тут повинні бути прадавні племена, що започаткували весь рід слов'янський.

Отже, тексти ВК засвідчують існування трьох союзів серед слов'янських племен: *Славію*, *Київську Русь* та *Русколань*. Остання займає ті землі, на яких арабо-перські географи засвідчують *Артанію*. Цей термін, який «зараз часто читають Арсанія», утворює проблему для академічної науки, писав О. М. Трубачов [99, с. 159]. Незважаючи на великий фактичний матеріал, який наводить вчений щодо помешкання слов'ян у причорноморському регіоні, визначаючи тим самим Азовсько-Чорноморську Русь, все ж залишається відкритим питання походження наймення *Артанія* та місце локалізації цих племен, а також «невизначеність» походження цієї

назви [99, с. 158]. Існування в IX-X ст. Азовської Русі підтримує В. Г. Скляренко, поміщаючи Русь первинно на нижньому Дону, а згодом «вона поширилася на Таманський півострів» [81, с. 35]. К. О. Максимович також вважає, що «південна» етимологія Русі більш обґрунтована, ніж «скандинавська» гіпотеза [59, с. 49]. Проте все ж більшість вчених мають інше розуміння щодо реальності країни *Артанія* і її місцезнаходження і приймають її існування неоднозначно [81, с. 33-34].

Наближення до вирішення проблеми існування країни *Артанія*, на нашу думку, потребує долучення додаткових фактів. По-перше, ця народність у свідченнях арабо-перських географів позначається не тільки як *Артанія* (*Arthaï*, в іншому місці *Arsanija* - с. 143) з містом на Дону *Artha*, а паралельно і як *Орманія* (*Orthani*) [121, с. 141]. Паралельно ж іншими географами свідчаються племена у таких варіантах назв: *Arni*, *Orni*, *Arna*, *Orna* з містом на Дону *Orna* [там само, с. 162]. У цих найменнях початковий *Op-* прямо співвідноситься з етнонімами *оріяни*, *боруси*, *русси*, засвідченими у ВК. Вище було нами детально показано, що термін *Орманія* є чисто слов'янським і входить у зазначене гніздо слів, утворене коренем іє. **k^wer-*.

Таким чином, використавши всі свідчення щодо терміну *русси* вітчизняного та іноземного походження, про які вище говорилося, можна стверджувати, що державоутворення цих племен у вигляді *Орманія* (*Русколань*) існувало в Причорномор'ї та Приазов'ї раніше Київської Русі. Час існування країни русів В. Г. Скляренко відносить до першої половини VII ст. н. е., як це свідчиться в арабських пам'ятках [81, с. 31].

До зазначеного гнізда слів з коренем **k^wer-* уналежнюємо також наймення «першопредка слов'ян» праотця *Ора*, який широко засвідчений в текстах ВК. У зв'язку з розвитком **k^wer-* у слов'янських мовах згадаймо основні моменти щодо реалізації *Ора* та споріднених словоформ у текстах ВК.

Згідно з текстами ім'я *Ор* започатувало плем'я *русси*, яке за своїм значенням і формально з ним споріднене. Але етнонім *русси* не є первинним за формою, як свідчиться в пам'ятці, йому передувало

споріднене плем'я *боруси*, тобто в первісному анлауті існував ще один формант по відношенню до терміна *русси*. Все це свідчить про відповідний розвиток: *боруси* → *русси*. Хоча в одному із текстів значиться, що і *боруси* ще не первинна форма наймення.

При аналізі текстів ВК нами відмічалось, що досить часто окремій із словоформ представлені змінами, спричиненими впливом Трипільського субстрату [94]. Щодо слова *боруси*, то це значить, що воно може бути виведено в досубстратному варіанті із кореня **k^wer-*. Саме початковий лабіовелярний привів до утворення наступного губного голосного /o/ чи /y/ в етнонімах *боруси* – *русси*.

Наявність у цитованих вище пам'ятках реалізацій етноніма *русси* *Orthani* та *Arthai/Arsanija* і відповідно *Arni/Orni*, *Arna/Orna* свідчать, що іноземці в слов'янській назві вживали початковий *Ar-*, слов'янською ж була форма *Or-*. Але остання, мабуть, все ж переважала, оскільки в давніх пам'ятках персів та татар відмічається форма з подібним губним *Urus*, що позначала причорноморських слов'ян [121, с. 33].

Таким чином, споріднені з етнонімом *русси* наймення типу *O-(p)*, *Oi-(p)*, *o-(p)iani*, *bo-(русси)*, які зустрілися у ВК, вищечитовані *O-rthani*, *O-rna*, *U-rus*, а також відома читачам греко-візантійська та сирійська форма *Hrus/Hros*, що позначала 'Русь' [87], підтверджують, що наймення *русси* мало раніше ще один передній формант з ознаками лабіовелярного приголосного та голосного **k^we-*. Все це дозволяє в цілому відтворити розглядуваний корінь до вигляду псл. **k^weru-/g^weru-*, реконструювавши іє. **k^weru-*. До цього кореня зі значеннями 'земля, скотарі, воїни' приходить В. Скит, розглядаючи форми герм. **erthā*, **herdjos*, **warrior* [123, с. 187, 269, 701]. У цілому можна передбачити, що іє. початковий склад у слов'янських етнонімах був ненаголошеним, а значить і відносно артикуляційно ослабленим, що привело до фонетичних видозмін його або і до втрати, як це має місце в найменні *русси*.

Щодо форми *Hrus*, зазначеної вище, необхідно відмітити, що академічна наука, цитуючи відповідні пам'ятки, не пішла далі при реконструкції етноніма *Русь* і не розглядає початкове *H-* як сутте-

вий фонетико-семантичний елемент розглядуваного наймення (О. М. Трубачов, В. Г. Складенко, О. Прицак, К. О. Максимович). Можливо, це пояснюється тим, що цей склад з плином часу зник і відсутній у засвідчених формах етноніма *руси*, проте він засвідчує наявність у реалізаціях *Русь/Рос* губних у/о, що за своєю природою є омонімічними. Дослідження самого ж терміну *Русь* досить глибоко й всесторонньо провів А. Даниленко, особливо з широким використанням арабських пам'яток, що тривалий час мовознавцями не дооцінювалося [113].

Розгляд найуживанішого в текстах ВК наймення *руси* свідчить, що в давнину після зазначених вище змін це слово мало в собі дві складові *ру-си*, які представляли собою відповідно дві морфемні. Раніше у нас уже була мова про те, що в праформах суміщалися фонетична (складова) й морфемна межі. Очевидно, що кореневою виступає в даному випадку форма *ру-*.

Надважливий інтерес викликає при розгляді етимології назви *руси* походження кінцевої форманти у вигляді *-си*. Наявність у словоформах ВК *руси* – *боруси* одного й того ж кінцевого *-си* свідчить про його суттєву давнину, яка сягає часу слов'янської палаталізації. Факти розвитку приголосних у слов'янських мовах дозволяють прийняти, що звук */-с/* появився в результаті зміни задньоязикового */χ/* (із іє. **-k*) у позиції перед голосним переднього ряду */-i/* (**ru-si*). Очевидною є зміна **k > χ > s* (пор.: лат. *cor* – гот. *hairto* – псл. **sʹrdьce* [38, с. 222], а також: укр. *муха* – *мусі* із псл. **muxa* [36, с. 542]. Такої ж зміни притримується також Г. Шустер-Шевц, вважаючи, що іє. **(s)k-* > псл. *chʹ-* > *š-* [122, с. 298]. Все це свідчить про існування в кінцевій позиції етноніма псл. **-χi*. Розглянуте дозволяє реконструювати форму іє. **ruki* зі значенням 'руси'. Такий же іє. етнонім характерний і для племені *руги* на Помор'ї, яке історично було поліетнічним, і назва його чисто слов'янська, а не германська, як це часто фіксується в лінгвістиці. Засвідчений в пам'ятках варіант двн. *Ruhhia* [65, с. 51] закономірно виходить із **ruki* 'руси' згідно з верхньонімецьким пересувом приголосних (Я. Грім).

Від зазначеного етноніма іє. **ruki* 'руси' походять і його поши-

рені варіанти із серединним /-t-/ у вигляді лат. *rutheni*, *Ruthenis* /на Дону/ тощо (див.: 81, с. 38]. Цей результат із серединним /-t-/ природньо міг появитися із *-k- під впливом дії Трипільського субстрату (пор.: *Wiskla – Wistula*) [94], але не як запозичення із кельтських мов, на чому наполягає В. Г. Складенко [81]. Розвиток приголосного у напрямку /k > t/ дозволяє розглядати **іноземні** інновації останнього також як закономірні у вигляді /tz, zz/ (пересув приголосних: гот. *wato* - днв. *wazzar*), проте вони ніколи на слов'янському тлі не дають /-s-/ типу *русци*. Розглядаючи гіпотезу О. М. Трубочова про походження етноніма Русь із іє. **ruksi-*, яке змінилося в **r(o)utsi-*, К. О. Максимович звертається до можливого переходу *k > t*, яке поки що не «отримало підтвердження» в індоарійській мові [59, с. 50]. До сказаного нами вище хочемо додати, що подібний фонетичний процес притаманний слов'янським мовам, як нами показано в одному із досліджень, і торкається **субституції** велярних приголосних дорсальними типу **k ~ *t* [95, с. 170-183]. Все вищевідзначене свідчить про первісний велярний звук /k/ у реконструйованій формі іє. **ruki* 'руси'.

Подальші зміни в іє. морфемній структурі слова привели, як відомо, до двоморфемної структури, спричинивши розщеплення зазначеного суфікса **-ki* і перехід приголосного до кореня (явище фонетичної атракції). З наступною палаталізацією консонанта етнонім прийняв вигляд *русци* з коренем *рус-*.

Розглядаючи проблему походження імені *Русь* і його реалізацію у вигляді фін. *Ruotsi* 'шведи', вчені прийшли до висновку, що в терміні *Русь* приголосному /-c/ хронологічно передував приголосний /-t/, який згодом змінився в афrikату /-ts/. Все ж наявність у слов'янському *Русь* приголосного /-c/, як було показано вище, свідчить про його появу із іє. **-k*. Зазначене дозволяє прослідкувати такі його фонетичні зміни у результаті праслов'янських інновацій:

- 1) іє. **-k > псл. *-χ > -s* (*Русь*) (палаталізація),
- 2) іє. **-k ~ *t > ts* (*Ruotsi*) (субституція).

Таким чином, етнонім *русци* можна вивести із реконструйованої форми іє. **k^weruki/ *g^weruki > псл. *gweruχi > borusi > rusi > rusy*

‘руси’, а також у результаті субституції: іє. **k^weruki* > **ruki* ~ **ruti* > фін. *ruotsi* ‘шведи’. На наш погляд, запропонована гіпотеза відповідає мовним фактам та фонетичним змінам, що визвані розвитком слов’янських мов.

З позицій отриманих вище результатів звернімося до тих історичних реалізацій терміну *руси*, що торкаються відомих труднощів вживання зазначеного етноніма.

Відоме в історіографії свідчення **Бертинських анналів** (839 р.) про посольство від візантійського імператора Феофіла до франкського короля Людовіка Благочестивого. З цим посольством були люди, нібито із країни *Rhos*, але після уточнення зі сторони короля виявилось, що вони із роду *свеонів* (*Sueones*) із країни Швеція. Непорозуміння, яке спричинило це свідчення у науковому світі, пояснюємо наступним чином.

Перш за все необхідно звернутися до історичних фактів, у тому числі засвідчених у ВК. У ході аналізу текстів нами було зроблено висновок, що в Приазов’ї мешкали різні племена, серед них *венеди* (*анти, руси*) та *асуни*. Саме останнє дозволяє передбачити в дельті Дону **скандинавів**, зокрема шведів. Про це досить переконливо свідчать також скадинавські саги, в яких детально викладені відносини між *ванами* (ведами) та *асами* (скандинавами) та переселення останніх на Північ у вигляді *свевів*, майбутніх шведів [125]. Таким чином, можна стверджувати, що в зазначених місцях у країні *Rhos* разом зі слов’янами проживали також *свеви*, які пішли на Північ, створивши країну Швецію. Останнє знаходить підтвердження у фінських найменнях щодо країни *Швеції*, яку фіни називають *Ruotsi, Ruossi, Ruohiti. Ruotti*, водське *Rôtsi*, ест. *Rôt’s* [10, с. 17]. У той же час фіни іменують руських *Wánáleiset*, що співпадає зі старою назвою слов’ян *Venedi, Venden, Vanadis* [116, с. 36]. Зв’язки королівських сімей Київської Русі та Швеції й Норвегії продовжувались в історичний час, скандинави були на службі на Русі, активно велась з ними торгівля через Новгород, шляхом «із варяг в греки». Окрім давньоруських літописів, ці свідчення мають місце в скандинавських сагах, які доповнюють слов’янські джерела [69; 30].

Пам'ять про давнину перебування скандинавів у Причорномор'ї, вважаємо, не випадково привела до того, що в ці місця пізніше (в 1782 р.) переселилися шведи із острова *Dagö* на західному березі Естонії і незважаючи на неодноразові міграції вони зберегли свої мову й звичаї і мешкають досьгодні в селі Зміївка Херсонської обл. [124, с. 495-496].

Таким чином, предки шведів, перебуваючи в *Ортанії* (*Orthani*, Русколань) разом з венетами та іншими племенами, отримали назву *Ruotsi*, яка поширилася серед сусідніх народів Півночі. Як зазначає О. М. Трубачов, фін. *Ruotsi* своєї етимології не має [99, с. 50], що свідчить «про запозичення цього слова» [81, с. 92]. Але це ж наймення своєї батьківщини мали на увазі й шведи, говорячи в Бертинських анналах про їхнє походження із країни *Rhos*.

До сказаного необхідно додати, що у зазначеному руслі знаходиться й походження етноніма *шведи* та назва країни *Швеція*. Їхнє мовне вираження має в собі давні форми *Swes*, *Sues* [121, с. 200], *Swēorice* 'Королівство шведів', а також сучасні зі значенням 'Швеція': ісл. *Svíþjóð*, шв. *Sverige* [119, с. 917], фін. *Ruotsi*, ест. *Roots*. Корінь *sve-/swe-* можна віднести до вихідного іє. **k^we-* зі значеннями 'Всесвіт; природа; Бог; людина', як про це була мова раніше. Вище вже йшлося також про те, що слов'янські й германські божества мали в собі один і той же вихідний корінь іє. **k^we*, проте форма *sve-* є типовою слов'янською ознакою з початковим /s-/, характерним для мов *самем*. З іншого боку, дослідження свідчать, що чіткої межі між мовами груп *самем* і *кентум* не існувало, тим більше в той час, коли ця мовна відмінність повністю ще не наступила. Іншими словами, в давній час існування Ортанії (Русколані) в мові її мешканців, зокрема венетів та скандинавів (шведів), переважали спільні мовні риси, серед них і вживання зазначеного вище кореня *sve-*. До цієї думки схиляє нас розуміння того, що народ, який має своїх богів та подає їм офіру, природньо не може запозичити для наймення свого етносу ім'я від «чужого» племені, а це значить, що шведи взяли для свого етносу назву у вигляді *sve-*, що було спільним для мови венетів та шведів в єдиній країні. Згадаймо, що в

давнину етнічна межа між племенами існувала перше, ніж мовна [115, с. 45].

Як бачимо, доля зіграла злий жарт з «норманською» теорією - не руси взяли собі ім'я від скандинавів, а навпаки, скандинави, зокрема шведи, назвали себе і свою державу словом, взятим із теренів *Ортанії* (Русколані).

Раніше нами було показано, що терміни *слов'яни* та *руси* позначали в X ст. н. е. різні етнічні групи племен, і звідси, вважаємо, походить розрізнення мов «слов'янська» та «руська». Остання представляє собою населення Русколані, до якої належать, окрім венеців, також скандинави. Таке розуміння терміна «руська мова» дозволяє по-іншому подивитися на назви Дніпровських порогів, які подає Константин Багрянородний [4]. Ґрунтовне дослідження, яке провів В. Г. Скляренко, показує, що під назвою «руські наймення» знаходяться в своїй більшості слова скандинавського походження [81, с. 75-91]. У нашому розумінні так воно й могло бути, оскільки термін «руські наймення» міг долучати до себе слова тих мов, носії яких знаходилися в *Русколані*, серед них і скандинавів. Очевидно, виходячи з вищерозглянутого, назви Дніпровських порогів включають у себе імена власне «слов'янські» та «руські», під останніми можуть бути скандинавські, венецькі (антські, руські) чи назви інших племен.

Все викладене вище достеменно свідчить про необхідність використання результатів сумісних досліджень науковцями різного професійного рівня і не протиставляти їх один одному. Такі устремління повинні бути підпорядковані одній меті – розв'язанню тієї чи іншої проблеми на основі об'єктивного та логічно послідовного і переконливого спостереження. Саме проти непорозумінь та міжуособиць серед слов'янських племен виступав автор «Велесової книги» Ілар Хоругин, які й до цього часу мають місце в житті нащадків слов'ян.

Поштовхом до створення пам'ятки «Велесової книги», вважаємо, був ряд подій у Європі. До них відносимо знищення язичницького храму й центру західних слов'ян в м. Аркона на о. Рюген у

1168 році, а також наступна східна експансія нової, християнської, віри. Мабуть, не випадково ця історія пишеться до становлення Київської Русі, до часу, коли знищувалося все язичницьке, слов'янське, на противагу іншим народам – грекам, римлянам, германцям. Реакцією, вважаємо, на ці події є слова Ілара Хоругина в одному із текстів ВК (д. 36-А), які подаємо нижче в розлогому вигляді і які вірно передають душевний стан автора цієї пам'ятки. В цьому тексті виражається надія на відродження Русколані (Ортанії) з допомогою Матері Сва і запевнення перед божеством у своїй вірності й перемозі над ворогами. Під зазначеним кутом зору, вважаємо, необхідно розглядати звернення до своїх одноплемінників XIII століття автора ВК, який глибоко переживає зазначені вище події в житті слов'ян-язичників, і які пронизують фактично всі оповіді минулого життя й боротьби.

«Предречено од старих часів, що мусимо в спілці з іними створити державу велику, відродити маємо Рускень нашу з Голунню і трьомастами городів та сіл. Вогнищ дубових дим там, і Перун, і земля наші.

Себо Птиця Мати Небесна співає про дні ті і чекаємо на часи, які крутити будуть Кола Сваргові до нас. А часи ті завше йдуть до нас.

Клянемось Матері Небесній, що будемо боронити землю нашу краще вenedів, які пішли на захід сонця і там піддалися ворогам і землю орють, хибну віру мають, тримаючись на ній. Боровин бо хвалиться, який сильний є, і люд той віру має до слів його. А ми не глупці, не дивуємось і вірити не повинні, доки бачимо, що вenedи вертаються до земель наших, в степи древні та глядять ще печери їхні, як во дні виходу од П'ятиріччя і Семиріччя, коли од Сонця відділилися нашого [виділено нами – В. Т.]». Наближався час збереження історії слов'ян на дощечках, і це Ілар Хоругин здійснив.

Накінець, необхідно торкнутися питання щодо мови слов'янського населення *Ортанії*, оскільки вона все ж відрізнялася від мови інших слов'янських союзів. У ході нашого аналізу неодноразово зазначалося, що типові фонетичні чи лексико-граматичні

риси, засвідчені в текстах ВК, прямо нагадують ознаки мови східних слов'ян, перш за все української та її діалектів. У зв'язку з цим зробимо узагальнення щодо мовних проявів із ВК по відношенню до тих властивостей української мови, які віднайшов і досить переконливо показав у своїй праці Олекса Різників, оприлюднивши 30 її «багаатинок» [73]. Отже, венедське (антське) населення *Ортанії*, тобто прадавньої України, включало в себе наступні мовні особливості, засвідчені в текстах ВК: розвиток псл. *e/*o > д.укр. /i/, псл.*ū > д.укр. /ъi/ (ы/и), збереження дзвінких приголосних в кінці слова та в середині перед глухим приголосним, збереження давнього /г/ в укр. мові, наявність типових для укр. мови флексій дав. відм. одн. -овіе, -ово, -ова, вживання демінутивних суфіксів -це, -іца, -цья, -ко, -ець, збереження палаталізованих -з/-ц із іє.*-к, архаїчних формант -све, -гура та ряду словоформ, зокрема *Матирь-Сва, Бгъдаждь, Паркуна, Власве, Индра, Верманое/Германьрех*. У цілому можна стверджувати, що «Велесова книга» є давньоукраїнською пам'яткою, в якій чітко відображені типові риси або тенденції розвитку української мови та її діалектів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Узагальнюючи все викладене вище, приходимо до основних висновків щодо особливостей текстів «Велесової книги».

Аналіз текстів ВК з позицій реалізації в них структури складу і, зокрема відкритого складу, показав, що згідно з їхніми статистичними показниками написання на дощечках тексту ВК можна віднести до XIII ст. н. е. За змістом вони відображають великий обсяг часу історії слов'ян, починаючи з періоду зародження і перебування їх в межах арійського етносу і до епохи заснування Київської Русі.

Події, зображувані у ВК, були канонізовані, входили до язичництва слов'ян і існували впродовж більше двох тисячоліть в усній формі та передавалися із покоління в покоління їхніми жерцями. Згідно з проведеним аналізом слів можна стверджувати, що тексти ВК відображають нашарування різних епох, які фонетично залишилися незмінними відповідно до вимог язичництва.

Вибірковий аналіз ряду фонетичних та семантико-морфологічних ознак, засвідчених у текстах ВК, показав, що різноманіття форм пояснюється саме природою походження цих текстів і в той же час ці формальні показники знаходяться в руслі тих мовних закономірностей та тенденцій, які характеризували праслов'янську мову.

Аналіз словоформ у текстах ВК свідчить про наступні лінгвістичні особливості: наявність фонетичної зміни псл. *o > oi > e > д.укр.і, яка вказує на перехід задньої голосної до переднього ряду та утворення /i/, зміна псл. *o/*e > д.укр. /i/, у споріднених словах реалізуються варіанти *твердий/м'який* приголосний, у словоформах вживаються суфікси: -СК (досубстратний) та -СТ (післясубстратний), наявна реалізація псл.*ū > д.укр. /ъі/ (*ы/и*), збереження дзвінких приголосних в кінці слова та в середині перед глухим приголосним, реалізація давнього /г/, яке збереглося в укр. мові (в рос. /g/), наявність типових для укр. мови флексій дав. відм. одн. *-овіе, -ово, -ова*, вживання демінутивних суфіксів *-це, -іца, -цья, -ко, -ець*, властивих укр. мові, збереження палаталізованих *-з/-ц*, що походять із псл. *~χ (< іє.*-k) (наявні в укр. мові), реалізація архаїчних

формант у словоформах: *Матирь-Сва, Бгъдаждь, Паркуна, Власве, Индра, росколань, Верманое/Германьрех* тощо, чітко свідчається різні лінгвістичні зрізи фонетичного деривату: МАГУРА → МАТЬІРЬ → МАТЕ.

Результати історико-лінгвістичного аналізу текстів «Велесо-вої книги» дозволяють використати реалізовані в пам'ятці архаїчні мовні ознаки при розгляді спірних етимологій слів, а також прослідкувати шляхи міграцій давніх слов'ян, їхні стосунки з сусідніми племенами і в цілому мати додаткову інформацію щодо етногенези слов'ян та їхніх окремих племен. Утворений союз племен *Ортанія* знаходився у Приазав'ї та Причорномор'ї, мешканці яких носили наймення: *слов'яни, венеда, анти, руси, оріяни*.

Вважаємо, що отримані при аналізі ВК результати разом із свідченнями греко-візантійських та арабо-перських пам'яток дозволяють по-новому підійти до вирішення проблеми походження етноніма *руси*, а також відкинути основні постулати «норманської» теорії.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що «Велесова книга» у своїй більшості засвідчує ознаки давньоукраїнської мови та її діалектів і є надзвичайно цінною давньоукраїнською пам'яткою, в якій відображені також загальні історико-етнологічні характеристики слов'ян та особливості їхніх мов.

Література

1. Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка / В. И. Абаев. - Л.: Наука, 1973. - Т. II. - 448 с.
2. Андрушко Л. М. Орнітоморфні мотиви в орнаментиці українських рушників / Л. М. Андрушко // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архитектура. - 2008. - № 1. - С. 3-9.
3. Асов А. И. Тайна «Книги Велеса» / А. И. Асов. – М.: Вече, 2008. – 416 с.
4. Багрянородный К. Об управлении империей / Константин Багрянородный. - Изд.-е второе, исправл. - М.: Наука, 1991. - 496 с.
5. Баркаръ У. Я. Поняття чисел ‘один’/‘два’ та їх реалізація в німецькій і українській мовах (семантико-етимологічне дослідження) / У. Я. Баркаръ. - Канд. дис. зі спец. 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. - Миколаїв, 2013. - 275 с.
6. Бернштейн А. Справочник статистических решений / А. Бернштейн. - Пер. с англ. и предисл. Л. С. Кучаева. - М. : Изд.-во «Статистика», 1968. - 163 с.
7. Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования. Именные основы / С. Б. Бернштейн. - М.: Изд-во АН СССР, 1961. - 350 с.
8. Бессонова С. С. Религиозные представления скифов / С. С. Бессонова. - К.: Наукова думка, 1983. - 139 с.
9. Боплан де, Г. Л. Описание Украины / Г. Л. де Боплан. - Пер. с франц. З. П. Борисюк. - М., 2004. - 576 с.
10. Браун Ф. Разыскания в области гото-славянских отношений. I. Готы и их соседи до V века / Ф. Браун. – Санкт-Петербург, 1899. – 412 с.
11. Бровченко Т. А. Метод статистического анализа в фонетических исследованиях / Т. А. Бровченко, П. Д. Варбанец, В. Г. Таранец. - Учебное пособие. - Одесса : Одесский ун-т, 1976. - 101 с.

12. Васько Р. В. Первинні фонологічні одиниці в системі консонантизму давньогерманських мов / Р. В. Васько. - Автореферат дисерт. ... доктора філол. наук зі спец.: 10.02.04 - германські мови. - К., 2007. - 33 с.
13. Велесова книга: Зб. праукр. пам'яток I тис. до нової доби - I тис. нової доби / В ритм. пер. Б. Яценка. - К. : Велес, 2003. - 108 с.
14. Велесова книга: ритм. пер. укр. мовою, дослідження та рецензії Б. Яценка; рос. мовою - В. Яценка. - К. : Велес, 2004. - 256 с.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. - К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. - 1728 с.
16. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. - К. : «Либідь», 2002. - 666 с.
17. Войтович Л. Походження династії Рюриковичів: нові штрихи до старих суперечок // Вісник Львівського університету. Серія історична. Випуск 48. - Львів, 2013. - С. 13-44.
18. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов (за ред. О. С. Мельничука). - К. : Наукова думка, 1966. - 596 с.
19. Габорак М. Топонімія Покуття та деяких прилеглих територій / Мирослав Габорак. - Етимологічний словник-довідник. - Івано-Франківськ, 2013. - 932 с.
20. Галкина Е. С. Русский каганат. Без хазар и норманнов / Е. С. Галкина. - М.: Алгоритм, 2012. - 336 с.
21. Галкина Е. С. Тайны Русского каганата / Е. С. Галкина. - М.: Вече, 2002. - 247 с.
22. Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры / Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов. - Ч. 1, 2. - Тбилиси, 1984. - 1483 с.
23. Геродот. Історія в дев'яти книгах // Книга IV. Мельпомена. - Переклад А. Білецького. - К.: Наукова думка, 1993. - 576 с. (Електр. ресурс: ae-lib.org.ua).

24. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. - АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Відп. ред. І. Г. Матвіяс. - К.: Наук. думка, 1990. - 272 с.
25. Гриценко П. Е. Грамматический портрет диалекта // Исследования по славянской диалектологии. - Вып. 16. Сборник статей. - М.: Институт славяноведения РАН, 2013. - С. 9-36.
26. Гриценко П. Е. Феномен диалектного явления: онтология и гносеология // Исследования по славянской диалектологии. - Вып. 17. Сборник статей. - М.: Институт славяноведения РАН, 2015. - С. 9-59.
27. Гуцуляк О. Кельтський слід в історії слов'ян / Олег Гуцуляк. - 31 с. /Електр. ресурс: <https://www.academia.edu/191201/>.
28. Далин О. История Шведского государства / Олаф Далин. - Пер. с нем. языка. Часть первая, книга вторая. - Санкт-Петербург, 1805-1807. - С. 471-956.
29. Даниленко В. М. Скільки ж років Києву? // Альманах. Духовні корені вічного буття українців. - Науковий збірник. Випуск 1 (ред. рада: О. Т. Полівчак та ін.) НПТ «Просвіта-Світовид». - Івано-Франківськ: ФОП Богдан Кузів, 2013. - С. 6-43.
30. Джаксон Т. Н. Четыре норвежских конунга на Руси: Из истории русско-норвежских политических отношений последней трети X первой половины XI в. / Т. Н. Джаксон. - М.: Языки русской культуры, 2000. - 192 с.
31. Дюмезиль Ж. Верховные боги индоевропейцев / Ж. Дюмезиль. - М., 1986. - 234 с.
32. Ельницкий Л. А. Из истории древнескифских культов // Советская археология, 1960, № 4. - С. 46-55.
33. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / гол. ред. О. С. Стрижак. - К.: Наук. думка, 1985. - 253 с.
34. Етимологічний словник української мови / Гол. ред. О. С. Мельничук. - У 7 т. - К.: Наукова думка 1982. - Т. 1. - 632 с.
35. Етимологічний словник української мови / Гол. ред. О. С.

- Мельничук. -У 7 т. – К.: Наукова думка 1982. – Т. 2. - 571 с.
36. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні : Ред кол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. - К. : Наукова думка, 1989. - Т. 3. – 552 с.
 37. Етимологічний словник української мови / Гол. ред. О. С. Мельничук. -У 7 т. – К.: Наукова думка 1982. – Т. 4. - 656 с.
 38. Етимологічний словник української мови / Гол. ред. О. С. Мельничук. -У 7 т. – К.: Наукова думка 1982. – Т. 5. - 704 с.
 39. Зощенко Л. М. Поняття часу та його реалізація у німецькій мові (діахронічне дослідження): автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. М. Зощенко. – Одеса, 2008. – 20 с.
 40. Иваненко А. В. Славянские мифомыры II (**navь, *nava, *navь, *navьka, *naviti*) // А. В. Иваненко. - «Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство» (Збірник наукових праць до 90-річчя з дня народження). - К.: вид. дім Дмитра Бурого, 2012. - С. 122-137.
 41. Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. - М.: Наука, 1974. - 342 с.
 42. Иордан. О происхождении и деяниях гетов (Getica) / Иордан. - Вступ. статья, перевод, комментарий Е. Ч. Скржинской. - М.: изд-во восточной лит-ры, 1960. - 445 с.
 43. Ілар Хоругін. Влескнига : науково-популярне видання / Ілар Хоругін. Переклад, примітки та коментарі Сергія Піддубного. - Вид. 2, уточнене, розширене. - Голованівськ, 2010. - 340 с.
 44. Исторична грамати́ка української мови / [Безпалько О. П., Бойчук М. К., Жовтобрюх М. А. та ін.] - К. : Радянська школа, 1957. - 475 с.
 45. Карамзин Н. М. История государства Российского / Н. М. Карамзин. – В двенадцати томах. Том І. – Под ред. А. Н. Сахарова – М.: Наука, 1989. – 640 с.
 46. Клейн Л. С. Происхождение индоевропейцев и археология

- / Л. С. Клейн // Культуры степной Евразии и их взаимодействие с древними цивилизациями. Кн. 2. - Санкт-Петербург, 2012. С. - С. 25-34.
47. Кобилуох В. О. Праукраїна і Санскрит /В. О. Кобилуох. - Тернопіль: Мандрівець, 2011. - 512 с.
 48. Кондратьев А. В. Ассирийская религия и Платон Лукашевич // П. А. Лукашевич. Древняя Ассирия и Древняя Русь. Дешифровка праязыка. - М.: Белые альвы, 2009. - С. 4-27.
 49. Кондрашов Н. А. Славянские языки: Учебн. пособие для студентов / Н. А. Кондрашов. - 3-е изд., перераб и доп. - М.: Просвещение, 1986. - 239 с.
 50. Крамер С. Н. История начинается в Шумере. / Сэмюэл Н. Крамер. - М.: Наука, 1965. - 257 с.
 51. Кузнецов В. А. Очерки истории алан / В. А. Кузнецов. - 2-е изд., допол. - Владикавказ: Ир, 1992. - 392 с.
 52. Кузьменко Ю. К. Ранние германцы и их соседи: Лингвистика, археология, генетика / Ю. К. Кузьменко. - Отв. редактор Н. Н. Казанский. — СПб. : Нестор-История, 2011. - 266 с.
 53. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. - Том 1. - Винница: Нова Книга, 2010. - 616 с.
 54. Левицкий В. В. Історія німецької мови. Навчальний посібник / В. В. Левицький. - Вінниця: Нова Книга, 2007. - 216 с.
 55. Лесной С. Влесова книга. Языческая летопись доолеговской Руси / Сергей Лесной. - История находки, текст и комментарии. - Виннипег, 1966. - 167 с.
 56. Лесюк М. П. Динамічні процеси в говорах Прикарпаття / М. П. Лесюк // Мовознавство. - 2011. - № 4. - С. 22-35.
 57. Лозко Г. С. Велесова Книга - Волховник / Г. С. Лозко. - Наукове текстологічне дослідження. - Вінниця : Континент-Прим, 2007. - 520 с.
 58. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / В. В. Лучик; відп. ред. В. Г. Склярєнко. - К.: ВЦ «Академія», 2014. - 544 с.

59. Максимович К. А. Происхождение этнонима Русь в свете исторической лингвистики и древнейших письменных источников // KANISKION. Юбилейный сборник в честь 60-летия профессора Игоря Сергеевича Чичурова. М.: Православный Свято-Тихоновский Гуманитарный Университет, 2006. - С. 14-56.
60. Марр Н. Я. О числительных (к постановке генетического вопроса) // Языковедческие проблемы по числительным. Сборник статей. - Л., 1927. - С. 1-96.
61. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. - АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Відп. ред. П. Ю. Гриценко. - К.: Наук. думка, 1990. - 168 с.
62. Мейе А. Общеславянский язык: Пер. с фр. / А. Мейе. - Общ. ред. С. Б. Бернштейна. - 2-е изд. - М.: Прогресс, 2001. - 500 с.
63. Мифологический словарь / Гл. ред. Е. М. Мелетинский. - М.: Сов. Энциклопедия, 1991. - 736 с.
64. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI-XVII ст. / В. М. Мойсієнко. - Монографія. - Житомир: Вид.-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. - 444 с.
65. Назаренко А. В. Об имени «Русь» в немецких источниках IX-XI вв. // Вопросы языкознания. - 1980. - № 5. - С. 46-57.
66. Никифорок В. Покуття - не частина, а святий кут України / Володимир Никифорок. - Ямгорів. Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах. - Число 20-21. - Городенка, 2012. - С. 44-52.
67. Пиотровский Р. Г. Математическая лингвистика / Р. Г. Пиотровский, К. Б. Бектаев, А. А. Пиотровская - Учебное пособие. - М.: Изд-во «Высшая школа», 1977. - 383 с.
68. Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку (Электронный ресурс: <http://www.krotov.info/acts/12/pvl/lavr.htm>).
69. Пріцак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг) / О. Пріцак. - Том I. - К.: АТ «Обереги», 1997. - 1084 с.

70. Прокопий Кесарийский. Война с готами. О постройках / Прокопий Кесарийский. Война с готами. - Книга V - (книга I Войны с готами). - Электр. ресурс: http://royallib.ru/author/prokopiy_kesariyskiy.html
71. Расовский Д. А. Половцы. Черные клобуки: печенеги, торки и берендеи на Руси и в Венгрии (работы разных лет) / Д. А. Расовский. - М., 2012. - 239 с.
72. Ременников А. М. Борьба племен Северного Причерноморья с Римом в III веке. // Сб. «Причерноморье в античную эпоху» (под редакцией проф. В. Н. Дьякова), VI. - М. : Изд-во АН СССР, 1954.
73. Різників О. С. Спадщина тисячоліть: українська мова. Чим вона багатша за інші? / О. С. Різників. - Вид. 2-е, доп. та переробл. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2011. - 192 с.
74. Саннікова Л. П. Розмай - Зелен Гай. ГіПотези про Первину / Л. П. Саннікова. - Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. - 452 с.
75. Сафир Алекс. Греция: реальная и вымышленная / Алекс Сафир. - Электр. ресурс: http://world.lib.ru/a/aleks_safir/gretsiarealnaya.shtml
76. Светочева С. М. Лексико-семантичний аналіз божества *Одін* (на матеріалі «Старших Едд» і давніх англійських текстів) // Науковий вісник Херсонського державного університету: збірник наукових праць. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2010. – Серія «Лінгвістика». Вип. XI. – С. 165–171.
77. Свод древнейших письменных известий о славянах // Составители: Л. А. Гиндин, С. А. Иванов, Г. Г. Литаврин. - Том I (I-VI вв). - Изд-е 2-е, испр. - М.: «Восточная лит-ра», 1991. - 472 с.
78. Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание / О. Семереньи. - Пер. с нем. Б. А. Абрамова. – М.: Прогресс, 1980. – 408 с.
79. Симонов Р. А. Математическая мысль Древней Руси / Р. А. Симонов. - М., 1977. - 121 с.
80. Січинський В. Чужинці про Україну / Володимир Січин-

- ський. - Вид. 2-е. - К.: Фірма «Довіра», 1992. - 256 с.
81. Скляренко В. Г. Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження / В. Г. Скляренко. - К.: Довіра, 2006. - 119 с.
 82. Слатин Н. В. Влескнига. Исходные тексты. Буквальный перевод / Н. В. Слатин. – Пер. с древнерусского, подготовка древнего текста, примечания. – Омск, 2006. – 496 с.
 83. Словник античної міфології / Укладачі І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів. - К.: Наукова думка, 1989. - 240 с.
 84. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 2. - К., 1977. - 533 с.
 85. Слово о полку Ігоревім. Давньоруський текст і ритмічний переклад. - К.: Радянська школа, 1986. - 311 с.
 86. Соболев А. Н. Мифология славян. Загробный мир по древнерусским представлениям / Соболев А. Н. - СПб., 2000. - 271с.
 87. Соловьев А. В. Византийское имя России // Византийский временник. Том XII. - М.: Изд-во АН СССР, 1957. С. 134-155.
 88. Срезневский И. Исследования о языческом богослужении древних славян / И. Срезневский. - Санкт-Петербург, 1848. - 96 с.
 89. Старшая Эдда. Древнеисландские песни о богах и героях. – Перевод А. И. Корсуна. – М.-Л.: изд-во АН СССР, 1963. – 259 с.
 90. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. - За заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. - К.: Наукова думка, 1969. - 436 с.
 91. Таранец В. Г. Энергетическая теория речи: монография / В. Г. Таранец. - 2-е изд., доп. - Одесса: Печатный дом, 2014. - 188 с.
 92. Таранец В. Г. Арії. Слов'яни. Руси : Походження назв Україна і Русь. Монографія / В. Г. Таранець. - Вид. 2-е. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. - 296 с.
 93. Таранець В. Г. Діахронія мови: Збірка статей / За заг. ред.

- проф. Л. М. Голубенко. – Одеса: Друкарський дім, 2008. – 232 с.
94. Таранець В. Г. Трипільський субстрат: Походження давньоєвропейських мов /В. Г. Таранець. - Монографія. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 276 с.
95. Таранець В. Г. Українці: етнос і мова : монографія / В. Г. Таранець. - Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2013. - 364 с.
96. Таранець В.Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови). Вид. 2, перероб. і доп.: Монографія. - Одеса: АстроПринт, 1999. – 116 с.
97. Таранець В. Г., Слободцова І. В. Тексти «Велесової книги»: час написання (фоностатистичний аналіз) / В. Г. Таранець, І. В. Слободцова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. - Серія: філологія: зб. наук. праць. - Одеса: ФОП Попова Н. М., 2013. - Вип. № 6. - С. 46-53.
98. Творогов О. В. Влесова Книга // Труды отдела древнерусской литературы, т. XLIII, Л.: Наука, 1990. - С. 170-254.
99. Трубачев О. Н. В поисках единства. Взгляд филолога на проблему истоков Руси / О. Н. Трубачев. Изд-е третье, доп. – М. : Наука, 2005. – 286 с.
100. Трубачёв О. Н. Лингвистическая периферия древнейшего славянства. Индоарийцы в Северном Причерноморье // Вопросы языкознания. - 1977. - № 6. - С. 13-30.
101. Успенский Ф. Б. Топонимы в поэтическом мире скальдов // Восточная Европа в древности и средневековье. XVIII Чтения памяти член-корр. АН СССР В. Т. Пашуто. Материалы конференции – М., 2006. – С. 207-212.
102. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Макс Фасмер. - Пер с нем. и дополн. О.Н.Трубачева. - 2-е изд. В 4 т. – М., 1987. Том 1. - 576 с.
103. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Макс Фасмер. - Пер с нем. и дополн. О.Н.Трубачева. - 2-е изд. В 4 т. – М., 1986. Том 2. - 672 с.
104. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Макс

- Фасмер. - Пер с нем. и дополн. О.Н.Трубачева. - 2-е изд. В 4 т. - М., 1987. Том 3. - 832 с.
105. Чертков А. Д. Пелазго-фракийские племена, населившие Италию / А. Д. Чертков. - М., 1853. - 148 с.
 106. Что думают ученые о «Велесовой книге». - СПб., Наука, 2004. - 228 с.
 107. Шафарик П. И. Славянские древности // П. И. Шафарик. - Пер. с чеш. О. Бодянского. - Изд-е 2-е, исправл. - М.: 1847. - 464 с.
 108. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Юрій Шевельов. - Переклад з англ.: Сергій Вакуленко, Андрій Даниленко. - Харків : Акта, 2002. - 1066 с.
 109. Широков О.С. Вероятностные обоснования реконструкции “кентум/сатэм” // Сущность, развитие и функции языка (отв. ред. акад. Г.В.Степанов). М.: Наука, 1987. - С.89-94.
 110. Шрадер О. Индоевропейцы (пер. с нем. Ф. И. Павлова) / Отто Шрадер. Изд. третье. - М. : Едиториал УРСС, 2010. - 216 с.
 111. Яковлева О. В. Обрядовий дискурс у системі національної лінгвоментальності: монографія / О. В. Яковлева. - Одеса: «Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова», 2014. - 396 с.
 112. Aitzetmüller R. Altbulgarische Grammatik als Einführung in die Slawische Sprachwissenschaft / Rudolf Aitzetmüller. - U. W. Weiher - Freiburg i Br., 1978. - 253 S.
 113. Danylenko Andriy. The name “Rus’. In search of a new dimension // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 52/1 (2004). - P. 1-32.
 114. Edda, die Göttersagen, Heldensagen und Spruchweisheiten der Germanen (in Übertragung von Karl Simrock). 2. Auflage. - Verlag Neues Leben, Berlin, 1988. - 296 S.
 115. Feist Sigmund. Germanen und Kelten in der antiken Überlieferung // Germanic philology pamphlets, Bd. 6. - Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag, 1927. - 75 S.
 116. Geijer E. G. Geschichte Schwedens / E. G. Geijer. - Erster Band. - Hamburg, 1832. 331 S.

117. Haarmann H. Die Indoeuropäer. Herkunft, Sprachen, Kulturen / Harald Haarmann. - München, 2010. - 129 S.
118. Handweg M. Die slawischen Götter in Pommern und Rügen / Michael Handweg / Elmenhorst Edition Pommern, 2010. - 50 S.
119. Hellquist Elof. Svensk Etymologisk ordbok / Elof Hellquist. - Lund, 1922. - 1372 p.
120. Herrmann Joachim. Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert. / Joachim Herrmann. – Akademie-Verlag Berlin, 1985. - 629 S.
121. Ibn-Fozlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit / Ibn-Fozlan (Ibn-Fadhlan). - Text und Übersetzung. - St. Petersburg, 1823. - 377 S.
122. Schuster-Sewz H. Zur Etymologie einiger mit *š- anlautender slawischer Wörter. Ein Beitrag zur Genese des urslaw. *ch / Heinz Schuster-Sewz. - Das Sorbische im slawischen Kontext. Ausgewählte Studien. - Bautzen: Domowina-Verlag, 2000. - C. 292-298.
123. Skeat W. An etymological dictionary of the English language. / W. Skeat. – Oxford, 1983. – 780 S.
124. Søvik Margrethe B. The Swedes of Ukraine: preserving and renewing 'Swedishness' during two centuries // Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei den Slaven. Gedenkschrift für George Y. Shevelov aus Anlass seines 100. Geburtstages und 10. Todestages (Hrsg. A. Danylenko, S. Vakulenko). - München - Berlin: Verlag Otto Sagner, 2012. - P. 495-508.
125. Sturlason Snorre. Sagen der Könige Norwegens / Snorre Sturlason. - Aus dem Isländischen von D. G. Wohnike. - Erster Band. - Stralsund, 1837. - 617 S.
126. Ultan R. A Typological View of Metathesis // Working Papers on Language Universals, No. 7. - Stanford Univ., Calif, 1971. - 49 p.
127. Vries, Jan de. Altnordisches etymologisches Wörterbuch / Jan

- de Vries. - 2. Aufl. – Leiden, Boston, Köln, 2000. - 710 S.
- 128.Zedler J. H. Großes vollständiges Universal-Lexicon aller
Wissenschaften und Künste / J. H. Zedler. - Leipzig, Halle,
1732-1750.

Summary

Valentin Taranets. *Veles Book* (historical-and-linguistic study).

The monograph presents a problem of authenticity of a unique monument of ancient literature ‘Veles Book’ from a perspective of the discovery of system peculiarities of Slavic languages in it, including their phonetic and semantic characteristics.

The analysis has showed that memory contains a great variability of phonetic realizations caused by the nature of the text, representing a dialectal variation, corroborated with different chronological-linguistic layers of oral origin.

The analysis of the language of the masterpiece shows Common Slavic phonetic and semantic patterns and sometimes provides the additional evidence for these historical processes. In particular, the changes in the root *Or-* (first prince *Or / Orij*) of the type /o/ > /oi/ > /i/, verified in the texts of ‘Veles Book’ (VB), showed a gradual movement from a back vowel to the front. The latter, as it has been evidenced in the text, is related to the ethnos *ariji* (*Aryans*), manifesting in toto the development of the root IE **âr* towards Slav. **ar-/*ôr-* > *oir-*, *or-*, *ir-* with the corresponding derivation of the meaning: ‘aryan’ > ‘aryan-slav’ > ‘slav’ > ‘ancient ukrainian’.

So, the name *Or* is related both in form and meaning to the terms *ariji* and *borusy*, *rusy* and thus represents a link to the previous Aryan ethnic group and subsequent Slavic community. The statistical analysis of ‘Veles Book’ allows us to predict the evidence that it was written in the thirteenth century A.D.

After due consideration of the problem of the origin of the ethnonym *rusy* and its realization in the reconstructed form Slav. **(kwe)ruki*, there may be deduced such phonetic changes **-k-*: 1) Slavic palatalization: **-χ*

> -s (*rusy, Rus'*), 2) the impact of Trypillian substrate: ~ * -t > ts (finn. *Ruotsi* 'Swedes').

Summing up the cite data, it may be considered that 'Veles Book' is an extremely important and valuable historical and linguistic monument, written by a pagan-magus. The Book manifests the language and life of common people, and not the interests of princely power, usually recorded in chronicles.

The Veles Book is an ancient Ukrainian literary source.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1. Окремі «проблеми» в текстах «Велесової книги».....	5
2. Природа текстів «Велесової книги» та їхня характеристика.....	13
3. Тексти «Велесової книги»: час написання (фоностатистичний аналіз).....	18
4. Походження імені праотця слов'ян <i>Ўра</i>	25
5. РУСИ та РУСКОЛАНЬ.....	41
6. РУСИ та їхні сусіди: родинні й чужі племена.....	58
7. Слов'янські боги	79
8. Антропоніми та походження <i>Києва</i>	107
9. Топоніми.....	124
10. Число та його значення.....	129
11. Походження етноніма <i>Руси</i> (з позицій «Велесової книги» та академічної науки).....	144
Загальні висновки	156
Література.....	158
Summary.....	170

ББК 81.081.411.2(4Укр=Рос)-03
Т 191
УДК 811.163.1–112(477)

ВАЛЕНТИН ТАРАНЕЦЬ

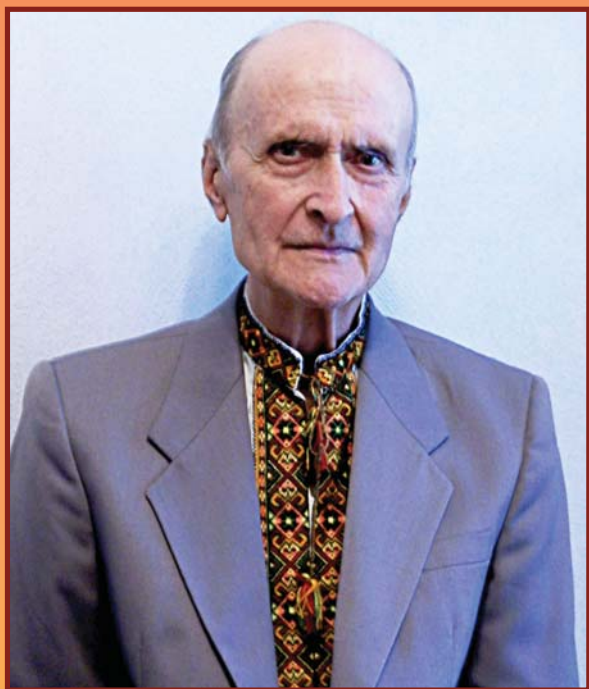
ВЕЛЕСОВА КНИГА

(історико-лінгвістичне дослідження)

Монографія

Підписано до друку 02.11.2015 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times.
Папір офсет. Друк офсет.
Ум. друк.арк. 10,05. Зам. 611.
Тираж 150 прим.

Видавництво КП ОМД
(свід. ДК № 774 від 17.01.2002 р.)
Надруковано в КП «Одеська міська друкарня»
65012, Одеса, вул. Пантелеймонівська, 17

Таранець Валентин Григорович, доктор філологічних наук, професор, працює на кафедрі германських та східних мов Міжнародного гуманітарного університету в Одесі. Автор понад 130 друкованих праць, із них 7 монографій, серед яких необхідно виділити трилогію, що включає в себе: «Арії. Слов'яни. Руси...», «Трипільський субстрат...» та «Українці: етнос і мова». Працює у сфері германістики, славістики, загального мовознавства та індоєвропеїстики.